

T. HORVÁTH ÁGNES

TANULMÁNYOK A SIDONIUS-
LEVÉLGYŰJTEMÉNYHEZ

SIDONIUS ÉLETE ÉS PÁLYÁJA

Ha jobban meg akarjuk érteni a késő-római birodalom politikai életének mozgatóit, azokat a folyamatokat, amelyek a kor embereit motiválták, keresve sem találhatnánk jellegzetesebb képviselőre Sidoniusnál. Otthonosan mozgott az állami hivatalokban és az egyházban egyaránt. Mindezek mellett ő volt a latin irodalom talán utolsó jelentősebb alakja. Levelezése, társadalmi kapcsolatai ahhoz a hihetetlenül bonyolult világhoz kapcsolódtak, amelyben a családi szálak kibogozhatatlan szövvénye jött létre, s adta a gallo-római arisztokrácia azon rétegét, amely meghatározta a provinciácsiport életét. A felemelkedés útja a katonai karrier, a birtokok termelte pénz, a kultúra birtoklása és a házassági kapcsolatok voltak. Sidonius családja is végtelenül bonyolult szálakkal kötődött szinte minden meghatározó nemzetséghez. Mathisen mutatta ki, hogy Sidonius levelezésének 54%-a érint valamilyen rokoni kapcsolatot.¹⁹⁷⁸ Kapcsolatrendszerének alapja a családja volt, ezért fontos minél többet megtudni róla.

Sidonius és családja csak annyira ismert, amennyit ő maga és kortársai elárultak róla. Ez, bár soknak tűnik, bizonyos pontokon szűkszavú és hiányos ismereteket tartalmaz. Szinte minden róla szóló munka életrajza azzal kezdődik, hogy a „gallo-római arisztokrácia reprezentatív képviselője”. Amit tudunk róla, ezt látszik igazolni, és a prosopográfiai kutatások nem is mentek túl saját közlésének négy generációján. Sidonius és kapcsolatait vizsgálták, de magát a nemzetséget nem. Honnan jött tehát az V. századnak ez a különleges alakja, aki jelentős szerepet játszott a gall közéletben? Ő igen, de maga a nemzetség, a Solliusoké, nem játszott kiemelkedő szerepet Róma történetében. Forrásaink, és maga Sidonius is hallgat származásáról és családja történetének jelentős részéről. Sidonius hallgatásának oka¹⁹⁷⁹ feltehetően saját cenzúrájából fakad. Ennek többféle magyarázata lehet. Elképzelhető, hogy egy viszonylag későn felemelkedett, talán csak harmadik generációs családról van szó, amelynek tagjai nem illeszkedtek a római arisztokrácia elitjéhez. Emellett szól, hogy Sidonius gyakran alkalmazott homályos utalásokat, de főképp beszédes elhallgatásokat bizonyos tényeket illetően. A másik ok lehet, hogy 470 után már kompromittálólólag hatottak Sidonius megítélésére azok a gótbarát törekvések is, amelyeket apósa, de jómaga is képviselt. Kortársai talán fel is rótták neki mindezt, és püspökké szentelése után minden erővel azon volt, hogy „bűnös múltját” új szerepvállalásával ellensúlyozza. Ezt a szándékot leveleiben néha túlzott alázattal, a valóság elfedésének szándékát is rejtő kenetteljes stílussal rajzolja meg. Gregorius Turonensis¹⁹⁸⁰ szerint korának és Galliának legnemesebb *senatori* családjából származott, de ha így van, akkor miért nem fogható meg jobban a forrásanyagban? Talán azért, mert maga Sidonius is hallgat róla? Rokonaival folytatott levelezésében (Ruricius, Avitus, Apollinaris stb.) semmi érdemleges nem derül ki azon felül, hogy levelezőtársa és ő maga milyen rokoni nexusban állt.

A késő római prosopográfiai kutatások az élettörténetére, s a legutóbbi¹⁹⁸¹ időben a fia házassága által teremtett kapcsolatokra irányultak. Körül kellene járnunk egy kicsit figyelmebben a mindezidáig kimaradt kérdést, honnan is ered maga a család. Sajnálatos módon

¹⁹⁷⁸ MATHISEN 2020. 41: „Sidonius' social world was very much a family affair.”

¹⁹⁷⁹ Vö. VAN WAARDEN 2020.

¹⁹⁸⁰ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* 21.: „Sidonius... *vir secundum saeculi dignitatem nobilissimus et de primis Gallorum senatoribus*”.

¹⁹⁸¹ MATHISEN 2003.

elbeszélő források nem állnak rendelkezésünkre, így csupán a feliratos anyag szűkszavú információira hagyatkozhatunk.

EGY HIPOTETIKUS CSALÁDTÖRTÉNET SIDONIUS SZÁRMAZÁSÁRÓL

A kiindulópont a neve lenne, ha a római névadási gyakorlat szilárd támpontnak bizonyulna. A késői korban azonban ez is jelentős átalakuláson ment át. De csak abból indulhatunk ki, amivel rendelkezünk. A névtani elemzések, bár igyekeztem forrásokkal alátámasztani, mégis egy erősen bizonytalan és feltevéseken alapuló vonalat követnek, amelynek valószínűsége talán még annál is csekélyebb, mint a prosopográfiai által rekonstruált, nem biztos, csak igen valószínűnek tűnő családfáké.

Neve

Teljes nevét abban az alakban, ahogyan rekonstruálni szokták – Caius Modestus Sollius Apollinaris Sidonius¹⁹⁸² – egyetlen forrás sem közli. Sorra kell tehát vennünk ennek a névnek az elemeit, hogy közelebb jussunk szerzőnkhez. Saját önelnevezésében megtaláljuk a *tria nominát*, a *nomen gentiliicum* (Sollius) a *cognomen* (Apollinaris) és az *agnomen* (Sidonius) is szerepel.¹⁹⁸³ Ő maga, leveleinek *inscriptió*-jában csak a Sidonius-t használta.

Kezdjük tehát azzal a két névvel, amely csak a kéziratokban szerepel, és családtörténeti szempontból kevésbé releváns.

Caius

A római névadási szokások alapján a Caius egyike a leggyakoribb római férfineveknek (*praenomen*), bár ezt a műveiben sohasem használta. A kortárs források sem említik sem Caius, sem Gaius alakban. Ha figyelembe vesszük, hogy a III. századtól a *praenomen* fokozatosan kiszorult, hiszen kevésbé alkalmas az egyén megkülönböztetésére, és helyére inkább az *agnomen* vagy a *signum* került, akkor Sidonius esetében úgy tűnik, hogy a Caius is csak valamiféle későbbi hozzátoldás lehet, talán az itáliai, római származás bizonyítékául szánták inkább, mintsem valóban viselte volna. Miután sem nála, sem a kortársaknál nincs meg, a kódexmásolók jóakaratából kerülhetett művei címlapjára.

Modestus

A kódexekben szerzőként Caius Sollius Apollinaris¹⁹⁸⁴ vagy Caius Sollius Modestus Apollinaris¹⁹⁸⁵ szerepel. Ezekből a kéziratokból származik a Caius és a Modestus, bár sem a kortársak nem hívták ezen a néven, és saját magát sem nevezte így egyetlen írásában sem.

A Caiusról már szóltunk, a Modestus pedig a késő latinban terjedt el, több szent is viselte. Jelentése pedig – ’szerény, szelíd, jámbor’ – a szentek erényeit sugallta. Ez a ragadványnev, mint második családnév (*agnomen*) szerepelhetett volna, de tekintve, hogy csak a középkori

¹⁹⁸² Életrajzához ld. STEVENS 1933 és újabban HARRIES 1994. VAN WAARDEN 2018, és a legteljesebb összefoglalás: *Edinburgh Companion to Sidonius* 2020.

¹⁹⁸³ *Carm. IX. praefatio*: „*Largam Sollius nac Apollinaris Felici domino pioque fratri dicit Sidonius suus salutem.*”

¹⁹⁸⁴ MSS *Sidonius Carmen, Epistolae*.

¹⁹⁸⁵ MSS *Carm. IV*; vagy, hogy kiemeljük a magyar vonatkozást: Vat. Pal. Lat. 1587.

kódexekben található meg, azt is mondhatnánk, hogy ezt Sidonius szentté avatása¹⁹⁸⁶ után ragasztották rá későbbi könyvmásolói. Így talán a Sanctus vagy Beatus helyett használták, jelezve a személy egyház által elismert szentségét vagy jámborságát. A név a Codex Matritensis 9448-ból származik. Ezt a korai munkát a IX/X. századra datálják, keletkezési ideje egybecseng a korábbiakkal.

Sidonius

Ő maga egyszerűen *Sidonius*-nak nevezte magát levelei *praefatió*jában, az *Ep.* I, 11, 4, 13-ban, ezt találjuk a *Carm.* XIII, 25-ben, és ez szerepel Avitus,¹⁹⁸⁷ Lupus¹⁹⁸⁸ és Ruricius leveleiben¹⁹⁸⁹ is. Ez az *agnomen* vagy a *signum* válthatta fel, vagy vehette át nála a *praenomen* szerepét.

Barátja, Mamertus Claudianus, a *De statu animae* ajánlásában *Sollius Sidonius*-nak írja. A *Sollius Apollinaris Sidonius* változat fordul elő a *Carm.* IX, 1–3-ban. A sorrend ugyan az *agnomen* helyén tünteti fel, de önelnevezésében a *praenomen* szerepében találkozunk vele. Ebből már csak az szorul magyarázatra, hogy miért éppen ezt a nevet kapta, vagy adta magának. Ez a név ’Szidónból származót’ jelentene, és megfelelné annak a gyakorlatnak, hogy a római névadásban néha jelölték azt a várost, ahonnan az illető származik. A mi esetünkben azonban ez nem valószínű.

Ez a föníciai név azonban közel áll apjának, a szintén keleti hatást mutató, görögös Alcimius nevéhez.¹⁹⁹⁰ Ha családi választás volt, beleillik abba a körbe, amit a galliai feliratos anyag görög nevei is őriznek.¹⁹⁹¹ A Sidonius ugyan nem tartozik sem a mitológiai sem a történelmi hősök csoportjához, inkább arról lehet szó, hogy apotropaikus névként adták, ugyanis a „szidóni” a gazdagság, a jólét szinonimája volt.

Sokkal inkább lehetséges azonban, hogy ő adta magának. Az *Ep.* VIII, 11-ben leírt egy esetet, miszerint baráti körben egymást mitológiai nevekkkel illették.¹⁹⁹² Ekkor az Apollinaris családnévre utaló Phoebust kapta. Lehet, hogy általunk nem ismert okból tréfás, talán diákos névadás alapján ragadványneve lehetett, amelyet aztán széles körben használt. A „szidóni” a bíborcsiga nedvére is utalhat, a fentiek alapján nem kizárható, hogy az „uralkodói tinta” a *poeta doctus* metaforája lehetett.

Benet Salvay¹⁹⁹³ kifejtette, hogy a görögös hatású, *-ius* végű *signum*ok alkalmazását az arisztokrata körök a IV. század elején mint „becenevet” alkalmazták, de még a század végén is igyekeztek külön sorba írni a feliratokon, még akkor is, ha *cognomen*ként funkcionált.¹⁹⁹⁴ Itt is hasonló lehet a helyzet, *praenomen* vagy *cognomen* szerepű *agnomennel* van dolgunk. Megoldani a név rejtélyét nem lehet, annyi bizonyos, hogy a családból egyedül ő viselte, és sem a fia, sem a lányai nem viselték ezt a nevet. Sőt, tovább is mehetünk, a gall arisztokráciából sem találunk mást, aki Sidonius lett volna.

¹⁹⁸⁶ Szentté avatásának dátumát nem ismerjük, mindenképp a XI. század előtt történt meg, amikor a helyi nagyságokat politikai okokból vagy életszentség alapján avatták szentté, a ma szokásos eljárás nélkül.

¹⁹⁸⁷ Avitus, *Ep.* 43, 51–52.

¹⁹⁸⁸ Lupus, *Ep.* 1.

¹⁹⁸⁹ Ruricius, *Ep.* I, 8. I, 9. I, 16.

¹⁹⁹⁰ Ezen a ponton el kell tekintenünk a család feltételezhető görög származásától, de a görögös névadás, miként azt MATHISEN (2003. 73 skk.) Arcadius kapcsán kifejtette, élő volt Sidonius rokoni körében.

¹⁹⁹¹ CIL XII. 2181. Ld. a nemzetségnév elemzésénél.

¹⁹⁹² MATHISEN 1991. 29–44.

¹⁹⁹³ SALWAY 1994. 124–145.

¹⁹⁹⁴ SALWAY 1994. 136–137.

Apollinaris

Az Apollinaris mint családnév (*cognomen*) stabilan előfordul, a család több tagja is ezt viselte. A családhoz tartozó Apollinarisok nevéből csak ez a *cognomen* ismert, a többi név nem szerepel, még nagyapja Sidonius által írt sírfeliratában sem.

Sidoniusnál csak egyetlen egyszer, a fent már idézett esetben fordul elő saját maga kapcsán. A név görög eredetet sugall, jelentése ugyanis 'Apollónnak szentelt', de a későbbiekben egyéb etimológiák váltak ismertté, amelyek megpróbálták a minden kétséget kizáróan pogány nevet kereszténnyé tenni.¹⁹⁹⁵ Galliában Apollónnak jelentős volt a tisztelete. Lugdunumból¹⁹⁹⁶ is ismerjük a kultuszát, de névadója volt Rieznek is: *colonia Iulia Augusta Reiorum Apollinaris*.

Úgy tűnik, a családnak nem volt kapcsolata azokkal a szintén *senatori* családokkal, akik szintén az Apollinaris *cognomen* viselték, és a IV. században magas tisztségeket töltöttek be.¹⁹⁹⁷ Az V. században viszont ismét használják Sidonius családjában. A kérdés: miért?

Ahogy a Sollius nemzetségnév, úgy az Apollinaris is megszaporodott ebben az időben. Azt a korábbi felvetést, hogy a Sollius a kelta eredete miatt lenézett lett volna, most el kell vetnünk. Hiszen miért került volna elő egy feltörekvő fiatalnembnél, ha ez csökkentette volna tekintélyét? Úgy vélem, hogy a nemzetség kelta eredetének hangoztatása és a család Apollónnak szentelt volta épp a gallo-római öntudat hangoztatása volt a részéről. Az, amit később „nemzettudatnak” nevezünk, hogy mint kelta-gall a szülőföldért kell, hogy munkálkodjon, és mint római, a birodalomért kell harcolnia. Mindkettő igen erősen kimutatható Sidoniusnál, s költői vénája ezt a szimbólumrendszert is felhasználhatta politikai hitvallásának kifejezésére. Az, hogy a család több tagjánál csak egyetlen nevet, az Apollinarist találjuk meg, felvet egy másik kérdést is, a család *cliensi* mivoltát, amely a nemzetségnév kapcsán szintén felvetődik.

Sollius

A családi háttérrel a halvány sejtéseken túl, talán a nemzetségnév árulna el többet. A *nomen gentilicium* kétségtelenül a *Sollius* volt. A *Sollius* név állt Claudianus Mamertus *De statu animae* ajánlásában,¹⁹⁹⁸ Sidonius műveiben négy helyen¹⁹⁹⁹, és így szólítja meg Ruricius is.²⁰⁰⁰ Így hívta Philomathius²⁰⁰¹ és Caecina Basilius.²⁰⁰² Consentius²⁰⁰³ írt műveiben saját magát nevezi így: „egy olyan egyszerű költő, amilyenek te Sidoniust ismered”²⁰⁰⁴, és „a te ... Solliusod”. Azok, akik Solliusként szólították, mind előtte jártak korban, hivatalban, vagyonban, illetve általános megbecsültségben. Ez azt sejtetné, hogy nemzetsége nem, vagy még nem régen tartozott a legelőkelőbbek közé. Ez azonban nem igaz. Ezt bizonyítja épp Philomathius,

¹⁹⁹⁵ Az *a, ab* fosztóképző (*praepositio*) és a *polluo, pollens* összetételével az 'erényekben bővelkedő' vagy a 'büntől mentes' szómagyarazatot adták a névnek, főként a ravennai Szt. Apollinaris névmagyarazatakor.

¹⁹⁹⁶ SAVAY-GUERRAZ 2005. 55–60.

¹⁹⁹⁷ PLRE I. Apollinaris 1–6.

¹⁹⁹⁸ Claudianus Mamertus, *De stat. anim. praef.* és 1, 1.

¹⁹⁹⁹ Sid. *Ep.* I, 9, 6; V, 17, 9; IX, 15, 1, v. 16; Sid. *Carm.* XXIII. 27–28.

²⁰⁰⁰ Ruricius, *Ep.* II, 23.

²⁰⁰¹ Sid. *Ep.* V, 17, 9. *Philomathius*: Lyoni *vicarius*, majd *assessor*.

²⁰⁰² Sid. *Ep.* I, 9, 6. *Basilius, Fl. Caecina Decius*: 458-ban és 463–465-ben *praefectus praetorio Italiae*, 463-ban *consul*, és *patricius*.

²⁰⁰³ *Consentius*: Narbonne-i *vir clarissimus, legatus, cura palatii*.

²⁰⁰⁴ Sid. *Ep.* IX, 15, 1, v. 16. Ford. T. Horváth Á.

amikor „*domine Sollt*”-ként²⁰⁰⁵ szólítja meg. Sidonius kedvelt megszólítása, a „*domine maior*” visszhangzik nála, amikor csak a legtekintélyesebbeknek kijáró megszólítással illeti. Azonban rajta kívül senki sem viselte a családban. A Sollius ritkasága a névhasználat változását mutatja. A III. századtól a *cognomen* megelőzte a *gentiliciumot*, így az Apollinaris a családban kiszorította a Solliust.

Kutatásunk vonatkozásában mégis ez vezethet közelebb a család gyökereihez. Ennek eredetét keresve nem vagyunk könnyű helyzetben, ugyanis a Solliusok kapcsán szinte mindenki Sidonius nemzetségnevét hozza például. A feliratok elemzői amellett érvelnek, hogy a Sollius kelta eredetű nemzetségnev.²⁰⁰⁶ A Solliust ugyanezen gyökerekre visszamenően a PWRE 3A s. v. Sollius (p. 933.), a *Sollos*, *Sollus*ból származtatja. A *Solius*, *Sollius* nemzetségnev számos feliraton szerepel.

Feltételezve, hogy a Sollius *gentilicium* nem egy kiterjedt nemzetséghez tartozik, a galliai ősök után kutatva talán joggal feltételezhetnénk, hogy a *Sollius* ősök azok közé az *allobroges* közé tartoztak,²⁰⁰⁷ akik a Kr. e. IV–III. században vándoroltak be Galliába. Harciasságukról és kereskedelmükről ismerték őket. Már Caesart is segédcsoportokkal támogatták, és a Rhône kereskedelmi útvonalának ellenőrzése a massiliai görögöktől az ő kezükbe került át. Gyorsan romanizálódtak. A törzs éppen Caesar révén került arra a területre, ahol Augustus provinciát hozott létre számukra, ezért lehet, hogy a Caius *praenomen* tisztelgés lett volna előtte és a Iulius-nemzetség előtt?

Családi központjuk is ezen a területen, Vienna környékén lehetett. Emellett azonban nem tudunk hathatós érveket felsorakoztatni. Épp Aquae kapcsán fejt ki Bernard Rémy,²⁰⁰⁸ hogy bár a Solliusok a „bennszülött” (autochton) nemzetségek közé sorolandók, de máshonnan eredhettek, hiszen máshol is előfordultak, nemcsak Viennában. Ez az a pont, ahol a nemzetség eredetének kutatása több szálra szakad. Ha végignézzük a feliratos anyagot, akkor a nemzetségnev a Rajna–Felső-Duna-vidéken kialakult kultúra teljes elterjedési területén²⁰⁰⁹ előfordul a galaktától a Duna-menti területeken át a teljes gall, brit és keltiber vidékekig. Tehát ahol kelták voltak, ott voltak Solliusok is.

A feliratos anyag alapján nehéz a *gens Sollia* elterjedését rekonstruálni. Két vonal lehet elképzelhető, az egyik egy kelta népmozgás kimutatása, ahol több törzsnél is előfordul ez a feltehetően kultikus gyökerű nemzetségnev. A másik vonal pedig a hadsereg lehetne, amely egy adott területről összegyűjtötte, majd tovább telepítette a szolgálatot teljesítő nemzetségtagokat. Mint már említettem, az emlékanyag lefedi a kelta terjeszkedés területét, a hadsereg pedig magába olvasztotta a birodalom népeit.

Itáliában meglehetősen ritkán találkozunk a *gens Sollia* nevével, bár ismert volt, a kisebb *plebeius* nemzetségek közé sorolták. A feliratos anyag egy része teljesen érdektelen, nem ad segítséget a nemzetség történetéhez. Ilyen Rómában Sollia Tossa²⁰¹⁰ és Lucius Sollius Ursius²⁰¹¹ felirata.

²⁰⁰⁵ Sid. *Ep.* V, 17, 9.

²⁰⁰⁶ HOLDER 1896-1920, II. s. v. Sollius. BLANC-DESAYE 1975. 246.

²⁰⁰⁷ Vö. VIGIER 2011.

²⁰⁰⁸ RÉMY 2007. 449.

²⁰⁰⁹ A La Tène kultúra korától meginduló terjeszkedés során a Hallstatti-kultúra és az azt követő La Tène kultúra idején a francia, germániai, ibér területeket, valamint a Duma-medencét is meghódították, egész Galatiáig hordozva a nyelvet és a kultúrát.

²⁰¹⁰ CIL 06, 26620.

²⁰¹¹ CIL 06, 15557

Samniumban már megfoghatóbb a család státusa, Marcus Sollius²⁰¹² esetében tudjuk, hogy a család Caligula alatt (37–41) a császárkultusz (*sacerdoti diva[e] / Drusillae*²⁰¹³) ápolója. Mint ilyen, feltétlenül a magasabb társadalmi osztályba tartozónak, valószínűleg *senatori* rangúnak kellett lennie. Egy századdal később ugyanitt tűnik fel Sollia Fortunata²⁰¹⁴ neve, fiának, a tizenhétévesen elhunyt Caius Iulius Sabinianus orvosnak a síremlékén. A Sabinus egyértelműen etnikai hovatarozást jelent, a fiú foglalkozása – orvos – pedig nem a római-szabin őslakosságra, hanem valamiféle keleti, leginkább görög kapcsolatra utal, ahol ezt a vonalat Sollia Fortunata kell, hogy képviselje. Mivel mindkét felirat Pinna Vestiorumból került elő, a mintegy százéves különbség ellenére ezt a várost kell a nemzetség samniumi központjának tekintenünk.

Az orvoslás öröklődhetett a nemzetségen belül, Antibes-ből négy olyan orvosi szelencét is ismerünk, amelynek gyógyító tartalmát egy bizonyos Titus Sollius Genitor²⁰¹⁵ birtokolta. A vonal azonban itt is megszakad.

A nemzetség észak-itáliai vonalához tartozóan Venetia et Histria egy tisztviselője, egy bizonyos ticinumi Lucius Sollius, Lucius Secundius fia²⁰¹⁶ volt egy datálhatatlan időszakban.

Az egyetlen olyan személy, aki Itáliában már biztosan a *senatori* rangú Solliusok közé tartozik, az egy ismeretlen nevű Sollius, akinek testvére, M. Sollius Atticus²⁰¹⁷ állított síremléket. A rövid életút szép karriert mutat.²⁰¹⁸ Első állomásaként „*cur(atori) vi[a]r(um) Clodiae Anniae / Cassiae Ciminae*” szerepel. Ez *praetori* feladatkör volt. Mivel az általa felügyelt utak felsorolásából kimaradt a *via Traiana*, feltehetően a század vége előtt viselte ezt a tisztséget. Ezután, még 197 előtt²⁰¹⁹ Hispaniában betöltötte a *legatus legionis* (*Legio VII Gemina Felix*) tiszttét. Rómába visszatérve *praefectus aearii militaris* lett, és a felirat szerint eljutott a *consul*, minden bizonnyal a *consul suffectus* tisztségig. Nevét egyetlen *consul*-lista sem őrzi, de 198-ban és 204-ben is van egy ismeretlen *consul suffectus*unk, így feltehetően az utóbbi esztendőben tölthette be ezt a tisztséget. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a család kapcsolatban állt volna a galliai Solliusokkal, még annak ellenére sem, hogy az Atticus *agnomen* itt is görög kötődést mutat.

Ha magában Itáliában ritkán is fordult elő a nemzetségnév, a II. századtól Pannonia²⁰²⁰ és Germania területén találkozunk velük. A feliratok tanúsága szerint katonai karriereket kell feltételeznünk. A hadseregben szolgáló zsoldosok felemelkedését tükrözték az általuk állított oltárok, fogadalmi szobrok vagy feliratok. Ilyen volt pl. Germaniában Lucius Sollius²⁰²¹ F[–] Eponának állított emléke. Epona gall lovas istennő volt, Caesar hódítása után került a római panteonba. A *limes* mentén felállított emlékei általában a gall származásúakból

²⁰¹² CIL 09, 07468 = MGR-1992-177 = IFF 00025 = AE 1992, 00336

²⁰¹³ Caligula Kr. u. 38-ban elhunyt nővére, akit istennővé avattatott,

²⁰¹⁴ CIL 09, 07471 = Pinna 00037 = Gummerus-04, 00431 = Gummerus-04, 00456 = AE 1968, 00159 = AE 1992, 00341

²⁰¹⁵ SALLES 1982. 226. a) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) diarbod(on)- [rőzsavíz]/* b) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) thalassero(s)—/* c) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) smecticum — /* d) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) dialepidio(s).*

²⁰¹⁶ CIL 05, 3469

²⁰¹⁷ CIL 09, 5155.

²⁰¹⁸ CORBIER 1974. 436–437.

²⁰¹⁹ A *legio* 197-ben megkapta a *Pia* melléknevet is, ami nem szerepel a feliraton.

²⁰²⁰ Caius Sollius Optatus és Sollius Siro filius állított egy márványoltárt Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus tiszteletére Carnuntumban a II. század végén, a III. sz. elején. (CIL 3. 11133)

²⁰²¹ CIL 13, 11539 = RISch-02, 00229 = AE 1901, 00096

felállított lovas katonai segédcsoportoktól (*alae*) származik. Sollius Decuminius²⁰²² Iuppiter Optimus Maximusnak és Iuno Reginának emelt oltára vagy fogadalmi felirata már tősgyökeres „római” istenségeket szólított meg. Feltehetően nem egyszerű közkatonákról van szó, hiszen a kő drága volt, hanem valamilyen rangot viseltek, mint Sollius Gallicianus,²⁰²³ aki nem egyszerű zsoldos, hanem *optio custodiarum* (az őrhelyek felügyelője) volt a *Legio I Adiutrix* katonájaként Valerius Fronto alatt, Mogontiacumban.

Pannoniában C. Sollius Optatus²⁰²⁴ és fia Sollius Siro²⁰²⁵ Iuppiter Optimus Dolichenusnak állítottatott oltárt. Ez a keleti eredetű, a katonák között igen népszerű istenkultusz közel állt a misztériumokhoz, például Mithrász-kultuszához.

Ezek a Solliusok azonban sem az itáliai, sem a galliai nemzetségekkel nem álltak kapcsolatban, de feltehetően ők is kelták voltak. A katonai karrier, amely a társadalmi felemelkedéshez is vezetett, tükröződik a katonai diplomákban, mint például a Marcus Sollius Gracilisé, akinek apja a Zurae²⁰²⁶ dák nevet viselte.²⁰²⁷ A ravennai flotta katonája volt, amikor leszerelt 139-ben. Katonai diplomájában megkapta a polgárjogot és a törvényes házasság jogát, tehát latin jogú polgárból római jogú polgárrá lett. Származását tekintve a *scordiscus* törzshöz tartozhatott. Ez a kelta törzs Kr. e. 279 után jelent meg a Duna és a Száva összefolyásánál, s alakította ki központját a mai Szerémség területén.

Ez a társadalmi felemelkedési folyamat, katonai karrier, közeleti-szakraális szerepvállalás, jellemző volt, és nyomon követhető a galliai Sollius nemzetség esetében is.

A *gens* legtöbb felirata Sidonius levelezésének városaiból való. A feliratok és a levelezés egy területen fedik egymást. Ez mindenképp arra utal, hogy Sidonius ápolta a nemzetség és a család kapcsolatait. Ezek alapján Viennensis/Vienna volt a nemzetség-központ, ezért erre a területre koncentrálnunk a legkorábbi feliratok a II. századra datálhatók.

A Demosthenianus-szarkofág²⁰²⁸ feliratának névanyagán görög hatás látszik. Bizonyítéka ez a provincia görögjeivel való kapcsolatnak. A szarkofágot Sextus Sollius Demosthenianusnak²⁰²⁹ szentelte a fia, Sollius Olympiodorus, anyjával Theodotia Basilissával és testvérelével, Sollia Demosthenianával együtt.

A családfő *tria nominája* egy jellegzetesen római (Sextus), egy kelta (Sollius) és egy görög (Demosthenianus) elemből áll. Ez a felirat az első generációs *libertinus* státusát mutatja („*conlibertus*”), polgárjogot nyert, a felesége *uxor*. A család többi tagja csak két nevet visel. Az anya a Theodotia, ’az istenek ajándéka’, és a Basilissa, ’királynő’ nevet, ami jelentése ellenére lehetett tipikus rabszolga-név is. A gyermekek viszont az apa *gentiliciumát* kapták meg, feltehetően *patronusaik* után. Így a Solliusok eredetileg a gazdáik lehettek. A görög nevek *agnomenek* és nem *cognomenek*. Maga a szarkofág²⁰³⁰ kiemelkedik a többi közül.²⁰³¹ Stílusa germán és görögös

²⁰²² CIL 13, 11946 = IupGer 00159

²⁰²³ CIL XIII, 6739.

²⁰²⁴ CIL 03, 11133 = CCID 00219 = ZaCarnuntum 00150 = CSIR-Oe-Carn-S-01, 00325 = AEA 2004, +00010 = AEA 2006, +00014 = AEA 2008, +00019 = AEA 2010, +00007

²⁰²⁵ CIL 03, 11133 = CCID 00219 = ZaCarnuntum 00150 = CSIR-Oe-Carn-S-01, 00325 = AEA 2004, +00010 = AEA 2006, +00014 = AEA 2008, +00019 = AEA 2010, +00007

²⁰²⁶ ZPE-163-217 = Grbic 00209 = AE 2007, 01786.

²⁰²⁷ Provenance Inconnue. l'année épigraphique, 2007 (2010), pp. 697–724; 720.

²⁰²⁸ CIL XII. 2181.: *Sext(i) Soll(i) Demosthenia|ni Sollia Demosthenianae | filia patri pietissimo et | Theodotia Basilissa con|ux marito incomparabili et | Sollius Olympiodorus con|liberto karissimo* [3]

²⁰²⁹ CIL 12, 02181 = ILN-05-02, 00318

²⁰³⁰ Musée de Cologne, inv. 29, 1701;

²⁰³¹ GAGGADIS-ROBIN-GASCOU 1996. 145-171.

elemeket is tartalmaz. A keret a *tabula ansata*k egy különleges formáját követi. Két oldalán a görög síremlékek szarkofágjainak zárófedelét idéző²⁰³² *pelta* áll, amelyet szárnyas *genius*ok tartanak.²⁰³³ A családfő nevének hármassága a motívumrendszerben is ismétlődik. Az apotropaikus elemek görög–római hatást mutatnak, a *pelták*, amelyek formája a hadseregből származik és a dél-itáliai *oscillum*ok formáin keresztül jut el a keltákig. A két szárnyas *genius* is eredeztethető görög területről, ikonológiailag az *apotheosis* bármely szárnyas alakjához kapcsolódhat, Erószhoz vagy Thanatoszhoz, amelyek a lélek felemelését szolgálják. Formájuk a dionüszoszi jelenetek puttóira emlékeztet, és a peltával együtt görög kultúrhatást mutat. Minősége azt mutatja, hogy állíttatója gazdag volt, ugyanis figurális kép is található rajta. A családon belüli névadás nagyon beszédes: Olümpiodorosz és Démoszthenész²⁰³⁴ hadvezérek voltak, az utóbbi szónok is. Nem lehetetlen, hogy az apa kapcsolatban állt vagy a hadsereggel, vagy valamely állami hivatallal. A felirat alapján Demosthenianus gazdag *libertinus* volt, akire a kelta és a görög kultúra is hatott.

Sollia Annia férjének, Lucius Marinus Italicensisnek²⁰³⁵ a felirata mellett függőlegesen olvasható: *Grammati*. A feleség neve egy római és egy kelta nemzetség egyesülésére utal. A Sollia a hagyományos névadása alapján apja *gentilicium*ának nőnemű alakja lehet, az Annia viszont feltehetően a matrilinearis vonalat képviseli, kapcsolatot a *gens Anniával*. A férj nevében az *Italicensis* nem Itáliára, hanem *Italicára*, azaz *Baeticára* utal. A *Grammati* már vitatott. Ezzel személynévként nem találkozunk sehol,²⁰³⁶ bár lehet, hogy *signum*.²⁰³⁷ Ebben az esetben inkább írrok, és nem tanár volt. Származást jelölő *agnomen*ének és halálának helye távol esik egymástól. Származása alapján ő is kapcsolatban állhatott a kereskedelemmel, amelynek adminisztrációját bonyolíthatta, így került – vagy ő vagy korábban már a családja – Viennába. Neve, *Marinus*, a tengerhez köti. Lehetséges, hogy ő is *libertinus*. Azonban feliratának *sub ascia dedicaverunt* jelképe ezen túlmutathat. Fiának, Mariniusnak adott Claudianus neve tisztelgés a Iulius–Claudius-dinasztia előtt.

A kereskedelemben való részvétel egy Dea Augusta Vocontiorumból származó feliraton is igazolható.²⁰³⁸ Lucius Sollius Calendio feliratának egyik értelmezése a rajnai hajózáshoz és annak kereskedelméhez kapcsolja.²⁰³⁹ Neve szintén allobrox, amely a *gens Sollia* itteni ágának gazdasági szerepét mutatja. Felesége, Sollia Sabina férje *gentilicium*át és egy etnikumot jelző nevet viselt. Az azonban felfejthetetlen, hogy volt-e köze a szabinokhoz. Az ő feliratán is a *sub ascia dedicaverunt* látható.

A *gens* történetéhez még egy érdekes adalék: Titus Sollius Genitor dobozkája Antipolisből.²⁰⁴⁰ Feltehetően szemorvos volt, s mint ilyen, Apollónak szentelt hivatást űzött. A dobozkában a saját készítményeit tartotta, de lehetett ezekkel kereskedő²⁰⁴¹ „gyógyszerész” is.

²⁰³² Vö. „Thanatos Painter” lekythoszai. Pl. Inv. 01.8080. Museum of Fine Arts, Boston.

²⁰³³ BÉRETTA 1909. 444. Az oldalak spirális formája és a középső palmetta kifejezetten erre utal.

²⁰³⁴ Olümpiodorosz néven több hadvezért is ismerünk, Lampon fia a perzsa háborúkban (Hérodotosz, 9, 11), a Kr. e. 287. év archónja Kasszandrosz és Démétriosz Poliorkhész ellen harcolt. Démoszthenész (Kr. e. 384–322) makedón ellenes athéni politikus, szónok, hadvezér.

²⁰³⁵ *Italicensis*: Italica = Baetica

²⁰³⁶ KAJANTO 1967. 83.

²⁰³⁷ SANDRINE 1994. 660–661.

²⁰³⁸ CIL 12, 1667; CAG-26, p. 322; SCHMIDTS 2011, 40; BROECKAERT 2013, 348

²⁰³⁹ RIBAS 2017. 78, 310.

²⁰⁴⁰ AE 1968, 289: T(iti) Soll(i) Genit(oris) / diarhod(on) // T(iti) Soll(i) Genit(oris) / thalassero(s) // T(iti) Soll(i) Genit(oris) / smecticum // T(iti) Soll(i) Genit(oris) / dialepid(o)s

²⁰⁴¹ GRÜLL 2019.

Egy ugyanebből a századból való viennei feliraton láthatjuk első jelét annak, hogy a gazdagság – jelen esetben nőágon – társadalmi felemelkedéshez vezet. Sollia Fida²⁰⁴² férje, Titus Cafatius Cosmos volt, akinek Cafatius neve lehet etruszk, de arab is. Ha az utóbbi, feltehetően Szíriából származik.²⁰⁴³ A szírek Lyonban is jelen voltak, kereskedők.²⁰⁴⁴ Másrészt az I. század közepétől sok olyan *libertinus* érkezett ide, akik a császári adminisztrációt látták el. A hellenisztikus területekről származtak, görögök és keleti származásúak is voltak közöttük. A Cosmust Vigier görögnek mondja (*Kosmos*).²⁰⁴⁵ A Titus személynév római, nevei hasonlóan Demosthenianushoz, a romanizációs folyamatot mutatják. Ha a császári adminisztráció görögjei voltak, a velük való kapcsolat már más útra, a politikai szerepvállalás felé vezet. A feleség kelta, feltehetően gazdag, a férj pedig már tekintélyt szerzett, *VIIviri Augustales*. Ők Rómában a *senatus* legelőkelőbb tagjaiból kerültek ki. A provinciákban azonban a lovagrendi statusnak megfelelő társadalmi helyzetűek voltak. Általában nagyon gazdagok, *libertinusok*, a *decuriával* egyenértékű helyet foglaltak el a városban. Ebben a kontextusban is minden arra mutat, hogy a család gazdasági helyzetét a kereskedelem alapozta meg. Császárhűek, a *bonestiores* közé tartoztak, közfeladatot láttak el. Házasságuk pedig a vagyoni tekintélyen túlmutató, társadalmi emelkedés felé mutat. Hasonló volt a helyzet férfágon is.

A *gens* a Severus-dinasztia idején, 180–250 körül birtokos volt a Bourget-tó fürdővárosában, *Aquae*-ban²⁰⁴⁶ (Aix-les-Bains). Ennek a közigazgatásilag Viennához tartozó *vicus*nak az élén a *decemlecti* testület állt. A Solliusok elég tekintélyesek voltak ahhoz, hogy a testület tagjává válasszák őket. Ez a testület az elitből választotta tagjait, akik a városi lakosok szórakoztatásáért (mint Rómában a *consul*, a *praetor*, az *aedilis*), a császárkultusz ápolásáért (*seviri Augustales*), és általában a városvezetés feladatainak ellátásáért voltak felelősek.

A családok felemelkedésének jele az állami tisztségek betöltése. C. Sollius Marcus²⁰⁴⁷ neve a leggyakoribb római férfinév, egy kelta *gentiliciumot* és egy, a Zeidler elemzése alapján a „Interferenz-Onomastik”-ot, azaz olyan nevet tartalmaz, amelyben áthallások vannak a nyelvek között. A rómaiaknál gyakori Marcus és a családban is előforduló kicsinyítő képzős változatok, a Marcus/ Marcula latinul a ’Marshoz tartozó’ jelenti, de benne van a kelta *marvos* ’ló’²⁰⁴⁸ szó is, amely, ha csak az érmék ikonográfiáját nézzük, magukat a keltákat is jelentette. Ez a jelenség gyakori a romanizáció során, amikor olyan neveket vettek át, amelyek könnyen érthetők és átforgalmazhatók voltak. A kereskedők, a hadsereg és a római lovagrend szorosan összefonódott. C. Sollius Marcus a sírfelirata szerint, „*librari(i) XL Galliar(um) / statio{i}nis Cular(onis)*”, számvevő vagy vámtiszt volt. A *statio* a provinciális adminisztráció elengedhetetlen része volt, a helytartóknak alárendelt *beneficiarius* vezette. A *quadragesimae* a gallokra kivetett forgalmi adó volt. Augustustól kezdődően a *societas publicanorum* szedte be. Ezek tagjai rabszolgák vagy szabadosok voltak, és általában lovagrendiek vezették. Commodus uralkodása alatt, Kr. u. 177-től, a közvetett adók beszédését átvette az állam. Cularo fontos központ volt, ez a felirat a város nevének első említése. A *librarius* az adószedéssel kapcsolatban máshol nem fordult elő. A *tabularius*/ *dispensator* volt az írnok, ez

²⁰⁴² CIL 12, 1900.

²⁰⁴³ ALLMER 1860–1861. 313.

²⁰⁴⁴ ROUGÉ 1966. 305-306.

²⁰⁴⁵ VIGIER 2011. 197. Vö. Marcus Laelius Cosmusszal, aki itáliai kereskedő volt és a Berenike–Róma közötti kereskedelmet irányította Tiberius alatt. AST 2021.

²⁰⁴⁶ *Sollius Se[...]us*: CIL 12, 02461. Vö. VIGIER 2011. 220.

²⁰⁴⁷ CIL 12, 02252.

²⁰⁴⁸ ZEIDLER 2011. 14.

ennél több. Főként a hadsereggel kapcsolatban említik, altiszti rang, gyakran szakrális funkciókkal. Ebben az esetben is lehetséges, hogy köze volt a *legiókhoz*, ugyanis a *statiók* gyakran álltak a hadsereg ellenőrzése alatt. Ha figyelembe vesszük családtagjait, apja *tria nominája* római polgárjogot takar, felesége – Attia Aurelia – pedig Cularo legtekintélyesebb családjából származott,²⁰⁴⁹ akkor az egyszerű írnoknál tekintélyesebb hivatalnokra kell gondolnunk. Ez lehet a kereskedelemre utaló családi hagyomány magasabb szintre emelésének jele,²⁰⁵⁰ vagy a hivatali pálya felé ívelő karrier első állomásainak egyike. Nála, úgy tűnik, a nemzetség még nem *senatori* rangú, de már tekintélyt szerzett. Már nem első generációs *libertinus*, inkább másod-, vagy harmadgenerációs, és már lovagrendi. De sírfeliratának van egy eleme, az, hogy miközben az alvilági isteneket szólítja meg: *D(is) M(anibus)*, a két betű között egy szekerce (*sub ascia dedicavit*) található. Ennek betűvel jelzett változatával már találkoztunk Sollia Annia és C. Sollius Heliodorus²⁰⁵¹ feliratán is. Ez a szimbólum keletről került Lugdunumba.²⁰⁵² Elterjedése a hadsereghez, a veteránokhoz, illetve a császári adminisztráció tisztviselőihez köthető. Nem lehetetlen feltételezni, hogy valamiféle kapcsolat volt köztük és a család között. Mindenképp apotropaikus szerepű jel, értelmezése körül ma is viták folynak, de érdekes lehet elgondolkozni Mazzocchi²⁰⁵³ elméletén, aki a *viri clarissimi*, azaz a *senatori* rend tagjainak jelképét látta benne. Valamilyen kiváltság lehetett használata, köze lehetett a *magistraturák imperiumához* is. Ha nem is a *senatori* rendűek jelképe, eredete alapján lehetett az államnak tett szolgálattal bírók (veteránok, tisztviselők) megkülönböztető jele. A *gens* egyes tagjai ekkor már túlléptek a *humiliores* státuson és a *honestiores* közé emelkedtek, így ez a jelkép ezt is kifejezheti.

Sidonius Lugdunumban született, ezért itt is keresnünk kell a *gens* feliratait. A Lugdunensisben talált feliratok sem túl sokat árulnak el.

Egy kivétel akad: C. Sollius Heliodorusé,²⁰⁵⁴ akinek mint a *seviri Augustales* tagjának tekintélyesnek kellett lennie, hiszen a városi *curia* jelölte; és megfelelő vagyonnal is rendelkezett ahhoz, hogy a császárkultusz ápolásának költségeit viselje. A Heliodorus görög név 'Héliosz ajándékát' jelenti, tükörfordításban lényegében megegyezik a Solliusszal, és az Apollinarisszal is.

A görögös névadás itt is élő volt, ilyen Marcus Sollius Epaphroditus²⁰⁵⁵ neve, ami Aphrodité kedveltjét jelenti. Nem zárhatjuk ki, hogy *libertinus* lehetett, mint ahogyan azt Sollius Demosthenianus esetében már láttuk. Valamennyi, a *gens*hez köthető görög *cognomen* egy-egy pogány istenhez való kötődést jelentett. Sem a Heliodorus-, sem az Epaphroditus-feliratot nem tudjuk datálni, de mindkettő római módra a *Dis Manibus* jóindulatába ajánlja a holtakat, azaz Claudius császár halála után keletkeztek, tehát nem korábban mint az I. század vége. A nevek arra is utalhatnak, hogy a nemzetség egy ága egy-egy isten kultuszának ápolását tette hagyományyá. Ez visszaköszön az Apollinaris név esetében is. Nem tudjuk azonban, hogy ezek csak a *lares familiares*, vagy a *flamines* testületéhez is kötötték őket. Heliodorus nevében

²⁰⁴⁹ JOSPIN 2018.

²⁰⁵⁰ Tudomásunk van más, alacsonyabb tiszti rangot viselő Solliusról is. Ilyen pl. M. Sollius Iulianus *centurio* a 6. *legio* 3. *cobors*ában, akinek a nevét a Hadrianus-fal egy felirata őrzi Hare Hillben. GOODBURN, R., ET AL. 1976. 381; illetve egy marhabőr sátor graffitije: FRERE–HASSALL–TOMLIN 1987. 373.

²⁰⁵¹ CIL 13, 1946

²⁰⁵² COUCHOUD– AUDIN 1952. 36–66.

²⁰⁵³ MAZZOCCHI 1739.

²⁰⁵⁴ CIL 13, 1946.

²⁰⁵⁵ CIL 13, 11539.

a Hélios talán a kelta napisten hellenizálódása, de az Epaphroditus és az Apollinaris Venus és Apollo kultuszához tartozón a Iulius–Claudius-dinasztián keresztül a császárkultuszhoz is kapcsolódott, amelynek ápolóival már találkoztunk. Ha Hélios kelta eredetre megy vissza, akkor Aphroditén keresztül megtaláltuk a környék trójai származásának hitét megalapozó mitológiai történet halvány jelét is. Octavianus Apollo fiának vallotta magát, Caesar pedig Venus Genetrixszel megalapozta az új származástörténetet, amely Romulus mellett a trójai eredet mítoszává fejlődött. A magukat büszkén trójainak valló arvernumiak kultikus hagyománya Sidonius leveleiben is előfordul.²⁰⁵⁶ A *gens* családjai, úgy tűnik, magukévá tették ezt a tradíciót.

Az írott forrásokban az I. századtól követhetően jelen vannak a Solliusok. Felírataik alapján a *gens* az allobroxok történetének eseményeivel összhangban fejlődött. Felemelkedésük alapja a kézműipar, de főként a kereskedelem volt, amelyről az agyagpecsétek (*sigillumok*) és a hajózáshoz való kapcsolatuk tanúskodnak. A nevek jórészt *libertinus*okhoz kötődnek, akik mögött egy – feliratot maga után nem hagyó, vagy csak mesteremberként vagy kereskedőként működő – nemzetség állt. A kereskedelemben a Rhône-delta – Massilia – görög *frumentarius*aikat szorították ki, vagy olvasztották be. A *gens Sollia* görög *signum*ai erős kulturális hatást, talán tartós együttélést feltételeznek. Társadalmilag azonban magasabb státusban álltak, mint *libertinus*aik, római polgárral rendelkeztek, és mindenképp gazdagok, ugyanis rabszolgáik és szabadosaik is voltak. A *gentilicium*ot ezek is továbbviszik. A romanizáció, a kereskedelemből megszerzett vagyon elindított egy új karriert, amelyben szintén szerepet játszhattak görög elemek. Társadalmilag főként a lovagrendhez tartoztak, ezt támasztja alá az, hogy kereskedtek és a *societas publicanorum* tagjai voltak. A közéletben municipiális tisztviselőként indultak, és a helyi politikai szerepet is elsősorban a lovagrend számára elérhető legmagasabb tisztséggel (*praefectus praetorio*, *praefectus Urbis*) érték el. A *seviri Augustales* tisztség már szélesebb körű és magasabb kapcsolatrendszer is jelenthet, előzménye a család korábbi szakrális szerepvállalása és az uralkodóházhoz való hűsége. A municipiális tisztségekben való emelkedés mellett feltehetően a III. századra tehető Sidonius közvetlen családjának a vienensisi birtokokról Lugdunensisbe való áttelepülése. Ennek hátterében a dinasztikus kapcsolatok állhattak. Ez tükröződik a Sollius *gentilicium* eltűnésén és az Apollinaris *cognomen* feltűnésén is.

A már említett görög hatásoknak megfelelő az Apollinaris családnév is. Galliában jelentős volt Apollo tisztelete. Az érmék a III. században Gallia szerte Apollót ábrázolják.²⁰⁵⁷ Lugdunumból²⁰⁵⁸ is ismerjük a kultuszát. A családot a viennai feliratok is Apollóhoz kötik, amelyek között van egy Nattia Severa, Sollius lánya által állíttatott oltár.²⁰⁵⁹ Talán feltételezhetjük, hogy a nemzetség egyik ága szorosabban kötődött Apollóhoz, így ragadt rá az Apollinaris családnév. A kelta Sollius és a görög Apollinaris lényegében ugyanazt jelenti. Sidonius maga is játszik a Phoebus/Apollo/solus szavakkal, hogy intertextuálisan utaljon saját magára. A mögötte rejlő istenségek (Sulis, Apollo) a fényhez, a gyógyításhoz kapcsolódnak. Feltehető, hogy ugyanaz a *gens*, amelynek a Sollius a korábbi, latinizált kelta neve, az Apollinaris pedig

²⁰⁵⁶ Sid. Ep. II, 2, 19; VII, 7, 2. „Arvernum, pro dolor, servitus, qui, si prisca replicarentur, andebant se quondam fratres Latio dicere et sanguine ab Iliaco populos computare.”

²⁰⁵⁷ DT 3002; DT 3286A; DT 2260.

²⁰⁵⁸ SAVAY-GUERRAZ 2005. 55–60.

²⁰⁵⁹ CIL 12, 1810; CHORIER 1846. 323.

későbbi, latinizált görög változat volt, ami megokolhatná, hogy miért használták felváltva, és miért az utóbbi dominált az V. században.

A fentiek új kontextusba helyezik a Sidonius nevet is. Nem pusztán homéroszi értelmű, mint apja feltételezett Alcimus neve. Jelentése: a 'föníciai', ami a gazdag szinonimája. Ez családtörténetileg egyaránt köti szerzőnket kalmár őseihez és dél-galliai görög és szír kapcsolataikhoz. Emellett nagyon jellemző rá az áthallásos szójáték, álnévként való kiválasztása egyaránt utal a család kereskedelmi kapcsolataira, gazdagságára, de a bíborra, az isteni jellegre (itt az isteni adomány értelemben) és a méltóságra is.²⁰⁶⁰

Az elmondottak is megerősítik azt a lehetőséget, amelyet Harries²⁰⁶¹ vetett fel hipotetikusán, miszerint az Apollinaris és az Avitus családok ugyanahhoz a nemzetséghez tartozhattak. A nemzetségbeli azonosságot természetesen a jelenleg rendelkezésre álló anyag nem támasztja alá. Az Avitus²⁰⁶² *cognomen* jóval elterjedtebb, de eredetét tekintve ugyanúgy őriz kelta örökséget is, mint ahogyan a Sollius. Galliában Narbonensiben találkozhatunk vele a leggyakrabban. Sidonius apósának görög eredetű Eparchius neve nem csupán az 'eparchia', uralom szóból ered, ami a mi esetünkben a provinciálist, vagy a provinciális helytartót jelöli, hanem ez a görögös név, akárcsak a *gens Sollia* esetében, minden bizonnyal ugyanazt az eredetet sugallja. Ugyanúgy kapcsolatban állhattak a kelta és a görög telepesekekkel, ugyanazok motiválták névadásukat. Ha pusztán a nevekre támaszkodunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy az Avitusok leszármazásuk alapján emelkedtek fel korábban a társadalmi ranglétrán, az Apollinarisok viszont lassabban, inkább szakrális szolgálatuk által, és Sidonius közvetlen felmenői – talán Harries hipotézisének megfelelően²⁰⁶³ – az Avitusok *cliens*eként, majd házasságokkal szorosabbra vont rokonságuk révén kerültek magasabb társadalmi pozícióba. Ezt maga Sidonius is alátámasztja feleségéhez írt levelében: „ahogyan mi *praefectus* családokban születtünk, majd Isten kegyelméből *patricius* családokká emelkedtünk, ugyanúgy tegyék gyermekeink a tőlünk örökölt *patricius* családot is *consul* méltóságúvá.”²⁰⁶⁴ A *praefectus* a lovagrendire, a *plebeius* családokra utal, amelyek *patricius*sá, *senatori* rendűvé lettek, amelyeknek legnagyobb vágya a *consul*ság megszerzése volt.

Azt – ha eltekintünk a *sub ascia senatori* rendi szimbólumként való értelmezésétől – nem tudjuk pontosan, hogy a Solliusok mikor léptek be a *senatori* rendűek közé, hogy ki volt a *homo novus*, de ez feltehetően a IV. század közepén történt meg. Sidonius maga szépapja idejére teszi.²⁰⁶⁵ Ezt az űrt azonban sem a feliratos anyag, sem az elbeszélő források nem töltik ki.

A nemzetségnév elemzése is csak családtörténeti tendenciákat rajzol meg, apró adalékok, amelyek azonban megmagyarázhatják szerzőnk levelezése fenntartásában sűrűn feltűnő kereskedőket, kivételes görög tudását, az Apollinaris családnevet és a Sidonius költői álnevet is.

²⁰⁶⁰ Nem tudjuk, mikortól használta, de nem a császári bíborra, hanem inkább a *laticlavius*ra, a *senatori* széles bíbor-sávra vonatkozik.

²⁰⁶¹ HARRIES 1994. 23–36.

²⁰⁶² A szó az 'avus' származása, és számtalan helyen előfordult.

²⁰⁶³ HARRIES 1994. 23–36.

²⁰⁶⁴ Sid. *Ep.* V, 16, 4.

²⁰⁶⁵ Sid. *Ep.* I, 3, 1.

AZ ADATOLHATÓ CSALÁDTÖRTÉNET

Mint már említettük, Gregorius Turonensis²⁰⁶⁶ szerint korának és Galliának legnemesebb *senatori* családjából származott. A legnemesebb család nyilván kissé túlzás, de nyilvánvalóan azok közé tartozott, amelyek a legfontosabb hivatalokat töltötték be, és meghatározó szerepet játszottak Gallia politikai életében. Az is kétségtelen, hogy birtokaik és azok jövedelme tekintetében a leggazdagabbak közé tartoztak.²⁰⁶⁷ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a születési arisztokrácia már nem feltétlenül a *mos maiorum* követelményei szerinti római mintára alakult ebben az időben. Már maga Sidonius is különbséget tesz nemcsak az *ordo senatorius* osztályai (*vir clarissimi, spectabilis, illustris*) között, hanem megkülönbözteti a született arisztokratát (*senatoriū seminis homo*),²⁰⁶⁸ és a viselkedés és életmód szerinti arisztokratát (*senatorium ad morem*).²⁰⁶⁹ Szemléletváltása a megélt történelemmel is kapcsolatban áll, hiszen keserűen kellett megtapasztalnia, hogy a világi arisztokrácia már nem rendelkezik a *mos maiorum* által rárótt kötelességtudattal és már nem képes betölteni hivatalát, ezért fordult az egyház felé. A *senatorium ad morem*²⁰⁷⁰ azt is megmutatja, hogy szülőföldjén gyakran nem a törzsökös arisztokratákból kerültek ki az egyház tagjai, de még vezetői sem, hanem azokból, akik képesek voltak, vagy akartak tenni valamit Galliáért. Alig valamivel későbbi kor elemzése kapcsán, a Sidonius kora utáni arisztokráciáról állapította meg Kurth, miszerint a VI. század galliai arisztokratái nem mások, mint a leggazdagabb földbirtokosok.²⁰⁷¹ A *timé* a származás helyett a vagyon lett. Azonban Sidonius értékítélete szerint ehhez még hozzájárult a műveltség (*paideia*)²⁰⁷² és a baráti kapcsolatok (*amicitia*)²⁰⁷³ fenntartása is. Egy sajátos változás, amely a személyi függés rendszerét a legműveltebb arisztokrata körökben nem a clientéla szolgálatai, hanem sokkal inkább a baráti kapcsolatok és ezek politikai tőkéje által tartotta fenn.

Sidonius és családja nemességének alapja a vagyon volt, amelynek bizonyítékai a villa leírások.²⁰⁷⁴ Mivel a nemesség erkölcsi értelemben is értelmezhető, így feltehetjük, hogy közmegebecsülésnek örvendő, személyeiben, jellemében feddhetetlen családról van szó. Maga Sidonius így fogalmaz: „Családja, nagyapja, Apollinaris óta keresztény”²⁰⁷⁵ és „a magas hivatali nemességhez tartozott”²⁰⁷⁶ „akinek atyja, sógora, nagyapja mint *praefectus Urbis* és *praefectus praetorio* magas udvari és katonai tisztségeket töltöttek be.”²⁰⁷⁷ Gregorius Turonensis tudósításával egybecsengenek tehát Sidonius adatai, és az is, amit a feleségéhez írt levélben közöl:²⁰⁷⁸ „Nagyapja és apja mindketten *praefectus praetorio Galliarum* voltak”²⁰⁷⁹ Ezzel szemben tőle

²⁰⁶⁶ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* 21.

²⁰⁶⁷ Apai birtoka: Sid. *Ep.* II, 2, 3. Gazdagsága legfőbb bizonyítékára ld. híres villa-leírását, amelyet apósától örökölt: Sid. *Ep.* II, 2, 3. Anyósa birtoka: Sid. *Ep.* VIII, 9, 2. Szerzett vagy öröklött birtok: Sid. *Ep.* II, 12, 2.

²⁰⁶⁸ *Ep.* I, 6, 2.

²⁰⁶⁹ *Ep.* II, 9, 6.

²⁰⁷⁰ *Ep.* II, 9, 6.

²⁰⁷¹ KURTH 1919. 114.

²⁰⁷² BROWN 1992; HANAGHAN 2019. 28 sqq.

²⁰⁷³ WOOD 1992. 9–10.

²⁰⁷⁴ Sid. *Ep.* II, 2; Sid. *Ep.* II, 9.

²⁰⁷⁵ *Ep.* II, 15; V, 14.

²⁰⁷⁶ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁷⁷ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁷⁸ *Ep.* V, 9, 2; V, 16, 9.

²⁰⁷⁹ „*utramque familiam nostram praefectoriam nanci?*”

tudjuk azt is, hogy már dédapja is – akinek nevét szintén nem ismerjük – magas állami tisztséget viselt.²⁰⁸⁰ Kétségtelen tehát, hogy a család, feltehetően Sidonius dédapjától számítva, tehát nagyjából a III. század elejétől fogva a *senatori* rangú családok közé tartozott. Ez úgy volt lehetséges, hogy a korábban *senatori* rendűek által betöltött tisztségek jó részét lovagrendiekkel töltötték be, és a két rend közötti különbség a IV. századra lényegében megszűnt. Lényegében, de nem a társadalmi megítélésben. Sidonius ugyanis soha sem azt hangsúlyozta, hogy honnan származtak, hanem azt, hogy mit értek el.

Nagyapja

Nagyapja,²⁰⁸¹ Apollinaris, Auvergne-ben született. Ezen túlmenően a családról nem tudunk semmit. Nicole Hecquet-Noti²⁰⁸² egy tanulmányában amellel érvel, hogy a családban viselt nevek előfordulnak mind az Apollinaris, mint az Avitus családban, tehát a két család szoros kapcsolatban állt, és a nagypapa az Avitus Apollinaris nevet viselte. Ez azonban pusztán feltevés, amit forrásokkal nem tudunk alátámasztani.

Apollinaris 408/409-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. Gallia zavaros időket élt ekkor,²⁰⁸³ a nyugati területeken uralkodó Honoriuszal (395–423) szemben III. Constantinus előbb ellencsászárként (407–411), majd fiával, II. Constanssal együtt társcsászárként (409–411) uralkodott. Apollinaris, feltehetően 408-ban, Gerontius²⁰⁸⁴ mellett *praefectusként* (*praefectus praetorio Galliarum?*) kísérte el Constans *caesar*t Hispaniába,²⁰⁸⁵ majd visszatért vele Arlesba.²⁰⁸⁶ Véltetően akkor váltották le tisztségéről, amikor Constans *augustus* lett.²⁰⁸⁷ Leváltását Matthews²⁰⁸⁸ Gerontius álnokságának tulajdonítja, utalva ezzel Sidonius jelzőjére.²⁰⁸⁹ A félreállításában szerepe lehetett Maximusnak is. Még Arelate ostroma előtt hazaküldhették Lugdunumba. Szülőföldjén temették el.²⁰⁹⁰ Van Waarden feltételezi, hogy nagyapja támogathatta Jovinust is, és annak halálát követő tisztogatások során halhatott meg.²⁰⁹¹ Sidonius rendkívül büszke volt nagyapjára: „és mások számára veszedelmes példaként élt: szabadon a zsarnokok uralkodása idején.”²⁰⁹² Azt, hogy ez a szabadság mit jelentett, Sidonius politikai óvatossága miatt nem tudjuk, csak sejtethjük. Sidonius a nagyapjának írt *epitaphiumban* büszkén emlegeti, hogy ő vette fel először a kereszténységet. Ez a büszkeség azonban itt is kétértelmű, hiszen a tény amellel szól, hogy nagyapja a társadalom azon rétegéhez tartozott, amelyhez később jutottak el a keresztény tanok, és csak a Nagy Theodosius (379–395) által kiadott *Cunctos populos*²⁰⁹³ rendelet (380) után, feltehetően politikai megfontolásból és nem meggyőződésből

²⁰⁸⁰ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁸¹ *Ep.* III, 12, v. 9, 1; I, 3, 1. PLRE II. Apollinaris 1; Zosimus, *Nova Historia* 6.4

²⁰⁸² HECQUET-NOTI 2005. 159.

²⁰⁸³ A körülményekre ld. KULIKOWSKI 2000.

²⁰⁸⁴ *Gerontius* (†411): Brit származású római hadvezér. Először III. Constantinus ellencsászárt támogatta mint *magister utriusque militiae* (409–411), majd Maximust (409–417 között ellencsászár Hispaniában) szolgálta ki.

²⁰⁸⁵ Zosimos VI, 4, 2.

²⁰⁸⁶ Zosimos VI, 13, 1.

²⁰⁸⁷ Zosimos XIII, 1.

²⁰⁸⁸ MATTHEWS 1990. 312. n. 3. Vö. KULIKOWSKI 2000. 337. not. 81.

²⁰⁸⁹ *Ep.* V, 9, 1.

²⁰⁹⁰ *Ep.* III, 12. CIL XIII. 2252.

²⁰⁹¹ VAN WAARDEN 2020. 19. Vö. Zosimos 6.13; HANAGHAN 2019. 2.

²⁰⁹² *Ep.* III, 12, 5, v. 12–13. Ford. T. Horváth Á.

²⁰⁹³ CTh 16, 1, 2.

terhetett át a kereszténységre. *Praefectus*ságát sem a szokásos római *cursus honorum* útján, hanem a császári házzal szembenálló galliai ellencsászárok támogatásával nyerte el. Egyfajta gall nacionalizmus, kelta szabadságtudat tükröződik vallásának hosszas megőrzése és politikai pályájának Rómával szembeni oppozíciójában. Ez hathatott Sidoniusra is, amikor a Galliát felemelni kívánó arisztokratákhoz csatlakozott.

Nagyapjának négy fiáról tudunk, Apollinaris,²⁰⁹⁴ Simplicius,²⁰⁹⁵ Thaumastus,²⁰⁹⁶ és Sidonius név szerint nem ismert – talán Alcimus nevű – apja.²⁰⁹⁷

Apja

Sidonius apjának²⁰⁹⁸ a neve ismeretlen, de többen is kísérletet tettek megnevezésére. Anderson²⁰⁹⁹ szerint, feltehetően Apollinarisnak hívták. Ezzel szemben Mathisen²¹⁰⁰ azzal érvelt, hogy ez nem lehetséges, ugyanis Sidonius apjának egy másik testvérét hívták Apollinarisnak. Ez azonban nem lehet kizáró ok, hiszen az Apollinaris családnév volt, tehát mindketten viselhették. Azt, hogy kit, melyik nevén – *nomen gentilicium, cognomen, agnomen vagy signum* – emlegettek, már az V. században sem volt standard gyakorlat.

A római névadási szokásokat figyelembe véve, mivel unokáját Alcimának²¹⁰¹ hívták, a neve Alcimus²¹⁰² lehetett. Mathisen amellett érvelt, hogy szokás volt az unokákat a nagyszülőkről elnevezni, ráadásul Sidonius nővére, Audientia is Alcimusnak²¹⁰³ nevezte a fiát, ezért ez a név erősen valószínű.²¹⁰⁴

Az Apollinarishoz hasonlóan, ez a név is görög eredetű, Alkimosz Akhilleusz társa és barátja volt Homérosznál,²¹⁰⁵ illetve hérószként tisztelték Spártában.²¹⁰⁶ Ha a hipotetikus családtörténetnél felvázoltakat ismét felelevenítjük, akkor ez egybecseng a hellén hatású névadással, olyan nevekkkel, amelyek a családtagok számára a katonai felemelkedés célját tűzték ki. A fentieket összefoglalva nem vethetjük el azt sem, hogy a neve Alcimus (Sollius) Apollinaris volt.

Alcimus (?) 423 előtt *tribunus et notarius* volt Nyugaton. Egy szintén ismeretlen nevű férfit,²¹⁰⁷ Aquilinus²¹⁰⁸ apjával együtt, Honorius császár alatt töltötték be ezt a tisztséget.²¹⁰⁹ III. Valentinianus alatt (448–449)²¹¹⁰ *praefectus praetorio Galliarum* volt.²¹¹¹ Hogy miért csak „apám”-

²⁰⁹⁴ PLRE II. Apollinaris 2.

²⁰⁹⁵ PLRE II. Simplicius 8.

²⁰⁹⁶ PLRE II. Thaumastus 1.

²⁰⁹⁷ PLRE II. Anonymus 6.

²⁰⁹⁸ *Ep.* I, 3, 1, v. 9, 2; *Ep.* VIII, 6, 5, 8.

²⁰⁹⁹ ANDERSON II. Sid *Ep.* VIII, 6, 5. not. 1. (p. 422)

²¹⁰⁰ MATHISEN 1981. 97. n. 12.

²¹⁰¹ *Greg. Tur. Hist Franc.* 3, 2, 12; *Glor. Mart.* 65.

²¹⁰² MATHISEN 2020.57.

²¹⁰³ PLRE II. Alcimus Eccladius Avitus.

²¹⁰⁴ MATHISEN 1981. 100.

²¹⁰⁵ Homérosz, *Illász*, XXIV, 474; 575.

²¹⁰⁶ Pauszaniász, *Görögország leírása* 3, 15, 1

²¹⁰⁷ PLRE II. Anonymus 49.

²¹⁰⁸ PLRE II. Aquilinus 3.

²¹⁰⁹ *Ep.* V. 9. 2.: „*patres nostri sub uno contubernio, vixdum a pueritia in totam adulescentiam evecti, principii Honorio tribuni notariique militavere.*”

²¹¹⁰ *Ep.* VIII, 6, 5.

²¹¹¹ *Ep.* VIII, 6, 5: „... *audivi eum (Flavium Nicetium) adulescens atque adhuc nuper ex puero, cum pater meus praefectus praetorio Gallicanis tribunalibus praesideret, sub cuius videlicet magistratu consul Astyrius anni sui fores votivum trabeatus apernerat.*”

ként emlegeti és nem nevezi néven Sidonius a saját apját, nem világos. A narratív technika ismert, nyilvánosan kompromittáló dolgokat homályossá tenni, elfedni, ez a sidoniusi levelek egyik sajátossága. De mi tehetta apja nevét „veszélyessé”? Lehet politikai óvatosság, hogy ne idézze fel azt a nevet – Apollinaris –, amely Honorius előtt rosszul csengett, hiszen Alcimus (?) apja az ellencsászárok alatt viselt hivatalt. Ő maga, hivatalai alapján, megbékélt a császári házzal, elfogadta azokat a tisztségeket, amelyeket felkínáltak neki. Ez a politikai szemléletváltás készíthette hallgatásra Sidonius, talán szégyellte, de ugyanakkor folytatta is apja politikáját, igyekezett a Nyugat császárai alatt hivatalokat vállalni. Ezzel együtt, maga Sidonius világi karrierje idején inkább gall hazafiú volt, aki a Birodalmat Gallia felemelésével kívánta szolgálni.

Anyja

Anyját – aki feltehetően az Avitusok nemzetségéből származott – mindössze egyetlen helyen említi. Az Ep. III, 1, 1. tanúsága szerint Avitusszal²¹¹² – anyai ágon – unokatestvérek voltak. Édesanyja nevét is – amelyet Sidonius az apjához hasonlóan szintén nem említett – ennek alapján rekonstruálhatjuk. Ő Alcimus Ecdicius Avitus nagyanyja volt, ezért feltehetően a családi névadási szokásoknak megfelelő Avita vagy az Ecdicia nevet viselhetette.²¹¹³ Sidonius az ő esetében talán az Avitusokkal való kapcsolat miatt hallgat a nevről. Avitusszal való kapcsolata egy időben már kínos lehetett számára, és talán azt sem kívánta széles körben hirdetni, hogy anyja is és felesége is ugyanannak a családnak vagy nemzetségnek a tagja volt.

SZÜLETÉSE

Születési évét nem ismerjük. Sidonius leírta, hogy 449-ben (január 1.) apjával együtt részt vett Asturius *consul* beiktatásán.²¹¹⁴ Ennek alapján Sidonius születési évét 430 körülire tehetjük. Van Waarden *terminus post/ante quem*: 429/432.²¹¹⁵ Születésnapja a *Carm.* 20. 1. szerint: „*natalis noster nonas instare novembres admonet*”, azaz november 5. Születési helye Lugdunum (Lyon).²¹¹⁶

IFJÚKORA, ISKOLÁI ÉS MŰVELTSÉGE

A család Sidonius születésekor már a harmadik nemzedék óta keresztény volt. Jelentős birtokokkal rendelkezett Lugdunumban (Lyon) és annak környékén. Sidonius kitűnő képzésben részesült, neveltetését még a köztársasági időkből hagyományozódott grammatikai–retorikai képzés határozta meg. A lugdunumi grammatikai iskola egyik legtehetségesebb növendéke volt. A retorikai iskolát feltehetően Arelatében (Arles), apja hivatali székhelyén

²¹¹² Feltehetően Sidonius unokatestvére, vele együtt kezdte a pályáját, mint *tribunus et notarius*. A *vir clarissimus* rangot viselte. 471-ben tárgyalt a vizigótokkal. STROHEKER N° 59. PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 84. *Carm.* XXIV, 75; *Ep.* III, 1.

²¹¹³ MATHISEN 1981. 100. not. 22.

²¹¹⁴ *Ep.* VIII, 6, 5.

²¹¹⁵ VAN WAARDEN 2020. 26.

²¹¹⁶ *Ep.* I, 5, 2, 8, 1; IV, 25, 5; *Sid. Carm.* 13, 23.

végezte el. Itt együtt tanulhatott Claudianus Mamertusszal, és jelentős narbói (Narbonne) családok ifjaival. Innen származik Felixhez fűződő barátsága is.

Műveltsége²¹¹⁷ grammatikai és retorikai alapokon nyugszik. Anyanyelve már latin lehetett, de nem valószínű, hogy egyes kelta dialektusok sem voltak ismeretlenek számára.²¹¹⁸ Erősen küzdött a latin vulgarizálódása ellen.²¹¹⁹ Annak ellenére, hogy a képzésben a görög nyelv ismerete már háttérbe szorult, Sidonius minden bizonnyal tudott görögül. Ezt nemcsak az a levélhelye bizonyítja, amelyben fiának Menandroszból tanítja Terentius mellett a metrikát,²¹²⁰ hanem számos más, görög szerzőkre, jeles művészekre és tudósokra, mitológiára vonatkozó utalása is. Görög ismeretei kétségtelenek, de tudásának mélysége és forrása már nem annyira világos. Nem tudjuk, hogy a görög kultúra a korban már némiképp szokatlan mélységű ismerete csak az iskolai képzésből származik, vagy családi hagyomány volt-e, mint ahogy a *gens* görög kötődéseire a hipotetikus családtörténetünkben már utaltunk, de mindenképpen kivételnek számított. Műveltségét citációin keresztül mérhetjük le.²¹²¹ Ennek alapján kora legszélesebb műveltségével rendelkezett.²¹²² Munkáiban 861 klasszikus helyet 2714 alkalommal idézett. A vallásos irodalomban már nem éri el azt a szintet, ugyanis 80 bibliai helyet idéz mindösszesen 85 alkalommal. Ez idézeteinek mindössze 3,31%-át teszi ki, és ha ehhez az egyháziakat is hozzávesszük, olvasottságának ez még mindig csak 6,89 %-a.²¹²³ Ez is alátámasztja azt, hogy nem egyházi pályára készült, világi műveltsége azonban kortársai közül is kiemelte. Az arányszámok vizsgálata azonban csalóka, ha összevetjük pl. Hieronymus idézeteinek megoszlásával, hasonló eredményt kapunk. Ez pedig arra mutat, hogy műveltségébe ugyanúgy beépült a keresztény irodalom, mint a nagy egyháziatyák levelezésébe.²¹²⁴ Feltehetően ez irányú tudását már püspökként, 469 után megszerzésre.

Filozófiai ismeretei Horatius és Lucretius epikureizmusán, Persius és Seneca sztoicizmusán nyugodtak. A többi pusztá toposz nála, egyedül a neoplatónista Órigenész behatóbb ismerete tételezhető fel.²¹²⁵ Az *Ep.* V. 3. alapján az is lemérhető, hogy a keresztény irodalom mellett platónista és neoplatónista művekhez is hozzáfért. Hanaghan kifejtette, hogy közéleti-politikai gyakorlati ismeretei alapján tartózkodott a vallási eszmei vitáktól és írásmagyarázatoktól, ugyanis képes volt felmérni a filozófiai viták politikai következményeit. A kor oktatási gyakorlatából adódóan,²¹²⁶ az ismeretelméleten túl, nem igen foglalkozott a dialektika, aritmetika, geometria vagy a zene tudományával.

Leveli alapján a természettudományok sem érintették meg különösebben, ismereteit leginkább Lucretius *De rerum naturájából* és Plinius *Naturalis historiájából* merítette.²¹²⁷ Főképp

²¹¹⁷ Ld. T. HORVÁTH 2000.

²¹¹⁸ A kelta barbarizmusokat felismerte, és a latin tisztaságát dicsérte: Sid. *Ep.* IV, 17, 1; IX, 11, 6.

²¹¹⁹ Sid. *Ep.* II, 10, 1; VI, 6, 1; VIII, 2, stb.

²¹²⁰ *Ep.* IV. 12. 1.

²¹²¹ Részletes elemzésére ld. T. HORVÁTH 2000.

²¹²² Több klasszikust csak Salvianus ismert, aki 55 *auctort*, Sidonius 50-et és I. Leo pápa 30-at idézett. T. HORVÁTH 2000. 153.

²¹²³ T. HORVÁTH 2000. 153–154.

²¹²⁴ Sidonius nem írt értekezéseket, hitvallási, teológiai műveket Annak ellenére, hogy maga nem vállalkozott írásmagyarázatra, megvolt a kellő műveltsége ahhoz, hogy filozófiai és keresztény nézetei alapján foglaljon állást Faustus és Mamertus Claudianus vitájában. Ehhez ld. HANAGHAN 2021. 17.

²¹²⁵ Sid. *Ep.* II, 9, 5.

²¹²⁶ *Carm.* 14, praef. ad Poem. 2.

²¹²⁷ Lucretius: Sid. *Carm.* 2, 83; *Carm.* 4; *Carm.* 15, 110; Sid. *Ep.* V, 13, 2. Plinius: Sid. *Ep.* II, 5, 1; *Ep.* VII, 14, 3.

a geográfia érdekelte.²¹²⁸ Görögországban nem járt, de utazásai és Róma mély benyomást tettek rá. Ismerte Vitruviust,²¹²⁹ aki nem pusztán az építészet formái követelményeinek kánonját jelentette számára, de utazásain szerzett tapasztalatait az építőanyagok – márvány, porfir – tekintetében is rendszerbe foglalta.

Jogi képzésben nem részesült, családi tapasztalatai,²¹³⁰ személyes érdeklődése,²¹³¹ természetes jogérzéke éppen annyira voltak elegendőek, amennyire *magistraturá* betöltéséhez szükség volt.²¹³² Ezt ő is jól tudta, ha etikai alapon nem tudott dönteni, jogban járatos személyekhez ajánlotta be a peres feleket.²¹³³

Az iskolai képzés mellett egész életében fontosnak tartotta az önművelést. Ennek eszköze a könyvtár volt.²¹³⁴ A mások olvasásra való buzdítása, mint a műveltség megszerzésének módja, folyamatosan jelen volt leveleiben.²¹³⁵ Helyzete különösen alkalmas volt arra, hogy a korabeli galliai arisztokrácia azon képviselőjévé váljon, akit származása és neveltetése arra determinál, hogy a római kultúra megőrzéséért harcoljon. Hagendahl három tényezőben látja az irodalom, a művelődési tradíciók és a római államiság fenntartásának lehetőségét. Ezek pedig az iskola,²¹³⁶ a földbirtokos arisztokrácia és a püspökségek.²¹³⁷ Az általa felvázolt kultúrkörök metszéspontjában állt Sidonius, aki kitűnő grammatikai és retorikai képzettséggel rendelkezett, rendkívül érdekelte az irodalom, különösen a költészet vonzotta, s őszinte csodálattal csüggött a klasszikusokon. Családja nagybirtokos volt, és Sidonius püspökké is lett, ezzel egyesített magában minden olyan erőt, amely a római kultúra megőrzését szolgálta. Ezen túlmenően még galliai is volt, s ebben a században a gall arisztokrácia az, amely a birodalom fenntartására tett egy utolsó kísérletet. Ennek az arisztokráciának legfelső körei a római állam továbbélésének egyik zálogát látták a tradicionális irodalom és a nyelv tisztaságának megtartásában: „*tantum increbruit multitudo desidiorum, ut, nisi vel paucissimi quique meram linguae Latinaris proprietatem de trivialium barbarismorum robigine vindicaveritis, eam brevi abolitam defleamus interemptaque.*”²¹³⁸

Sidonius, ahogy Peter Brown megfogalmazta, egy tú fokán át szemlélte a római világot és egy olyan Rómáról álmódott, amelyen az századokkal előbb volt, és amely megérdemelte

²¹²⁸ Ismerte Rutilius Namatianust, huszonhatszor idézte. T. HORVÁTH 2000. 159.

²¹²⁹ Sid. *Ep.* IV, 3, 5.

²¹³⁰ A római arisztokrácia nevelési elveihez tartozott, hogy a fiúk már kora ifjúságukban elkísérték apjukat a *forumra*, meghallgatták a szónokokat és a tanácskozásokat. A családban is követhették ezt a gyakorlatot. Erre utalt Astyrius *consul* beiktatásán való részvétele (Sid. *Ep.* VIII, 6, 5.).

²¹³¹ Id. előző jegyzet. A „gyakorlati képzéshez” tartozott, hogy figyelték a szónoki beszédek és családi körben is kaptak a gyermekek olyan feladatot, hogy különböző tárgyról beszédekert írjanak, elmondják azokat, amit aztán a jelenlévők megbíráltak vagy dicsérték.

²¹³² Jogi ismereteinek hiányos volta leveleiben is tetten érhető, pl. Sid. *Ep.* V, 19. Ehhez ld. GREY 2008.

²¹³³ Pl. Sid. *Ep.* II, 5, 1. stb.

²¹³⁴ Sid. *Ep.* III, 14, 1; IV, 11, 6; VIII, 4, 1; VIII. 11, 2; és a II, 9, 4, amely a hagyományos „kettős könyvtár” helyett a könyvtárak hármass felosztását említi, először az irodalomban. A korra már a görög és latin irodalom mellett az egyházi könyvek is megjelentek, és birtoklásuk túlment a nyelvi beosztáson, saját szekciót alakítottak ki ezek számára.

²¹³⁵ Az olvasás gyakorlatáról vagy arra buzdításról ld. Sid. *Ep.* II, 10, 3; IV, 12, 2, IV, 17, 2; V, 1, 1 és 4; VII, 18, 4; VIII, 4, 3; VIII, 6, 1; VIII, 16, 3; IX, 7, 1.

²¹³⁶ Vö. Riché tanulmányai: RICHÉ 1959. 43–44.; RICHÉ 1962; RICHÉ 1957. 421–436; HAARHOF 1920; HAGENDAHL 1958. 311.

²¹³⁷ HAGENDAHL 1983. 94. A témára részletesebben ld.: RICHÉ 1962; DIESNER 1964.

²¹³⁸ „oly mértékben megnövekedett a lusta emberek sokasága, hogyha nem lennétek néhányan, akik megvédelmezték a latin nyelv tisztaságát a mindennapi nyelv durva rozsdájától, akkor rövid időn belül elpanaszolhatnánk, hogy a latin nyelv megsemmisült és kihalt.” (ford.: T. Horváth Á) *Ep.* II, 10, 1.

a feltétlen hűséget és odaadást. Minden levelében ott érezhetjük, hogy számára Róma egyet jelent a civilizációval, amelyet mindenképp meg kell őrizni.²¹³⁹

FELESÉGE

Sidonius számára már származása is biztosította a gallo-római arisztokrácia tekintélyes köreivel a kapcsolatot, házasságával pedig a politikai pályára lépő fiatalember kitűnő patrónusra tett szert. Miután 452–455 között visszatért Lugdunumba (Lyon), megnősült. 452 októbere körül vette feleségül Papianillát,²¹⁴⁰ az arvernumi (Auvergne) Eparchius Avitus leányát.²¹⁴¹ Kétségtelen tény, hogy Sidonius családja tehetős volt, de az igazi gazdagság és a politikai tekintély a felesége révén jött a családba. Híres birtokleírása az avitacumi²¹⁴² villáról felesége tulajdonának bemutatása volt. Így írt erről: „Avitacumban élünk: így hívják a birtokot, ami, mert a feleségemé, kedvesebb nekem atyai örökségemnél is”.²¹⁴³ A leplezetlen büszkeség azonban a sidoniusi módszerrel azt mondja el, hogy atyai birtokai nem értek fel ezzel a világgal, és ő elégedetten kürtöli világgá igazi rómaihoz illő birtokának mibenlétét. Papianilla is büszke lehetett gazdagságára, és számot is tartott öröksége minden részletére. Erről szól a Tours-i Gergely által megörökített történet,²¹⁴⁴ amely szerint Sidonius a szegényeknek adományozta ezüst edényeik egy részét, amit Papianilla ugyancsak nehezményezett, olyannyira, hogy Sidonius kénytelen volt azokat visszavásárolni. Anyósa örökségének elvesztését is fájlalta.²¹⁴⁵

Papianillával nemcsak egy később császárrá lett apóst szerzett, de, ha Mathisen²¹⁴⁶ érve-lése valóban helytálló, akkor nejének családja anyai ágon Valentinianus és Theodosius le-származottja is volt,²¹⁴⁷ amely tény kortársai előtt különös tekintélyt kölcsönözhetett neki. Nem Sidonius volt azonban az első, aki ebbe a családba beházasodott, ő csak követte apja példáját. Anyja ugyanis Agricolának az unokahúga, azaz Sidonius anyja, és Papianilla apja első unokatestvérek voltak.²¹⁴⁸ [A családfákat ld. a Mellékletben]

Feleségének családja tovább szélesítette Sidonius előkelő kapcsolatait az Ommatiusok, Agroeciusok, Ferreolusok családjával, és szinte minden tekintélyesnek számító galliai famí-liával rokoni kapcsolatokat ápolhatott.

²¹³⁹ BROWN 2014. 404.

²¹⁴⁰ PLRE II. Papianilla 2.

²¹⁴¹ STEVENS. 1933. 19. n. 4.

²¹⁴² *Avitacum*: Aydat.

²¹⁴³ *Ep.* II, 2, 3. (ford. T. Horváth Á.)

²¹⁴⁴ *Greg. Tur. Hist Franc.* II, 22.

²¹⁴⁵ *Ep.* VII. 2. 2.

²¹⁴⁶ MATHISEN 2003. 55-71.

²¹⁴⁷ Ld. MATHISEN 2003. 71.

²¹⁴⁸ MATHISEN 1981.109.

GYERMEKEI

Ebből a házasságból egy fiú, Apollinaris,²¹⁴⁹ és két lány, Roscia²¹⁵⁰ és Severiana²¹⁵¹ származott. Gyermekei közül kettő ugyanazon a napon, július 28-án született.²¹⁵² Gregorius Turonensis szerint volt egy harmadik lány is, akinek a neve Alcima.²¹⁵³ Már Stevens is amellett érvelt, hogy Severiana és Alcima ikrek voltak, de ennek maga Sidonius mond ellent a *Carm.* 17. 3-ban.

Sidonius utódai közül kiemelkedik fia, Apollinaris,²¹⁵⁴ aki ifjúkori kilengéseit levetkőzve²¹⁵⁵ követte apja pályáját. Politikai-katonai vonalon folytatta Gallia rómaiak számára történő megőrzésének politikáját, a Sidoniushoz hasonló elveket valló Ruricius lemovicumi püspök követe volt. Ezután politikai pályája kissé zavarossá vált: 480 körül Victorinus *comes*szel együtt elmenekült Galliából,²¹⁵⁶ de Rómában először bebörtönözték, majd Mediolanumba (Milánó) száműzték. Innen megszökött és hazatért szülőföldjére. II. Alarich nyugati gót király alatt magas tisztséget töltött be, *vir illustris*,²¹⁵⁷ és feltehetően *comes civitatum Arvernorum*²¹⁵⁸ volt. Emellett egy, a gótok oldalán harcoló katonai egységet irányított a frankok elleni vesztes 507. évi, Campus Vogladensisnél²¹⁵⁹ vívott csatában. Felesége, Placidina²¹⁶⁰ és nővére, Alcima segítségével 515-ben maga is püspök lett Clermontban. Hivatalát azonban csak négy hónapig töltötte be.²¹⁶¹ Felesége legalább olyan előkelő, mint tulajdon anyja, végső soron Arcadiusok közé tartozott és I. Theodosius (379–395) császár leszármazottja volt.²¹⁶² Házasságával, úgy tűnik, folytatta a családi tradíciót, hogy császári családokkal keressen összeköttetést. Egy fia született, Arcadius, akinek lánya, Placidina, Leontius (c. 510–565) Bordeaux-i püspök felesége lett.²¹⁶³ Az ő politikai szerepe már nem olyan fényes, a frank udvarban ugyancsak kényes ügyekbe keveredve támogatta Clovis fiait, hogy megszabaduljanak unokaöccseiktől.²¹⁶⁴

²¹⁴⁹ *Ep.* III, 13. címzettje.

²¹⁵⁰ *Ep.* V, 16, 5.

²¹⁵¹ *Ep.* II, 12, 2.

²¹⁵² *Carm.* XVII, 3.

²¹⁵³ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* III, 2.

²¹⁵⁴ PLRE II. Apollinaris 3.

²¹⁵⁵ Erre utal az Sid. *Ep.* III, 13. *suasoriának* is felfogható, ironikus ábrázolása. Az Sid. *Ep.* IV, 11, 3-ban lévő rövid példaállítás az atyai mintán túlmenő példázat, amit követendőnek állít fia elé, mert bár vannak jó tulajdonságai, egyes dolgokban lusta és hanyag: „Jóllehet Apollinarisod, aki egyéb ügyekben gondos, ebben igencsak hanyag, ugyanis kevésbé érdekli a válogatás, akár kényszerből teszi, akár önszántából.” (Sid. *Ep.* IX, 1, 5. Ford. T. Horváth Á.)

²¹⁵⁶ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* II, 20.

²¹⁵⁷ Avitus, *Ep.* 24; 36.

²¹⁵⁸ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* II, 37.

²¹⁵⁹ Ma Vouillé.

²¹⁶⁰ PLRE II. ~ (p. 889–890).

²¹⁶¹ Gregorius Tur. *Glor. Mart.* 44; Gregorius Tur. *Hist. franc.* III, 2.

²¹⁶² MATHISEN 2003. 64. skk.

²¹⁶³ MATHISEN 2003.

²¹⁶⁴ BROWN 2014. 407

APÓSA

Sidonius apósa, Eparchius Avitus, a házasságkötéskor még csak egy előkelő származású arisztokrata, Aëtius barátja, aki előtt fényes, ám tragikus kimenetelű karrier állt. Petronius Maximus császár²¹⁶⁵ alatt (439) *magister utriusque militiae per Gallias*,²¹⁶⁶ majd annak halála után, amikor Rómát a vandálok kifosztották, az Ugernumban (Beaucaire) összegyűlt gallo-római arisztokrácia II. Theoderich (451–464) nyugati gót király támogatásával és akaratából Avitust választotta császárnak,²¹⁶⁷ és a galliai római hadsereg Arelatében *imperator*nak kiáltotta ki.²¹⁶⁸

HIVATALI PÁLYÁJA

Sidonius Apollinaris császárrá lett apósa támogatásával indult el a hivatali pályán. A Birodalomra támadó Attilával szemben 451-ben létrejött római–gót–alemann koalíció idején járt először a gót udvarban. Római követként való megjelenése minden bizonnyal Avitusnak köszönhető, aki jó viszonyt ápolt a vizigótokkal.

Amikor 455 júliusában Avitust császárrá kiáltották ki, Sidonius vele együtt Rómába ment. Avitus²¹⁶⁹ alatt kapott először birodalmi tisztséget, valószínűleg *tribunus et notarius*, vagy valami ehhez hasonló, alacsonyabb rangú hivatalt töltött be, méltósága pedig *vir clarissimus*.²¹⁷⁰ 456. január 1-jén a császár *consul* éve megkezdése alkalmából Sidonius Rómában egy *panegyricus*t adott elő.²¹⁷¹ Annak ellenére, hogy a mű nem a költészet csúcsa, inkább iskolás tollgyakorlat, mégis kedvező fogadtatásban részesült. Ezért kapott szobrot Traianus-*forum*án.²¹⁷² Ez – szerepelni a „*summi viri*”, a „halhatatlanok” csarnokában – még akkor is nagy megtiszteltetés volt, ha a császár*forum*okon sok római nagyság kapott, néha egymást leváltva, szobrot. Az a tény is sokat levon a költői nagyság megítélésének mértékéből, hogy apósától kapta ezt a megtiszteltetést. Költői működésének mindenesetre ez volt – ha a hasonló módon megszerzett *praefecus Urbi Romae* tisztségétől eltekintünk – a társadalmi elismerés tekintetében a legnagyobb eseménye, és ő, a maga álszerény módján, igencsak büszke volt rá.

Pályája innen szépen ívelt felfelé, annak ellenére, hogy előmenetelét nagymértékben meghatározták a kor politikai viszonyai. Abban a korban, amikor a politikai állhatatosság nem éppen jellemző tulajdonság, az egymást váltó császárok alatti nehéz időkben Sidonius bámulatra méltó rugalmassággal igyekezett követni a gyors hatalmi változásokat.²¹⁷³

Sidonius az Avitus-*panegyricus*ban Iuppiter szájába adta, hogy Rómát Gallia menti meg új császárával, de az itáliai és római arisztokrácia nem értett egyet a pogány főistennel és a gótbarát császárral sem. Itália egyre csökkenő politikai súlya még tovább értéktelenedett volna egy barbár-gall kapcsolattal. Nem kívánták Galliát megmentőként üdvözölni, és miután a keleti *augustus*, Leo sem ismerte el, Maiorianus *comes domesticorum*nak és Ricimer *magister*

²¹⁶⁵ 455. márc. 17. – 455. máj. 31.

²¹⁶⁶ *Carm.* VII, 376–378.

²¹⁶⁷ 455. júl. 7. *Carm.* VII, 525–575.

²¹⁶⁸ 455. júl. 9. *Carm.* VII, 576–579.

²¹⁶⁹ 455. júl. 9. – 456. okt.

²¹⁷⁰ Vö. MATHISEN 1979. 170.

²¹⁷¹ *Carm.* VII.

²¹⁷² *Ep.* IX, 16.

²¹⁷³ Ezt bizonyíthatják az épp hatalmon levő császárra írott *panegyricus*ai: Avitus: *Carm.* VI–VII; Maiorianus: *Carm.* IV–V; Anthemius: *Carm.* I–II. Vö. CHIÁNÉA 1969. 353–389.

*militum*nak más tervei voltak Róma megmentésére. Az események pontos menetét nem ismerjük, feltehetően a kifizetetlen²¹⁷⁴ gót testőrség elbocsátása kínált lehetőséget Ricimernek arra, hogy Avitus ellen forduljon.²¹⁷⁵ Sidonius 456. október 17-én Avitusszal együtt ott volt a szerencsétlen kimenetelű Placentia melletti ütközetben. Miután Ricimer 456 őszén megdöntötte Avitus császárságát, Sidonius szerencsésebb volt, mint apósa – aki tisztázhatatlan körülmények között 456 végén, vagy 457 januárjában meghalt²¹⁷⁶ –, ő visszatért Galliába.²¹⁷⁷ Az Avitus halála után létrejött ún. *coniuratio Marcelliniana*ban (457–458) Sidonius feltehetően semmilyen szerepet nem vállalt.²¹⁷⁸ De amennyiben elfogadjuk azt, hogy ez az összeesküvés a még életben lévő Avitus gót és gallo-román segítséggel történő ismételt trónra emelésére irányult, akkor Sidonius mély hallgatása ismét új nézőpontba helyezi az eseményeket. A Paeonius kapcsán említett esemény arra utal, hogy ha tudott is a dologról, valóban nem az ötletadók között szerepelt.²¹⁷⁹ Amikor az új császár hatalomra került, az Avitusszal rokon-szenvező és a gótokkal mindazidáig együttműködő gall arisztokrácia elzárkózott Maiorianus elől. Sidonius – politikai nézetei és családi kötődése miatt is – a hatalmát ellenzőkhöz csatlakozott. Ahogyan Avitus császárságáról, úgy a lugdunumi arisztokrácia Maiorianus-ellenes fellépéséről se ír le egyetlen utalást sem.²¹⁸⁰ Így e két év történései kapcsán csak a későbbiekből visszakövetkeztetve vonhatunk le óvatos állításokat. Maiorianus 458-ban Galliába ment, és elfoglalta Lyont. Sidonius fogságba került, de ismertsége miatt, és talán a *coniuratio Marcelliniana*tól való távolságtartása miatt, szabadon bocsátották, és Sidonius a többi galliai arisztokratával együtt meghódolt a császárnak. Bevált módszerként Lugdunumban (Lyon) egy *panegyricus*²¹⁸¹ is írt hozzá. A dicsőítő költemény, akár az Avitus-*panegyricus*, dús mitológiai példatár közepette fontos történelmi adatokat szolgáltat Maiorianusról és koráról, többek között egy vandál hadjárat előkészítéséről is. Ugyancsak Maiorianusnak címezte a *Carm.* XIII-at, amelyben adóelengedést kért, és kapott szülőföldje számára. Az utóbbi hangneme bizonyítja, hogy Sidonius elérte, hogy a császár ne apósa vejét, hanem egy Galliában szövetségesként felhasználható személyt lásson benne. Maiorianus megbocsátott Sidoniusnak, és bizalmi viszonyt ápolhatott vele. Sidonius elejtett megjegyzései pedig a Maiorianus iránti tiszteletről tanúskodnak, azaz szerzőnk is elfogadta és értékelt a császár államférfiúi kvalitásait. Mindkét említett művének politikai eredménye is volt, de saját karrierjét is támogatta. Sidonius 460-ban részt vett a császár Hispaniában való felvonulásában, a sikertelen vandál hadjáratban.²¹⁸² Nem tudjuk, csak feltételezhetjük, hogy korábbi nézeteit, amely a gótokkal való együttműködésben látta Róma lehetőségét a vandál invázió ellen, még a hadjárat

²¹⁷⁴ Avitus a vandálok kirablása utáni fizetésektelen államkincstár feltöltésére Róma még megmaradt szobrai olvasztatta be, ami kiváltotta a rómaiak ellenérzését. Johannes Antioch. *fig.* 294; ROBERTO 2017.

²¹⁷⁵ Johannes Antioch. *fig.* 202.

²¹⁷⁶ Egyes feltételezések szerint Avitus vagy már magában a csatában, vagy menekülés közben halt meg. Testét hazavitték – még Sidonius is lehetett, bár hallgat róla – és a családi sírboltban temették el (St. Julian in Brioude). Emellett Mathisen felvetette annak lehetőségét, hogy Avitus volt az, akit az ún. *coniuratio Marcelliniana* trónra kívánt emelni. Vö. MATHISEN 1985.

²¹⁷⁷ *Carm.* IV, 11skk.

²¹⁷⁸ LOYEN 1942. 60. A későbbiek politikai eseményei, az, hogy Maiorianus hajlandó támogatni, mindenképp ennek köszönhető.

²¹⁷⁹ Sid. *Ep.* I, 11, 6.

²¹⁸⁰ STEVENS 1933. 181–185.

²¹⁸¹ *Carm.* V.

²¹⁸² LOYEN 1943. 39. Maiorianus egy vandál hadjáratot tervezett. Priscos *fig.* 27., vö. STEIN 1959. 379. 22. Hydatius 200, *Chronica Gallica* a. 551 (ed.: Th. Mommsen, *Chron. Min.* D.) 460, 2. (232).

előkészítésekor sem adta fel.²¹⁸³ Amikor Maiorianus 461-ben ismét Galliába ment, Arelatében (Arles) meghívta Sidoniust is az asztalához.²¹⁸⁴ Ezen a lakomán nevezte a császár először *comes Sidonius*-nak. Maiorianustól²¹⁸⁵ a *comes* címmel együtt megkapta a *vir spectabilis* méltóságot, és hivatal is járt vele,²¹⁸⁶ valószínűleg *comes civitatum Arvernorum* volt. Erre az időre esik Sidonius állami tisztviselői tevékenysége: a sírfelirata szerint *rector militiae*, ami nagyjából a *tribunus* vagy a *dux* rangnak felelt meg. Később *praefectus praetorio Galliarum* lett. Maiorianus halála után (462. aug. 2.) az avitacumi (Aydat) birtokára költözött. Hanaghan feltételezi,²¹⁸⁷ hogy korábbi véleményekkel ellentétben Sidonius nem vonult teljesen vissza, hanem az állami karriert megszakítva a helyi politikával foglalkozott. Ez a közélettől való ideiglenes visszavonulás irodalmi működésének megélnkülésével járt.

Maiorianus és utódja, a jelentéktelen Libius Severus (465) halála után Ricimer *magister militum* az egyre erősödő vandál nyomás miatt Leo keleti *augustustól* kért és kapott császárt. A keletről jött, Sidonius által is „görögnek”²¹⁸⁸ titulált Anthemius (467–472) császár 467-ben ismét Rómába hívta Sidoniust.²¹⁸⁹ Feltehetően ezt az utat írta le az *Ep.* I. 5. 2-ben. Úgy gondoljuk, hogy ő vezette az arvernumiak²¹⁹⁰ küldöttségét, amely a császárt üdvözölte beiktatása alkalmából. Emellett képviselte a provincia ingataggá vált helyzetének stabilizálását kívánó kérélmeket is, ugyanis Eurich ebben az időben területszerzést célzó, aktív politikába kezdett. Annak ellenére, hogy nem nagyon bízott Anthemius és Ricimer szövetségének tartósságában, láthatóan alkalmatlannak látta az új császárt a birodalom helyzetének stabilizálására. Sidonius Anthemius²¹⁹¹ alatt jutott hivatali pályafutása csúcára: Rómában 468. január 1-jén – már szinte szokás szerint –, *panegyricust* mondott a császárra.²¹⁹² Jutalmul Anthemius *praefectus Urbi Romaenae* nevezte ki, méltósága *vir illustris* volt, és megkapta a tiszteletbeli *patriciusi* címet is.²¹⁹³ Nem volt könnyű helyzetben, a vandálok miatt akadozott a gabonaellátás, és neki etetnie kellett a még mindig milliós nagyvárost.²¹⁹⁴

468 végén vagy 469 elején otthagyta az állami szolgálatot. Az esemény okáról mélyen hallgat, csak találgathatunk. A legnagyobb valószínűsége Arvandus, a korábbi *praefectus praetorio Galliarum* perében²¹⁹⁵ való részvételtől való húzódozásnak van. A perben, mint *praefectus Urbinak* komoly szerepe lett volna, de olyanokkal került volna összeütközésbe, akikkel

²¹⁸³ Vö. FURBETTA 2014–2015. 137–143.

²¹⁸⁴ *Ep.* 11, 10.

²¹⁸⁵ 457. ápr. 1. – 461. aug. 7.

²¹⁸⁶ *Ep.* I, 11, 13; STEVENS 1933. 52. A dátum vitatott, feltehetően 461-ben kapta meg a címet.

²¹⁸⁷ HANAGHAN 2019. 5. not. 26.

²¹⁸⁸ *Ep.* I. 7. 5.

²¹⁸⁹ Az *Sid. Ep.* I, 5, 2. legalábbis erre utal, de azt nem mondja meg, hogy miben állt a megbízás.

²¹⁹⁰ Feltehetően a *concilium septem provinciarum* küldöttségének vezetője volt.

²¹⁹¹ 467. ápr. 12 – 472. júl. 11.

²¹⁹² *Carm.* I, 2.

²¹⁹³ Vö. CHASTAGNOL 1978. 57–70; A császár által adományozott *patriciusi* cím elméletben az állam legmagasabb méltóságának számít, s elviekben együtt járt a késő-római időkben a *magister militum* tisztségével. Sidonius lehetett *patricius*, de amit a patriciusi cím igazán jelentett, a katonai főparancsnokok megkülönböztető címét a többi katonai parancsnokkal, különösen a *magister utriusque militiae*vel szemben, tehát a katonai ranglétra tetejét jelentő magas tisztséget még elviekben sem tudhatta magáénak, s ezirányú ambícióiról sem tudunk.

²¹⁹⁴ *Ep.* I, 10, 2.

²¹⁹⁵ *Ep.* I, 7.

szoros baráti, és feltehetően rokoni kapcsolatban állt.²¹⁹⁶ Emellett kínos lett volna, ha felelevenedik korábbi szimpátiája a gótokkal, rokoni kapcsolata Avitusszal, és Sidonius nem kívánta felvállalni azt, hogy a barátjaként ismert Arvandus révén kompromittálja magát. Vélhetően ez volt az oka annak, hogy Sidonius hivatali idejét ki sem töltve távozott hivatalából, és 468 végén²¹⁹⁷ vagy 469 elején²¹⁹⁸ visszatért Galliába. Célzásai, megjegyzései arra utalnak, hogy Sidoniusnak komoly fenntartásai, mondhatni averziói voltak Anthemiuszal szemben. Az eseményekről, tettei mozzatórugóról, talán bölcsen, de a történész számára bosszantóan, mélységesen hallgatott. Feltehetően ekkor adta ki leveleinek első kötetét. Lugdunumban (Lyon) élt, de gyakran felkereste felesége szülővárosát, Augustonemetumot (Clermont-Ferrand). Később, 469 vagy 471-ben²¹⁹⁹ a politikai életben elfoglalt tekintélyes állása miatt Eparchius püspök utódjaként Augustonemetum (Clermont-Ferrand) püspökévé avatták. Erről több levélben is megemlékezett.²²⁰⁰ Egyes feltételezések szerint Sidonius nem *laicus*ként lett püspökké, hanem előtte valamilyen alacsonyabb egyházi hivatalt is viselt.²²⁰¹ Ez azonban nem lehetett okvetlenül szükséges, a közéletben szerzett tapasztalata alapján is megválaszthaták.²²⁰² A család ugyan keresztény volt, de Sidonius korábbi művei nem árulkodnak vallási elmélyültségről vagy bármiféle elhivatottságról. Ettől kezdve azonban felhagyott a világi költéssel,²²⁰³ leveleinek hangneme pedig erősen megváltozott. A pogány istenek, bár továbbra is fel-fel tünedeznek, de átadják helyüket Krisztus harcos hívének. Leveleiben nincs nyoma annak, hogy lelki indítatásból lett volna püspökké, világias érdeklődése, költészet iránti vonzalma miatt mindvégig önváddal küzdött. De míg a hasonló önvád, pl. Hieronymust nagyformátumú egyházfilozófussá tette, Sidonius műveiben egy keneteljes máz csupán, amellyel visszaeső bűnös-ként mentegetőzött újból és újból püspök-társai előtt világias szokásainak megőrzése miatt. Emögött a bűntudat mögött ott állhatott korábbi politikai nézeteinek átértékelése is, amelynek eredményeképpen, szakítva az egykor a gótok barátságát kereső arisztokrata körökkel, felvállalta a gallo-római államférfi, a világi politikus helyett a *miles Christi* szerepkörét.²²⁰⁴ Egyházi pályára lépése nem jelentette a közügyektől való elfordulását, a döntéséről való hallgatás arra utal, hogy külső kényszerítő körülmények miatt döntött a papi pálya, pontosabban a püspöki hivatal mellett. Ez a kényszer²²⁰⁵ igen erős lehetett, hogy egy tekintélyes és szépen ívelő pályát, a birodalmi fővárost, Rómát, önként elhagyva, egy viszonylag jelentéktelen galliai város²²⁰⁶ püspökévé szenteltesse magát. Ez, politikai értelemben lecsúszást jelentett számára. Püspöksége azonban új dimenziót

²¹⁹⁶ Tonantius Ferreolus, Petronius és Thaumastus ellenségeskedése ellenérzést szült Sidoniusban. Az *amicitia* ápolása jegyében nem kockáztatta, hogy ezt a baráti és rokoni kört magára haragítsa. Arvandusszal ápol viszonya sokkal felszínesebb és kevésbé fontos lehetett számára,

²¹⁹⁷ LOYEN 1943. 40.

²¹⁹⁸ STEVENS 1933. 108.

²¹⁹⁹ LUETJOHANN 1887. xlvii. Stevens szerint 469 őszén (STEVENS 1933. xiii). LOYEN 1960. 1. xxii szerint pedig 471-ben.

²²⁰⁰ *Ep.* VII, 9, 14; *Sid. Ep.* III, 1, 2.

²²⁰¹ LOYEN 1942. 38.

²²⁰² A legjobb példa erre Ambrosius, akit Mediolanum kormányzójaként választottak püspökké, anélkül, hogy meg lett volna keresztelve.

²²⁰³ *Ep.* IX, 12, 1.

²²⁰⁴ Sidonius és a vallás kapcsolatához ld. BAILEY 2020.

²²⁰⁵ Nagyjából ugyanazt mondja, mint Szt Ágoston: Augustinus *Serm.* 355, 1, 2. Vö. HANAGHAN 2019. 6.

²²⁰⁶ Augustonemetum virágkora a II. századra esik, amikor 15–30000 közé teszik lakosainak számát. Az V. századra azonban szinte elnéptelenedett, Namatius püspök idején, aki alatt püspöki székhely lett, már csak 700 körüli a lakossága.

nyitott baráti körének bővítésében, amelyet felhasználhatott céljai megvalósításának érdekében.²²⁰⁷ Továbbra sem az egyházban, mint inkább Rómában hitt,²²⁰⁸ nem a patrisztika nagyja, hanem a korabeli gall egyház egyik leglelkesebb vezetője lett. Feladatát pedig igen komolyan vette, és minden lehető megtett hívei és Gallia érdekében. Ő maga tehát a politizáló és immár a barbárok ellen aktívan fellépő püspökök közé tartozott. Világias tettekre készségére szükség is volt, hiszen püspöksége Gallia legveszélyeztetettebb területén feküdt. Sógorával, Ecdiciusszal szervezte Augustonemetum (Clermont-Ferrand) védelmét a korábbi szövetséges nyugati gótok ostromával szemben. A burgundok és az általuk támogatott Glycerius²²⁰⁹ nem sokat tettek a gót veszély elhárítására. A Leo²²¹⁰ keleti *augustus* által elismert, utolsó legitimnek tekinthető nyugatrómai *augustus*, Julius Nepos²²¹¹ pedig tárgyalásokba kezdett a gótokkal. Négyévnnyi hősie küzdelem és elkeseredett békeszerzési kísérletek után 475 közepén Julius Nepos császár átadta a várost Eurich²²¹² nyugati gót királynak, hogy kicserélhesse az Itáliához közelebbi területekért (Provence). Sidonius is fogságba esett, 475–476-ban a mai Carcassonne mellett, Livia(na)²²¹³ várában raboskodott. Teljes elkeseredésében leveleiben nagyon is világias hangot ütött meg, nyíltan szitkozódott.²²¹⁴ Korának zűrzavaros politikai helyzetében Sidonius végképp nem értette, hogyan hagyhatta Róma cserben azokat, akik a Római Birodalomért harcoltak. Szabadságát Leo nyugati gót *consiliarius* segítségével szerezte vissza.²²¹⁵ Ezután egy darabig Tolosában élt, majd egy ideig Burdigalában (Bordeaux), a nyugati gót udvarban tartózkodott. Úgy tűnik, vagy megbékélt helyzetével, vagy jól bevált politikai státusteremtő eszközhöz nyúlt: Eurich dicsőítésére írt egy *panegyricust*. Ennek őszinteségét nem kívánjuk itt elemezni, de talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy ezután ismét visszatérhetett Auvergne-be, püspöki hivatalába. Itt írt először keserűen az ariánus gótok vallásüldözéséről.²²¹⁶ Azt ugyan nem ismerte fel, hogy emögött is a politika állt: Eurich realpolitikusként, a vele szembeni ellenállást megszervező püspökök, és nem az ortodoxia ellen lépett fel. Victorinus, Auvergne nyugati gót *comes* igen jó viszonyban volt Sidonius-szal.²²¹⁷ Amikor azonban Victorinusnak túlkapasai miatt Itáliába kellett menekülnie, átmene-tileg Sidonius helyzete is megrendült.²²¹⁸ Politikai pályáját befejezte, leveleinek kiadásával foglalkozott.²²¹⁹ Sidonius halálának pontos évére nincs adatunk.²²²⁰ Ha *epitaphium*ának²²²¹ azt a változatát nézzük, amely Zeno *consulságához* köti a halálát, akkor 469, 475 vagy 479 a szóba jöhető dátum.²²²² Mommsen Sidonius halálának évét 479-ra teszi, de ennél a dátumnál csak Sidonius *epitaphiumára* támaszkodik. Azt azonban a levelei alapján kijelenthetjük, hogy ennél

²²⁰⁷ HARRIES 1994. 208.

²²⁰⁸ SEMPLE 1967–68. 136.; HANSON 1972. 273. HARRIES 1994. 2.

²²⁰⁹ Glycerius (473 március–474. június) római császár.

²²¹⁰ Leo (457–474)

²²¹¹ Julius Nepos (474. jún. 24. – 475. aug. 28) nyugatrómai *augustus*.

²²¹² Eurich (464–484) gót király.

²²¹³ Ld. Helynévmutató.

²²¹⁴ Pl. *Ep.* VII, 7.

²²¹⁵ ANDERSON 1936. XLIX.

²²¹⁶ *Ep.* VII, 6.

²²¹⁷ *Ep.* VII, 17, 1.

²²¹⁸ STEVENS 1933. 178.

²²¹⁹ 477–78-ban kiadta az (1)–2–7, 480-ban a 8, majd 482-ben a 9. könyvet.

²²²⁰ STEVENS 1933. 116.

²²²¹ Paris CP 347.

²²²² MATHISEN 2020. 63.

tovább élt. Stevens *terminus post quem*nek a 480-as évet,²²²³ *terminus ante quem*nek pedig a 490-as évet tekinti, mivel ebben az évben halt meg Aprunculus, Sidonius utódja az augustone-metumi (Clermont-Ferrand) püspökségben.²²²⁴ Az utolsó levele (*Ep.* IX. 12.) feltehetően 482-ben íródott. Halála idejének Gregorius Turonensis²²²⁵ a frank invázió idejét (486/487) jelöli meg.

Halálának éve ugyan bizonytalan, de napja ismert sírfeliratából: *XII Kal Sept Zenone imperatore (Zenone Augusto iterum consule)*, tehát augusztus 21. Levelei alapján²²²⁶ legalább ötvenéves lehetett. Tours-i Gergely szerint nagyon megsiratták.²²²⁷ A római katolikus egyház szentté avatta, emléknapja augusztus 21, ami egybeesik az *epitaphium* dátumával, még akkor is, ha Mathisen bizonyítja, hogy a dátum eredetileg nem volt a sírfelirat része.²²²⁸ Sírjának, pontosabban sírkövének egy darabját 1991-ben azonosították.²²²⁹

IRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Közéleti pályafutása mellett számunkra irodalmi tevékenysége is fontos. Kortársai körében nagy népszerűségnek és elismerésnek örvendett. Prózaí tehetségét Pliniuséhoz, poétai képességeit pedig Ausoniuséhoz és Claudiuséhoz hasonlították.²²³⁰ A valóságban azonban Ausonius hatása sokkal kisebb volt Sidoniusra, mint Statiusé,²²³¹ aki viszont a kortársak számára, feltehetően, kevésbé volt ismert. Ránk maradt költeményeinek és leveleinek gyűjteménye. Költeményei részben politikai jellegűek: *panegyricusok*; részben vegyes költemények: *epitaphiumok*, *epistulák*, hexameteres köszönőlevelek, epigrammák stb.²²³² Költészete „pogány” alapokról indult, majd ahhoz a Prudentiusszal és Paulinus Nolanusszal induló, az egyházon belül kialakuló költői irányzathoz tartozott, akik stílusukban és tartalmukban egyaránt erősen ragaszkodtak a klasszikusokhoz. Sidoniusnál Krisztus és az olümposzi istenvilág jól megfér egymással.²²³³ Műveit a tartalom és forma tekintetében vizsgálva, ha eltekintünk történelmi forrásul szolgáló adataitól, akkor mindenképp a forma kerül ki győztesen. A kereszténység és pogány klasszikusok között Sidonius életművében nem volt semmi konfliktus, annál inkább a klasszikus római tradíciók és a barbarizmus között.²²³⁴ Könnyen és szívesen verselt, mestere volt a rögtönzésnek, de művei közül ő nem ezeket tartotta értékesnek. Így írt róluk: „*Porro autem super huismodi opusculo tutius conticueramus, contenti versusum felicitus quam peritius*

²²²³ *Ep.* IX, 12, 2.

²²²⁴ STEVENS 1933. 211.

²²²⁵ *Greg. Tur. Hist.* 23.

²²²⁶ *Ep.* V, 9, 4; VIII, 6, 2; IX, 16, 3.

²²²⁷ Gregorius *Tur. Hist. Franc.* II, 23.

²²²⁸ MATHISEN 2020. 64.

²²²⁹ FURBETTA 2014; FURBETTA 2015; MONTZAMIR 2017; VAN WAARDEN 2020. 28. A latin szöveget és a fordítást ld. <https://sidonapol.org/epitaph/>. MONTZAMIR 2017. rekonstrukciója arra az eredményre jutott, hogy a megtalált *epitaphium* töredék nem Sidonius, hanem a fia, Apollinaris sírfelirata, amelyet Avitus írt, megismételve Sidonius dédapjának írt sírfeliratának egyes passzusait. Ez az allúziókra építő technika Sidonius sajátossága volt.

²²³⁰ SEMPLE 1967–1968. 136.

²²³¹ Sidonius műveiben 98 Ausonius allúziót vagy citatumot találunk, Statiusnál ez a szám viszont 437.

²²³² *Panegyricusok*: *Carm.* I–VIII; vegyes költemények: *Carm.* IX–XXIV; *epitaphium*: *Carm.* XI.; *Epistula*: *Carm.* XII. hexameteres köszönőlevél: *Carm.* XVI.; epigramma: *Carm.* XVII–XXI. stb.

²²³³ HAGENDAHL 1983. 93.

²²³⁴ Vö. HARRIES 1994. 3.

*editorum opinione, de qua mihi iam pridem in portu iudicii publici post lividorum latratum Scyllas enavigatas sufficientis gloriae ancora sedet*²²³⁵ Hogy ebben mennyi a korban kötelező szerénység, vagy a keresztényi álszemérem,²²³⁶ ma már nehéz megítélni. Annyi bizonyos, hogy a verseléssel püspökké szentelése után sem hagyott fel, levelei betétdarabjai és stílusának költői és retorikus fordulatai, amelyek hosszú idő óta megkeserítik az irodalmi jártasság terén tőle elmaradó fordítóinak életét,²²³⁷ mindvégig megőrizték a „*poeta doctus*”. Virtuóz stílusbravúrok, a műfaji változatosság és a klasszikusok beható ismerete teszi elismerésre méltó teljesítménnyé életművét.

Utólete bizonyítja, hogy előbb műfaji-, majd kötelezően követendő formai példa volt. Művei számos irodalmi műfaj továbbélésében és átalakításában játszottak szerepet. Így a *speculum regis*²²³⁸ középkori műfaj kialakulásában, melynek alapja a *suasoria*, a tanító levél és a *commonitorium*, a verses erkölcsi tanítás. Műfaji példa volt a *panegyricus* reneszánsz itáliai művelői számára, része volt a *propemptikon*, az *epitaphium* műfaj népszerűsítésében is. *Epistolái* miatt a levéltudomány kizárólagosan olvasott négy klasszikusa²²³⁹ között tartották számon. Európában a XII–XIII. század volt Sidonius népszerűségének középkori csúcspontja, műveit a vezető humanisták népszerűsítették és széles körben olvasták.²²⁴⁰ Csodálói mint az „antik ékesszólás helyreállítóját”²²⁴¹ idézték. Költészetben való jártassága valóságos verstani tankönyvvé tette munkáit. Nyelvezetén erősen érződik a retorikai iskola hatása, rengeteg szerkesztésbeli sablonnal találkozhatunk nála. Stílusának bonyolultságára mi sem jobb bizonyíték, hogy Sidonius kortársa és barátja, Ruricius néhol már maga sem értette Sidoniuszt, ezért annak fiához, Apollinarishoz fordult, hogy segítsen neki a levelek néhány bonyolultabb helyét megfejteni.²²⁴² Sidonius levelei irodalmi értékének megítélésében nem teljesen értenek egyet késői értékelői.²²⁴³ A klasszikusokban való jártasságát²²⁴⁴ és szédületes rögtönzéseinek

²²³⁵ *Ep.* I, 1, 4. „Korábbi írásaimról úgy vélem, jobb hallgatnom, s megelégednem költeményeim inkább a szerencse, mint saját hozzáértésem által kiváltott kedvező fogadtatásával. Az irigy szóbeszéd Skylláin ezek segítségével áthajózva már régen elegendő elismerést kaptam, és horgonyt vettem a közvélemény kikötőjében” (ford.: T. Horváth Á)

²²³⁶ Vö. ADAMIK 1996. 316.

²²³⁷ Különleges stílusára ld. Wolff 2020. 398–417.

²²³⁸ ANTON 1968. 45 skk; ANTON 1989, ANTON 2000.

²²³⁹ Cicero, Plinius minor, Symmachus, Sidonius.

²²⁴⁰ LOBATO 2020. 264 skk.

²²⁴¹ Pl. PETRUS PICTAVIENSIS: *Panegyricus ad Petrum Venerabilem* 71–72.

²²⁴² Ruricius, *Ep.* II, 26.

²²⁴³ Pl. Legelítelőleg REINACH (1890. 76) nyilatkozott róla, amikor nemes egyszerűséggel „*mauvais écrivain*”-nak minősítette. Ugyancsak elítélőleg nyilatkozott róla PETER (1965), s az ő ítéletét osztotta Savaron és Gessler, az MGH AA kiadója is. Legismertebb ebben a témában talán LOYEN (1943) tanulmánya, amelyekben „*l'esprit précieus*”-nek minősíti, nem minden alap nélkül, de Sidoniuszt teljesen meg nem értve. SEMPLE (1967–1968) anakronisztikusnak tartotta, Schanz (SCHANZ – HOSIUS 1920. 53) ugyan epigonnak ítéli, de leveleit művészi-nek, sőt költőinek tartja. Leffler Sámuel egyenesen ízléstelennek nyilvánítja (LEFFLER 1893. 184). Történeti szempontból azonban rendkívül fontosak, ebben STEIN, E. (1928) elemzésétől kezdődően minden szövegkiadója (Loyen, Anderson stb.) megegyezik, és Adamik Tamás is erre hivatkozik. (ADAMIK 1996. 315). Sidonius levelezésének legújabb értékelésére ld. HANAGHAN 2019; GIBSON 2020. 373–392. További irodalom ugyanitt (GIBSON 2020. 392). Hanaghan véleménye szerint Sidonius modern kutatóinak elítélő véleménye nem a szerzőt, hanem annak bírálót minősíti. HANAGHAN 2019. 9.

²²⁴⁴ Az általa legtöbbször idézett szerzők: Plinius minor, Statius, Claudianus, Vergilius, Ovidius, Horatius, Ausonius és Martialis. Ez nagyjából megfelel a kortársak által idézetteknek, csak a hangsúlyok esnek máshová. Különlegessége, hogy egyedül ő idézi Calpurnius Siculust, Caesart, Laberius, Liviust, Pacuviust, Persiust, Petroniust, Plautust, a Priapeiát, Propertiust, Silius Italicust, Statiust, Symmachust és a tizenkéttáblás

gyorsaságát csodálták, élvezetesnek tartották szarkasztikus humorát, veretesnek szánt stílusa azonban gyakran ellenérzést keltett.²²⁴⁵ Néha képes volt túllépni mesterkelt stílusán, valószínűleg azért, mert az események szorításában nem tudott igazán figyelni a formára, s ekkor leveleinek társalgási hangneme igazán magával ragadó.²²⁴⁶ Semple ugyan azt állítja róla,²²⁴⁷ hogy sohasem tanulta meg az egyszerűség kecsességét és báját, de még őt is lebilincselte groteszk és anakronisztikusnak ható klasszicizáló latinságával. Lehet, hogy hiányzott belőle a modern bírálók által számon kért, a reneszánsz óta megkövetelt egyéniség? Egyáltalán nem. Azonban az *imitatio*²²⁴⁸ nagymestere volt. Róma egész költészete a horatiusi „*Aeolium carmen ad Italos...modoson*”²²⁴⁹ alapszik, mind műfaji, mind metrikai, mind pedig gondolati tekintetben tele van átköltésekkel és átvételekkel. Műfaji sokszínűségében is megfoghatók a klasszikus elődök. Prudentius mintájára írt hexametert, Propertius szerint elégiát, Martialis után epigrammát. Horatius volt a szapphói strófái, Ausonius az *epitaphiumai*, Plinius a levelei, és részben a *panegyricusainak* mintája. Fronto archaizáló stílusa, Calpurnius és Laberius szónokias színezetű nyelvezete, Petronius elegáns szellemessége, Plautus szabadszájú, a Priapeia pikáns sikamlóssága és a többiek egyaránt azt a nyelvi, előadásbeli ideált képviselték, amelynek szinte valamennyi eleme megtalálható a Sidoniuszt jellemző archaizáló, retorikus és erősen költői fordulatokban is. Erősen hatott rá Pacuvius nyelvi pedantériája és a Cicero által is csodált etikája, Apuleius ritmikus prózája,²²⁵⁰ valamint Statius ellentétekre épülő gondolatrímusa. Kortársai közül Salvianusszal hozható a legszorosabb kapcsolatba.

És éppen ez, a klasszikusok beható ismerete és felhasználása teszi Sidonius kivételes formaművészetét egyénivé. Olyannyira, hogy bár sokakat *exemplumként* kezel, de nem volt epigon. És mivel oly sok szerző hatott rá, nem volt imitátor sem. „Le style c'est l'homme”²²⁵¹ írta akadémiai székfoglalójában Buffon grófja. Ő természetűdős, filozófus és író volt, aki azt fejtegette, hogy csak a jól megírt művek számíthatnak maradandóságra. Ha hihetünk neki, akkor Sidonius bonyolult, de kifinomult jellem volt, és méltó az irodalmi halhatatlanságra.

A fentiek alapján le is zárhatnánk Sidonius irodalmi teljesítményének méltatását, ha nem lenne egy olyan szempont, amely részben minden korábban elhangzott bírálatot felülír. Korábbi fanyalgó elemzői ugyanis főként a klasszikus irodalom ismeretére koncentráltak, és ennek alapján minősítették a stílusát hol archaikusnak, hol manieristának. Gualandri volt az első, aki észrevette, hogy Sidonius megérne egy új megközelítési módot.²²⁵² Innen kezdve kutatása és a róla alkotott értékítélet jelentősen megváltozott. Ebben az olvasatban előkerültek ironizáló ellentétei, hosszas felsorolásai, szinonimáinak szójátékai mögöttes tartalmai.

törvényeket. Széleskörű ismeretanyagát támasztja alá, hogy rajta kívül Apuleiust, Enniust, Rutilius Namatianust, Suetoniust, Szophoklész, Terentiust, Tibullust és Valerius Flaccust csak Salvianus, Juvenalist csak Faustus, Martialist csak Orientius, Plinius minort pedig csak I. Leo pápa idézte.

²²⁴⁵ Még fordítói sem értették meg, és meglehetősen keményen fogalmaztak: „It is pathetic to think that such mouldy antiquarianism was considered a worthy tribute.” ANDERSON 1936. liv.

²²⁴⁶ Vö. AUERBACH 1965.

²²⁴⁷ SEMPLE 1967–1968. 158.

²²⁴⁸ Whitton így vélekedett az imitációról: WHITTON 2019. 60: “Ancient imitation was a game with high ethical stakes. Artistic mimesis meant imitating both life and other art”. [„Az antik *imitatio* nagy etikai téttel bíró játék volt. A művészi mimézis mind az élet mind a többi művészet utánzását jelentette”. ford. T. Horváth Á].

²²⁴⁹ Hor. *Carm.* III, 30, 12–13.

²²⁵⁰ SCHANZ – HOSIUS 1920. 45–54.

²²⁵¹ BUFFON 1894. 43.

²²⁵² GUALANDRI 1979.

Michael Roberts így fogalmazott: „Sidonius Apollinaris, who is perhaps the most unremitting exponent of the synonymic, enumerative, and antithetical sequences characteristic of the jeweled style”.²²⁵³ Sidonius nem lehet „csak úgy” olvasni. Minden nehezen érthető szóképe olyan erős intertextuális célzáshalmazt tartalmaz, hogy leveleit szinte egyenként kellene szavakra bontva elemezni.²²⁵⁴ A legújabb kutatások újraértelmezik Sidonius levélkorpuszát, és mikroallúzióit feltérképezve rajzolják újra Sidonius énképét, geopolitikailag meghatározott történeteszemléletét. Minden allúziója része egy „kódolt kommunikációnak”,²²⁵⁵ amelyet a művelt gall arisztokrácia legfelsőbb köreiből használtak, hogy mondanivalójukat a politikai szükségszerűség miatt homályossá²²⁵⁶ tegyék, de valódi gondolataik mégis olvashatóvá váljanak a sorok között. Ez a Sidonius narratív technikáján alapuló metakommunikáció jelenti leveleinek lényegét.²²⁵⁷

Sidonius nem könnyű fordítani, mert hihetetlenül bonyolult politikai helyzetben próbálta elhallgatva kibeszélni korának történéseit, személyes kapcsolatainak mibenlétét, politikai nézeteit. Sidonius nem könnyű fordítani, mert a mából visszatekintve, a nyelvek logikájának szorításában általában az azonnali és gyors érthetőséget keressük. Sidonius azonban a grammatikai struktúra, a lexika és poétika olyan ismerője volt, amelyhez közel férni nagyon nehéz. Fordítását az is nehezíti, hogy elemzői, miután kiszemezgették történelmi adatait, csak a nyelvezetét vagy irodalmi stílusát vizsgálták, de az irodalmi konstrukció, a narráció felépítésének módját és technikáját csak kevesen. Ezen kevesek közül a Sidonius-életmű irodalmi értékéről szólva Hanaghan²²⁵⁸ véleményével kell egyetértünk, aki szerint a késő ókor levelezői közül kevesen voltak képesek a narratívát az irodalmi hatás érdekében hozzá hasonló mértékben befolyásolni. Sidonius irodalmi technikája szinte mindenkit felülmúlt, és csak Hieronymus jellembrázolása és Augustinus széleskörű dialógushasználata mérhető hozzá, de egyetlen késő antik szerző sem közelítette meg következetesen Sidonius egyedi narratív technikáját és nyelvezetét. Hanaghan szerint a leveleiben az a tudatos törekvés, hogy követi Pliniust, tökéletesre sikerült. Hozzá kell tennünk, hogy ez a tökéletesség abban áll, hogy valóban megtanulta Pliniustól a közvetlenséget, és a levél műfajának azt a követelményét, hogy egy levél egy téma, és szerkesztési finomságai is mintájául szolgáltak. Ennek alapján az ő levelei állnak legközelebb a pliniusi ideálhoz. Hanaghan így összegezte értékelését: „Sidonius nemcsak a következő Plinius, hanem az utolsó Plinius.”²²⁵⁹

²²⁵³ ROBERTS 1989. 31. „Sidonius Apollinaris, aki az 'ékes stílusra' jellemző szinonimikus, felsoroló és ellentétes szekvenciák talán legrendíthetlenebb képviselője.” (ford. T. Horváth Á.)

²²⁵⁴ A kérdéshez legújabbban ld. GUALANDRI 2020.

²²⁵⁵ HANAGHAN 2017b. 634.

²²⁵⁶ SCHWITTER 2015.

²²⁵⁷ Lobato „mikroallúzióknak” nevezi (LOBATO 2012. 536.), Gavin Kelly „tükörallúzióknak” (KELLY 2008. 209–211.).

²²⁵⁸ HANAGHAN 2019. 188.

²²⁵⁹ „Sidonius is not just the next Pliny, he is the last Pliny.” HANAGHAN 2019. 188.

SIDONIUS ÉS MAGYARORSZÁGI ISMERTSÉGE

Magyarországi ismertségét eddig senki kutatta úgy irodalmunkban, hogy kifejezetten Sidonius hatásának kimutatására törekedett volna. A magyar Sidonius-fordítás mellé azonban feltétlenül szükségesnek tartok egy rövid, tájékoztató áttekintés elkészítését arról, hogy miként alakult Sidonius és a magyar olvasók kapcsolata.

Sidonius kéziratának hagyatékát Franz Dolveck tekintette át legalaposabban.²²⁶⁰ 116 hiánytalan vagy töredékes kéziratot kutatott fel, de ez a lista sem teljes, közül hiányzik az az egy, amely a *carmen*eket tartalmazza, és magyar vonatkozása is van. Tehát, ha csak rögtönözve végig lapozunk néhány könyvet, legyen az bár a legteljesebb Sidoniusra vonatkozó munka is, akkor – elhamarkodott ítéletként – azt kellene mondanunk, hogy kevés adatunk van magyar ismertségéről. Ha jobban beletekintünk az irodalomba, akkor viszont meglepődve azt kell tapasztalunk, hogy valaha sokkal népszerűbb volt, mint ma.

Anélkül, hogy azt állíthatnánk, hogy feltártuk a Magyarországra vonatkozó, teljes, Sidonius ismertségét tükröző könyvtári anyagot, kísérletet tettünk arra, hogy feltérképezzük azokat a Sidonius-kiadványokat, amelyek megtalálhatók a magyar könyvgyűjteményekben, és amelyekben keresztül lemérhetjük szerzőnk magyarországi hatását. A legkorábbi időktől kezdve leltári feljegyzésekre, könyvlajstromokra, hagyatéki leltárakra és könyvtári katalógusokra támaszkodhatunk. Azonban a konkrét könyvlajstromokon kívül maguk a magyar szerzők által írott munkák is tanúskodhatnak arról, hogy Sidonius mikor és ki által kerülhetett a magyar közönség elé. Az előbbi forrásbázist valamivel könnyebb áttekinteni, mint a teljes magyar irodalmat. Néhány adalék azonban itt is hozzáfűzhető magyarországi ismertségéhez. Összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy szórt adatokon, egy-egy szerzőn keresztül Sidonius folyamatosan tetten érhető a magyar irodalomban.

A KÖZÉPKOR: MŰFAJI PÉLDA

Középkori jelenléte irodalmi életünkben hipotetikus alapokon nyugszik. Úgy tűnik, a kora középkori kéziratok között nem szerepelt. A magyarországi írásbeliség első három századából nincs kézzelfogható információnk Sidonius-kéziratról Magyarországon. Középkori kultúránk alapjait képező könyvgyűjteményeinkről csak töredékes információink vannak. Maguk a könyvlisták a legszükségesebb művek, *psalteriumok*, liturgikus és teológiai könyvek szerény kollekciójára utalnak, hiszen István korában egy új kultúrát is meg kellett honosítani Magyarországon. Ehhez, hagyományok híján, példákra volt szükség. Ezeket a hazánkba érkező egyházi személyek hozták magukkal. Az ő irodalmi jártasságuk alapozhatta meg Sidonius megjelenését a magyar irodalomban.²²⁶¹ Feltételezhetjük, hogy mivel Európában a IX. századtól folyamatosan másolták munkáit²²⁶² és *citátumai* az irodalmi művekben is fellelhetők, ezért a külföldről érkező papok, szerzetesek hozzánk is eljuttatták ezeket. Azt, hogy ez így volt, szerzőnk középkori irodalmi jelentőségének igazolásával támaszthatjuk alá.

²²⁶⁰ DOLVECK 2020. 479–542.

²²⁶¹ Legkorábban a bencések érkeztek, de a francia szerzetesrendek közül a premontreiek vagy a rend központjainak és Sidonius működési területének egybeesése alapján a ciszterciek révén is kerülhetett kézirat Magyarországra.

²²⁶² Pl. Paris, BNF Lat. 13744, Avranches BM, 242; Cluny, Libri epistolarum Sidonii episcopi In: CHRONOPOULOS 2010. 265–267.

A feltevés igazolása lehet a királytükör első közti megjelenése a hazai irodalomban. A *speculum regis*²²⁶³ műfaji kialakulásának alapja a *suasoria*,²²⁶⁴ a tanító levél és a *commonitorium*, a verses erkölcsi tanítás. Nem állíthatjuk ugyan, hogy Szent István király *Intelmeinek* közvetlen mintája Sidonius lett volna, de mivel az *Intelmek* forrásául a Karoling királytükörök szolgáltak, amelyek műfaji kialakulásában Sidonius jelentős szerepet játszott, ezeken keresztül közvetett hatása lehetett rá. Sidonius is írt *suasoriát*, amelynek két, egymással ellentétes megnyilatkozása az *Ep.* I, 2. és az *Ep.* III, 13, a pozitív és negatív példaállítás klasszikusaiként kerültek a középkori egyházi irodalomba. Közülük az első a középkor sokat idézett forrása volt, és a személyiségrajz és a *panegyricus* középkori mintájául szolgált. Azok a keresztény erények, amelyek a Karoling királytükörökben felbukkannak és az *Intelmek* gerincét alkotják,²²⁶⁵ Sidonius leveleiben is megtalálhatók, és mintaadóan a hagyományos római erények krisztianizált változataivá lettek.²²⁶⁶

Az *Intelmek* és a Karoling királytükörök eszmei és nyelvi kapcsolata ma már vitathatatlan.²²⁶⁷ Hans H. Anton²²⁶⁸ bizonyította ennek az állambölcseleti műfajnak antik gyökereit, és Havas László a Szent Istváni *Intelmek* kapcsán forrásként Seneca, Marcus Aurelius, Plinius minor, Augustinus mellett Sidonius emeli ki.²²⁶⁹ Ez ugyan nem közvetlen hatás, nem egy Sidonius-szöveghely vagy kódex feltűnése a magyar irodalomban, de az első olyan jel, amely arra mutat, hogy Sidonius, európai ismertsége folytán, a királytükörökbe beépülve, eljuthatott hozzánk is.

Sidonius műveinek részletei kezdetben *florilegium*okban terjedtek,²²⁷⁰ majd *epistolá* miatt a levélirodalom kizárólagosan olvasott négy klasszikusa²²⁷¹ között tartották számon. Európában a XII–XIII. század volt Sidonius népszerűségének középkori csúcspontja.²²⁷² Csodálói mint az „antik ékesszólás helyreállítóját”²²⁷³ idézték. A szórványos említésekben toposzok lettek, ezek a *chrestomathiák* szövegeit gyarapították, majd felfedezték a teljes szerzői életművet is. Így lehetett Magyarországon is.

Magyarországra először francia területekről kerülhettek be Sidonius-szövegek. Már a somogyvári bencés monostor alapítólevelében is találkozhatunk egy francia *grammaticus*szal, Petrus Pictaviensisszel,²²⁷⁴ aki első között hozhatta magával a francia kolostorokban oktatott irodalmat. A káptalani iskolák már a XI. századtól léteztek, számuk egyre gyarapodott, és eltétlenül szükségük volt olyan könyvekre, amelyből taníthattak. A kolostori tankönyviro-

²²⁶³ A műfaji kérdésekhez bő irodalmat ad HAVAS 2012. 364. n. 4. A klasszikus ókor hagyományait ebben a műfajban H. H. Anton tanulmányai vizsgálják részletesen: ANTON 1968. 45 skk; ANTON 1989, ANTON 2000.

²²⁶⁴ Magyar vonatkozásaihoz ld. HAVAS 2012. 366 skk.

²²⁶⁵ HAVAS 2012.

²²⁶⁶ *Sapientia (divina sapientia és clementia), fides, caritas, spes, lectio scripturae, indulgentia, patientia, confessio, timor Domini, ieiunium, castitas*: Sid., *Ep.* IX, 9, 13; *Ep.* I, 2, 9; *Ep.* IV, 17, 1; *Ep.* I, 9, 3; *Ep.* IV, 17; *Ep.* IX, 15, 2; *Ep.* V, 1, 1. stb. „*militia clericalis*” *Ep.* IV, 1, 1; VI, 1, 3; *Ep.* VII, 2, 3. stb.

²²⁶⁷ Az *Intelmek* forrásainak értelmezésére a korábbi vitákat és eredményeket is összegzően ld. ADAMIK 2008.

²²⁶⁸ ANTON 2000.

²²⁶⁹ HAVAS 2002. 7. n. 4.

²²⁷⁰ CHRONOPOULUS 2020. Az E. M. Sanford által összeállított „tankönyvlistán” kilenc gyűjteményben található meg. SANFORD 1924. 207: 32; 229. 274: 277; 232: 314; 233: 327; 234: 344; 235: 351; 236: 376; 238: 390.

²²⁷¹ Cicero, Plinius minor, Symmachus, Sidonius

²²⁷² LOBATO 2020. 264 skk.

²²⁷³ Pl. Petrus Pictaviensis: *Panegyricus ad Petrum Venerabilem* 71–72.

²²⁷⁴ Nem azonos a skolasztikus teológiussal. GERECE 1897. 134. Poitiers Szt. Márton alapította kolostora kapcsolatban állt Magyarországgal.

dalom kapcsán – könyvlisták híján – csak sötétben tapogatódzunk. Lányi Károly egyháztörténete a középkor oktatásra használt szövegei között ugyan név szerint is megnevezi szerzőnket,²²⁷⁵ „Következett a középkori tanodák latin chrestomathiájában Dares Phrygius álnév alatt Iscanus József trójai háborúja²²⁷⁶ hat könyvben, Homer, Caius Sollius Sidonius versei.²²⁷⁷ Nem tudjuk, hogy milyen forrásokra hagyatkozott, ő maga Bethuni Eberhardra²²⁷⁸ és J. A. Fabricius *Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Aetatisára*²²⁷⁹ hivatkozik. Ha valóban hihetünk neki, mivel az Eberhardus Bethuniensis vers²²⁸⁰ 1124-ben jelent meg, feltehető lenne, hogy Sidonius neve már a XII. században ismert volt nálunk is. Az oktatott anyag kapcsán Sidoniusszal együtt említi Dares Phrygiust is, akinek irodalmi hatását már vizsgálták Anonymus kapcsán.²²⁸¹ Legutóbb Juhász Péter állapította meg, hogy az a „humanista” érdeklődés, amely a *Gestát* jellemzi, a XII. század közepi Loire-vidékre vezethető vissza.²²⁸² Ez az a terület, ahol Sidonius kultuszát őrizték, és ahonnan a ciszterciek közvetítésével Sidonius-szövegek kerülhettek Magyarországra. Az antik szövegek fennmaradásában komoly szerepe volt a helyi szöveggyűjteménynek. Ez lehet a magyarázata, hogy a középkori műformák kialakulásakor a folyamatosan olvasott, ún. „nagy klasszikusok” mellett a késő római irodalom alkotásai éppoly példateremtők, néha még azoknál is ismertebbek.

Ezt a feltevést további tények is erősítik. A levelek műfaji előzményül szolgáltak az oklevelek számára is.²²⁸³ Ezek szoros kapcsolatát már sokan vizsgálták, de középkori leveleink kapcsán már Mezey László utalt az antik levelezés és az okleveles gyakorlat kölcsönhatására.²²⁸⁴ Déri Balázs²²⁸⁵ egy II. András 1217-ben kiadott oklevelében fellelt Ovidius-disztichon kapcsán kifejti, hogy a XIII. századtól megszorodtak okleveleinkben az antik idézetek. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy ekkortól már közkézen kellett, hogy forogjanak antik kéziratok, vagy legalább *florilegiumok*, amelyekből műveltebb oklevélíróink is meríthettek. Az általa vizsgált disztichont a Sidonius által leírt (*Ep.* II, 13, 4) Damoklész-történettel hasonlítja össze. Déri ugyan nem igazolja, hogy maga Sidonius lehetett a forrás, de példákat hoz arra, hogy egy-egy történetet, mint esetünkben a Cicerótól eredeztethetőt, számtalan elbeszélő átírta, és ezek kivonatokban, vagy egyéb művek részleteiben terjedtek.²²⁸⁶ Így Európához hasonlóan, ahol Sidonius már a XI–XII. századi bencés kolostorok iskoláinak könyvlistáján is szerepelt,²²⁸⁷ jelen lehetett Magyarországon is.²²⁸⁸

Egyes kutatások szerint a középkor legnépszerűbb novella-gyűjteményének, a *Gesta Romanorum*nak²²⁸⁹ a 2. és 13. története is Sidonius leveleiből merítkezett,²²⁹⁰ így a legnépszerűbb középkori anekdota-gyűjtemény révén is ismerős lehetett néhány története. Pontosabban: a

²²⁷⁵ LÁNYI 1866. 566.

²²⁷⁶ Josephus Iscanus: *De bello Troiano*.

²²⁷⁷ LÁNYI 1866. 566.

²²⁷⁸ LÁNYI 1866. 565. not. 4.

²²⁷⁹ FABRICIUS 1858. Vol. 5. 464–474.

²²⁸⁰ FABRICIUS 1858. Vol. 1. 487–488

²²⁸¹ GYÓRY 1948. 41–42.

²²⁸² JUHÁSZ 2019. 37 skk.

²²⁸³ Róma jogbiztosító iratainak formája: levél. T. HORVÁTH 2002. 16–17.

²²⁸⁴ Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. 1960. 16.

²²⁸⁵ DÉRI 2005.

²²⁸⁶ Cic. *Tusc. disp.* V, 61–62. Már ez is *imitatio*, az eredeti történet forrása Timaios vagy Diodorosz Szikulosz lehet.

²²⁸⁷ VIZKELETY 2015. 418.

²²⁸⁸ Ugyanezt a történetet ld. Janus Pannonius 243.

²²⁸⁹ A novella-gyűjtemény 1432 óta ismert, számtalan kiadást ért meg változó tartalommal.

²²⁹⁰ *Gesta Romanorum*. ford. Haller János. Kolozsvár, 1695. (Bp. Franklin, 1900). 50.

gyűjtemény összeállítója mindenképp ismerte, és történeteinek beemelése révén biztosította további népszerűségét. Az 1342-es innsbrucki kézirat magyarországi hatásáról nem tudunk, de már 1403–1432 között Gyulafehérváron megtalálható volt. Így találtunk egy olyan adatot, amely a *carminák*on túl, már tartalmi okból a leveleket használta.

A RENESZÁNSZ

Magyarországon a reneszánsz korától jelentek meg az első Sidonius-kéziratok és nyomtatott kiadások. Sidonius olvasását többször csak abból feltételezhetjük, hogy neve és műveinek címe szerepelt a kézirat-leltárak listáin. Így olvasóira gyakorolt hatása a Sidonius-kötetek birtokosainak egy részénél nem vizsgálható. Azonban az intertextuális kutatások eredményeképpen az utóbbi időben több olyan publikáció²²⁹¹ is megjelent, amely a régi magyar irodalom emlékeiben Sidonius hatását, illetve a tőle vett idézeteket is kimutatta.

Florilegium

A legkorábbi Sidonius-kéziratot egy reneszánsz kori összeállításban találjuk.²²⁹² Ez VIII/IX–XVI. század közötti kéziratok heterogén gyűjteménye, amelynek legkorábbi irata egy – Endlich által IX. századra, Dolveck szerint²²⁹³ pedig a VIII. század végére datált – Sidonius-epigramma. A kötetet a polihisztor filológus, Zsámboky János (1531–1584) állította össze. A különböző keletkezési idejű másolatok egy *Anthologia Latinához* hasonló kollekciónak alkotnak. Juvenalis, Albertus Magnus, Eucheria, Ovidius, Gratus Faliscus, Martialis és Rutilius Numantianus (sic!) társaságában²²⁹⁴ rangot és Zsámboky korának irodalmi értékítéletét jelenti Sidonius beillesztése a születendő kötetbe. A válogatás elve a *florilegiumok* európai mintáit követi. A Sidonius-kézirat Lyonból származik, és egyidős a legrégebbi Sidonius-kódexekkel, sőt úgy tűnik, hogy ez a töredék minden ismert kézirat közül a legkorábbi. Pontos provenienciája nem állapítható meg, jelenleg ugyanis nem ismerünk más olyan Sidonius-kéziratot, amely a VIII/IX. század fordulóján keletkezett volna. Azt sem tudjuk, hogy Zsámboky honnan jutott hozzá. Mivel lyoni, az irat kora miatt a lugdunumi kötődésű püspök francia kézirat-hagyományához kell, hogy tartozzon. Az ott másolt szöveg Zsámbokyhoz kerülésének módja kérdéses, vagy szerzetesek²²⁹⁵ hozták magukkal, de lehetséges, hogy Janus Pannonius vagy Galeotto kézíratai közül került hozzá.

Carminák

A Petrus Cenninius firenzei *scriptor* által 1468-ban másolt kódex az első ismert Sidonius-munka,²²⁹⁶ amely bizonyíthatóan magyar megrendelésre készült. A *Bibliotheca Corviniana* 117. kódexe²²⁹⁷ a verseket illetően majdnem teljes, 23 Sidonius *carminát* tartalmaz. A kódexben

²²⁹¹ Ld. pl. Fazekas Sándor, Vadász Géza, Kiss Farkas Gábor stb. cikkünkben is idézett tanulmányait.

²²⁹² A bécsi királyi könyvjegyzék CCXXVII tétele. Cod. Vindob. lat. 277, (ÖNB 277). ENDLICH 1836. 121.

²²⁹³ ENDLICH 1836. 121, DOLVECK 2020. 542

²²⁹⁴ *Tabulae codicum* 1864–1899. 39. A név bevett írásváltozata: Rutilius Namatianus.

²²⁹⁵ A bencések, de a premontreiek, vagy a rend központjainak és Sidonius működési területének egybeesése alapján a ciszterciek révén is eljuthatott a kézirat Magyarországra.

²²⁹⁶ CSAPODINÉ 1974; FOHLEN–JEUDY–RIOU–PELLEGRIN 1982. 244–245.

²²⁹⁷ Vat. Pal. Lat. 1587. MAILLARD–MONOK–NEBBIAI 2009. 61.

szerepel továbbá Q. Serenus *Liber medicinalis* és Crispus Mediolanensis Diaconus *Carmen medicinale* c műve. A kötet, amelyben két orvosi tartalmú költemény mellett egy mitologikus és történelmi tárgyú Sidonius-versgyűjtemény áll, első látásra mehökkentő elegyet alkot. A kódex összeállítását Mátyás érdeklődésén túl alighanem Galeotto Marzio hatását mutatja, akiknek egyik kedvelt forrása Serenus volt.²²⁹⁸ Feltehetően az ő javaslatára tették hozzá az orvosi művekhez másik kedvencét, Sidoniust is. Galeotto Sidoniust a pogány kulturális hagyományt a kereszténységgel ötvöző szemlélete, a pogány erények krisztianizálása miatt kedvelte. A kódex eredetileg Vitéz Jánosé lehetett. A szöveg lapszéli jegyzetei mindenesetre az ő kezétől származnak. A bejegyzések használatra utalnak, túlnyomó többségükben nem emendációk, hanem főként lapszéli emlékeztetők. A szövegjavítások is inkább értelmezések, mintsem egy másik kézirattal történő összevetés eredményei.²²⁹⁹ A megjegyzések a klasszikusok beható ismeretét és Vitéz János történeti érdeklődését tükrözik.²³⁰⁰ A hunokra vonatkozóan két helyen is²³⁰¹ javított, a „*chinnus*” mellett a lapszálon „*hunnus*” áll, ugyanakkor Acincum (Aquincum)²³⁰² fölött elsiklott, feltehetően nem tudta azonosítani. A kódex kéziratos megjegyzései alapján teljesen biztos, hogy Vitéz János ismerte a *carmen*eket,²³⁰³ de az sem lehetetlen, hogy a leveleket is. Ekkor a kulturális hatás nálunk már itáliai, így Sidonius – szemben a legkorábbi kézirat feltételezett provenienciájával²³⁰⁴ – már nem francia, hanem olasz közvetítésen keresztül kerülhetett a magyar humanisták látókörébe.

Ez a kötet több másolatot is megért. Mintegy száz évvel később, a körmöcbányai könyvtárak között 1598-ban szerepel egy 30 tételből álló lista, amelyen az „1598. Egger és Leidhold: *Kräutterbüchl Apollinaris fl.*”²³⁰⁵ tétel mögött is a vatikáni kódex egy másolatát sejtethetjük, ahol Sidonius *Carmináját* Quintus Serenus Sammonicus *Liber medicinalisa (Praecepta de medicina parvo pretio parabili)* követi. Ehhez hasonló gyanús cím, ahol orvosi műként tüntetik fel, máshol is akad.²³⁰⁶

²²⁹⁸ SZÖRÉNYI 1982. 48.

²²⁹⁹ Pl. 13v. „*Fulminis et lapidem scopulos*” mellett a lapszálon: „*Flu*”, azaz Vitéz János „*Fulminis*”-ra javít, tévesen. Ez arra utal, hogy nem egy másik kézirattal vetette össze. Ld. még a 28v; 30v; 32r; 38r javításait is.

²³⁰⁰ Avitus-*panegyricus*hoz (*Carm.* VII) fűzött, Ovidiusra történő utalása 21r, vagy a 24–44. sorok mellé tett megjegyzései, ahol a Sidonius által gyakran különös módon használt *épüthet*okra hívta fel a figyelmet (25v). Kiemeli a Caligulától Traianusig terjedő császárok sorát (27r). A *Carm.* IX-ből Küroszt, Dareioszt és egy széles mitológiai körképet (*Carm.* IX, 30: 37v; *Carm.* IX, 54: 38r) is figyelemre méltónak tartott.

²³⁰¹ Fol. 29, 31.

²³⁰² „*Fertur, Pannoniae qua Martia pollet Acincus*”. Sid. *Carm.* V, 107.

²³⁰³ CSAPODINÉ 1979.

²³⁰⁴ Cod. Vindob. lat. 277, ÖNB 277.

²³⁰⁵ ČIČAJ – KEVEHÁZI – MONOK – VISKOLCZ 2003. 233.

²³⁰⁶ Wilhelm Mihály János (1638 k.-1704) pesti polgár, fűrdős sebész hagyatéki leltárában 1704-ből fennmaradt jegyzék. *Kräuter Buch Apollinarij*. Monok István (szerk.): Magyarországi magánkönyvtárak II. Szeged, Scriptum 1992. 166. Monok I. azonosításával szemben inkább valószínű, hogy Quintus Apollinaris (1500?–1548) rejlik mögötte, a maga Kurtzes Handbüchlein und Experiment vieler Artzneyen, durch den ganzen Körper des Menschens, von dem Haupt biss auff die Füsz. Sampt lebendiger Abcontrafactur, etlicher ... Kräutter ... Durch den hochgelehrten Q. Apollinarem selbs erfahren und bewehret ... Sampt den Experimentbüchlin von zwantzigt pestilentz wurtzlen des hochgelehrten Tarquinij Ocyori. 1599-ben Strassbourghan kiadott művével.

Epistolák

Szintén Zsámboky gyűjtése²³⁰⁷ az ÖMV 3204 jelzetű kódex.²³⁰⁸ Ez a XV. század végére datált kötet Sidonius leveleinek szemelvényeivel kezdődik, s Galeotto Marzio, Janus Pannoniusz és Prothasius olmützi püspök²³⁰⁹ levelezését is tartalmazza.²³¹⁰ A kötet rendező elve a levél, mint műfaj, tehát nem véletlenül kerültek egy csoportba a kéziratok. A szerkesztés tipikusan humanista: a reneszánsz szerzők levelei előtt ott áll Sidonius, mint kétségtelen bizonyíték arra, hogy levélgyűjteményét nemcsak ismerték, de *exemplum*ként használták is.

Sidonius mint a levél-műfaj modelljét már láttuk a Vienna ÖMV 3204. kódexben, de kézzel fogható hatása Vitéz Jánosnál mutatható ki először. A magyar irodalomban ő adott ki először rendezett leveleskönyvet. Erről Vitéz János első kiadójának, Bél Mátyásnak megjegyzését kell idéznünk,²³¹¹ miszerint Vitéz János mintája a levélkiadásban Symmachus és Sidonius lehetett.²³¹² Az *imitatio* hatása valóban érezhető, különösen a hangnemet illetően, elég, ha csak Vitéz leveleinek Sidoniusra is jellemző álszerűen mentegetőzést tekintjük,²³¹³ amelynek során dús antik példatárral állítja szembe saját „gyengécske” műveit. Ez az álszerű affektáltság, amely Cicerótól és Tacitustól ered, a késő római irodalomban retorikai toposzként élt tovább Venantius Fortunatus és Sidonius műveiben. Ennek stílusformaként történő hagyományozódását ismerjük a középkor irodalmában,²³¹⁴ de tovább élése a reneszánszban is kétségtelen. A humanista tudósok kiterjedt levelezésén is érződik a későantik hagyomány. Sidonius igen népszerű volt Itáliában, és bár Petrarca keményen bírálta, Poliziano hatására a kor megkerülhetetlen antik szerzőjévé és a kialakuló új irodalmi normák alapjává vált.²³¹⁵ Sokan birtokolták teljes kéziratát,²³¹⁶ és ottani olvasásának hatása hozzánk is elérhetett. Szinte valamennyi magyar szerző levélgyűjteményének szóhasználatában, fordulataiban ott érezhető Sidonius stílushatása. A levelekben is a Sidonius-*panegyricus*ok gondolatúsága tükröződik vissza: a sokoldalú műveltség és a vezetői rátermettség hangoztatása.²³¹⁷

²³⁰⁷ CSONTOSI 1884. 188.

²³⁰⁸ Cod. Vindob. lat. 3201. DOLVECK 2020. 535.

²³⁰⁹ Protasius von Boskowitz und Černahora (1459–1482).

²³¹⁰ ÁBEL 1880. 27.

²³¹¹ Bél maga is idézte Sidonius, tehát nem alap nélküli a megjegyzése.

²³¹² HORVÁTH 1935. 73, vö. KISS 2019. 483 n. 55.

²³¹³ Csak egy példa: Előszó Zrednai János úrnak...1. A szöveg hangneme és szókészlete szinte teljesen megegyezik Sid. Ep. VII, 18, 1. és Ep. VIII, 16, 3. mentegetőzéseivel.

²³¹⁴ CURTIUS 1973. 410.

²³¹⁵ LOBATO 2020. 676–677.

²³¹⁶ V. Miklóstól Pico della Mirandoláig számos tulajdonosról tudunk. LOBATO 2020. 678

²³¹⁷ Egy szép példa Filippo Beroaldo levele Váradi Péterhez, akinek Apuleius-kommentárját ajánlotta. „*Haec omnia acerrimè congesta et citra cessationem quot diebus resurgentia efficiunt, ut vix sit interdum respirandi locus, ut cogar etiam in gratis esse brevioquis sed illud imprimis brevioquentem me facit, quod eloquentiae tuae fulmina et flumina perborresco, quod tua dapilissis facundia et largus orationis fons me retardant et reprimunt, cum tu in copioso dicendi genere domineris, nos in brevibus potius siccò characterè cobibeamur. Accepti adeo nuper litteras tuas, dū boni, qua ubertate praesententes, quibus flosculis excautis, quibus eloquiū pigmentis coloratas!*” [VÉBER 2006. 416]. Ez a néhány sor kísértetiesen hasonlít Sidonius frázisaira, akinek a választékosság, a nyelv hajlékonysága és színessége, a tiszta latinság, a bővizű folyóként áramló beszéd, és a vidéki születés ellenére a kultúra központjának műveltségével bíró alkotó stb. mint igény gyakran visszatérő motívumai. Pl. Sid. Ep. IV, 17, 1: „*quarum utique virtutum caritas prima est, quae te coegit in nobis vel peregrinis vel iam latere cupientibus humilia dignari; tum verecundia, cuius instinctu dum immerito trepidus, merito praedicaris; tertia urbanitas, qua te ineptire facetissime allegas et Quirinalis impletus fonte facundiae potor Mosellae Tiberim ructas, sic barbarorum familiaris, quod tamen nescius barbarismorum, par ducibus antiquis lingua manuque, sed quorum dextera solebat non stilum minus tractare quam gladium.*”

A panegyricusok és Janus Pannonius

Sidoniusnak egy műfajon keresztül való ismertté válása elmondható *panegyricus*aíróiról is. Ennek eredetét Janus Pannoniusra vezethetjük vissza, akinek dicsőítő énekei voltak nálunk az elsők ebben a műfajban. Az ő forrásának Claudius Claudianust szokták tekinteni, de ha figyelembe vesszük Janus itáliai útját, az ott szerzett irodalmi tapasztalatokat és a Corvinák Sidonius-kötetét, feltételeznünk kell a Sidonius-művek ismeretét is. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az elemzők, amikor Claudianusra hivatkoznak, nem minden esetben veszik figyelembe, hogy ő viszont Sidoniusra gyakorolt hatást, így a Claudianusnak tulajdonított stílushatás az *imitatio*-láncon keresztül ugyanúgy lehetett Sidoniusé is.

Janus Pannoniusnak már tanulóéveiben kezébe kerülhetett Sidonius. A leginkább elfogadott nézet, hogy a *Thespiisről és Aiszkhüloszról*. c. versében²³¹⁸ a horatiusi *ars poeticát* Sidoniuson keresztül öntötte versebe.²³¹⁹ Még metrikailag is hozzá igazodik, hiszen a horatiusi versformát is disztichonná és hendecasyllabusszá alakítja át. A reneszánszban a *hendecasyllabus* sidoniusi eredetének lehetőségét nálunk még nem vizsgálták, de olasz hatását igen, és a sor spondeusos kezdésének követelménye tőle ered.²³²⁰ amit az itáliai költészetben Galeottótól Polizianoig a tiszta formák igényének jegyében alkalmaztak. Ugyancsak sidoniusi allúzióknak látszik a *De se ipso* c. vers zárolata: „*At nunc ex aequo divisa est gloria nobis: vinco materia, vincitis eloquio*”, amely a „*materia est maior, si mihi Musa minor*”²³²¹ átköltésének tűnik. Ugyanez mondható el a fentebb már említett Damoklész-történet janusi utalásáról (243), amelyben korábban Cicero hatását látták.²³²² Vadász Géza Janus műveinek filológiai vizsgálatok konkrét példákkal is illusztrálta a Sidoniusszal kapcsolatba hozható lehetséges nyelvi egyezéseket.²³²³ Csorba Győző ezen túlmenően a műfaji befolyást is kimutatta,²³²⁴ és különösen a Guarino-*panegyricus* 95–98. és 174.²³²⁵ sorában látja Sidonius hatását. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy Janus Pannonius is olvasott Sidoniusot, sőt azt is tudhatjuk, hogy Itáliából, feltehetően Firenzéből ismerte. Költeményeinek allúziói a legjobb bizonyítékok erre, ugyanis ezek működési mechanizmusa éppen abban áll, hogy mind a szerző, mind a célközönség érti, hogy mire vonatkozik. A firenzei kapcsolat, Sidonius reneszánsz kori recepciójának tekintetében igen fontos,²³²⁶ hiszen innen eredeztethetjük azt a hatást,²³²⁷ amely a magyar irodalom számára is ismertté és fontossá tette szerzőnket.

Janus Pannonius Sidoniusszal való találkozása talán Petrus Cenninius műhelyéből ered, és lehet, hogy éppen ő ajánlhatta a könyvmásolót Mátyásnak. Csapodiné Gárdonyi Klára bizonyította, hogy Jankovich Miklós még látta Mátyás számadáskönyveit, amelyek alapján a Corvinák Cenninius-kódexei kapcsán egy, a firenzei könyvkiadónak szóló másolói megbízásról, és nem egyszerű könyvvásárlásról van szó. Cenninius Janus Pannoniusszal való

²³¹⁸ Janus Pannonius 292.

²³¹⁹ *Régi magyar* 1990. 130. Vö. *Sid. Carm.* IX, 236.

²³²⁰ *Sid. Carm.* 23, 25–27.

²³²¹ „Ámde azóta dicsőségetek fele része miénk lett: Stílusban tietek, tárgyban enyém a babér.” (ford. Kálnoky L.); *Sid. Carm.* VI, 36. „legyen bár a téma hatalmas, ha Múzsám kicsiny” (ford. T. Horváth Á.)

²³²² RITÓÓK 1975. 413.

²³²³ VADÁSZ 1993. 29, 34–35, 132, 151, 229. A lehetséges egyezéseket Török László recenziójában még tovább bővítette. Török 1994. 420–421.

²³²⁴ CSORBA 2008. 203–262.

²³²⁵ CSORBA 2008. 228, 231.

²³²⁶ A kérdésre ld. LOBATO 2014.

²³²⁷ A kérdésre ld. LOBATO 2020.

ismeretsége Vespasiano Bisticci könyvkereskedőhöz kapcsolódik,²³²⁸ aki bevezette őt Cosimo Medici udvarába. Részben ez alapozza meg annak lehetőségét, hogy Janus ennek viszonzásul ajánlhatta Cenniniust Mátyásnak. Bisticci és Cennini között ugyanis családi kapcsolat is volt.

A magyar irodalomban tehát Claudianus és Sidonius nyomán Janus Pannoniusszal kezdődően virágzásnak indult a dicsőítő költemény műfaja. Hatása sokkal mélyebb és tovább tartott, mint Itáliában, ahol a XVI. században már veszített népszerűségéből. Nálunk még Istvánffy Miklós 1564-ben Oláh Miklós tiszteletére írt *panegyricusa* kapcsán is felvetődik Claudianus és Sidonius hatásának lehetősége.²³²⁹ A *panegyricus*-irodalomban meghonosított epikus keret, a szerkezeti felépítés és a részletezett elbeszélés mindenképp tőlük származik, ezt pedig átvitték más irodalmi műfajokba is.

Sidonius stílushatása: De arte versificandi

A XVI–XVII. századi értékes kéziratgyűjtemények anyagáról készített feljegyzések már a Sidonius-művek közvetlen birtoklását jelzik. Sajnos a teljes könyvtári lista nem rekonstruálható, de így is találhatunk olyan könyvgyűjteményt, amelynek állományában Sidonius is feltüntetették.

A legtöbb ide vonható adatot a Bakócz Tamás esztergomi érsek udvara köré csoportosuló értelmiség körében találtam. Eck Bálint (Valentin Eckius 1494–1556) 1515-ben Krakóban jelentette meg a *De arte versificandi opusculum*²³³⁰ c. munkáját. Ebben a költészetben a példák között Sidonius is szerepelt.²³³¹ Eck 1517 körül a bártfai iskola rektora lett, így ettől számíthatjuk Sidonius kétségtelen tankönyvi jelenlétét. Sidonius megjelenése a magyarországi tanításban Eck által már biztos pont, és nem csupán feltételezés. Mivel korábbi konkrét adatot nem találtam, úgy gondolom, Eck munkája lehetett az első, a magyar oktatásban is felhasznált könyv,²³³² amely Sidonius költői képei és verselése kapcsán tovább vitte a költészetben középkori – európai tankönyvek általi – iskolai hagyományát. Sidonius még tudott görögül,²³³³ így késői olvasói számára a görög versmérték és annak latinizált formakincsének egyedülálló forrása volt.²³³⁴ Azt nem tudjuk, hogy maga Eck milyen forrásból dolgozott, de ha saját válogatásról lenne szó, akkor ismerte a Sidonius kiadásokat, vagy az 1473/74-es,²³³⁵ vagy az 1498-as²³³⁶ kiadás lehetett a Sidonius-példák forrása. Az utóbbi több magyar könyvtárban is fellelhető volt. Külön kutatás anyaga lehetne, hogy vajon Eck egy Sidonius-kötetből, vagy az általa már említett Eberhardus Bethuniensis munkából, esetleg valamely ahhoz hasonló műből szerezte-e ismereteit.

A klasszikus görög-római metrumokat virtuóz módon kezelő Sidonius formakultúrája mindenképp kiemelkedett a késő római irodalomban is. Sidonius verseiben a legismertebb a

²³²⁸ CSAPODINÉ 1958. 14 skk.

²³²⁹ KISS 2018. 207–224.

²³³⁰ ECK 1515. (Hozzáférés: 2020. szept. 5)

²³³¹ GUTTMAN 2009. 46.

²³³² Eck forrásai Tortellius, Despauterius, Celtis, Bebel, Laurentius Corvinus, és Ulrich von Hutten voltak.

²³³³ Pl. Sid. *Ep.* IV, 12, 1.

²³³⁴ Hexameter, *bendecasyllabus phalaecius* (*Carm.* 9, 14, 24), *jambikus senarius* (*Carm.* 40), de az anagrammák egyik formáját, az általa „*recurrentes versus*”-nak nevezett metrikai játékot is bemutatja Sid. *Ep.* IX, 14, 6. Összefoglalóan Sidonius verselésére ld. CONDORELLI 2020.

²³³⁵ Nicolaes Ketelaer és Geraert van Leempt, Utrecht.

²³³⁶ Giovanni Battista Pio, Milánó.

hexameter, de előfordul az alkaioszinál ritkább *hendecasyllabus phalaeicus*,²³³⁷ a *jambikus senarius*,²³³⁸ a *kisebb aszklépiadészi* strófa,²³³⁹ az *anacreóni sor*,²³⁴⁰ a *szaópphói strófa*,²³⁴¹ de az anagrammák egyik formáját, az általa „*recurrentes versus*”²³⁴²-nak nevezett metrikai játékot is bemutatja.²³⁴³ A versformákkal való latin nyelvű zsonglörködés tehát mindenképp formai hatást gyakorolt a későbbi olvasóközönségre, és talán a középkori verselés kezdeti formáira is. Sidonius még tudott görögül,²³⁴⁴ és olyan görög versmértékeket is használt latinul, amelyeket a latinul verselő nagyok – Vergilius, Horatius, Ovidius, Martialis – sem használtak. Így Sidonius késői olvasói számára a görög versmérték és annak latinizált formakincsének egyedülálló forrása volt. Ez a metrikai hagyomány látszik még Szenczi Molnár Albert szótárkiadásain is, ahol az *anaphestus*, *choriambus* nem görög metrikai utalással, hanem Sidonius példáján keresztül került bele.²³⁴⁵

Sidonius műfaji hatása

A speculum regisből személyiségrajz

A Sidonius-levelek korábban is népszerű mintáit az irodalmi fejlődés során fokozatosan más célra kezdték használni. Így volt ez a SIDONIUS, *Ep.* I. 2. esetében is, amely az európai irodalomból kikopó *speculum regis* helyett két műfajra is hatott. A korábban erénykatalogusként használt bemutatás, amelynek elemeit a jellemrajz kialakításához használták fel, már a XIII. századtól a személyleírás, a személyiségrajz mintája, másrészt az ezzel érintkező *panegyricus* alapja lett. A levél önállósodott a gyűjteményből és a tankönyvi szövegek szemelvényeitől is elkülönülten kezdett terjedni.

Magyar példa erre egy Bakócz Tamás köréhez tartozó személy, a főként gazdaságtörténezsnek által ismert Johann Dernschwam²³⁴⁶ (1494–1568/69) könyvtára, aki 1514-ben Bakócz Tamás környezetében került Magyarországra. Római romok után kutató ásatásai komoly feliratos anyagot tártak föl, amelyre Theodor Mommsen kiadásai is hivatkoztak. Könyvtárát a Bibliotheca Palatina Vindobonensis *őrzi*. Dernschwam leltárában a „6384. C. *Sollij Apollinaris Sidonij epistola, qua Theodericum Vese Gotorum regem eleganter describit.*” és a „6385. *Sidonij Apollinaris poema et epistole cum annotationibus Joannis Baptiste Pij*”²³⁴⁷ bizonyítja, hogy a korábban már látott, Theoderich bemutatását tartalmazó Sidonius-levél (SIDONIUS, *Ep.* I. 2) önállóan is közkézben froghatott. Ez az *epistola* – bár a leltár úgy kezeli – nem önálló mű volt, hanem egy 1531-es Procopios-kiadás melléklete, amelyből külön kiemelték és lajstromozták. Ugyanígy jártak el a bécsi könyvtárban őrzött Endlich²³⁴⁸ által CCCLXIII szám alatt olvasható szövegek esetében is. Ez Cassiodorus levélgyűjteménye, a *Variae* mellett Sidonius három levélét

²³³⁷ Sid. *Carm.* 9, 14, 24.

²³³⁸ Sid. *Carm.* 40.

²³³⁹ Sid. *Carm.* 36.

²³⁴⁰ Sid. *Carm.* 37.

²³⁴¹ Sid. *Carm.* 4.

²³⁴² Sid. *Ep.* IX, 14, 6. Nála a szabály az: *recurrens* az, amire a *recurrencia* jellemző.

²³⁴³ Összefoglalóan Sidonius metrumaira ld. CONDORELLI 2020.

²³⁴⁴ Pl. Sid. *Ep.* IV, 12, 1.

²³⁴⁵ *Retorikai, irodalomelméleti ámszavak* 2003. 466–477.

²³⁴⁶ KRIS 2019. 483 n. 55.

²³⁴⁷ BERLÁSZ – KEVEHÁZI – MONOK – VARGA 1984. 30, 232.

²³⁴⁸ Cod. Vindob. lat. 79. ENDLICH 1836. 253–254.

(*Ep.* I, 8; VI, 11; I, 2) is tartalmazza. A kézirat 1375/1380 között keletkezett.²³⁴⁹ Ez egy korábbi bizonyíték arra, hogy a Theoderich-leírást tartalmazó levél más művek állandó mellékleteként széles körben terjedt,²³⁵⁰ mellékelték Procopioshoz,²³⁵¹ és Cassiodorus-kiadásaihoz is.²³⁵² A mű tehát nem merült feledésbe, hanem a portrétól elvárt műfaji szabályok alapjául szolgált. Ennek előzménye, hogy a francia irodalomban a XIII. századra rögzült egy sablon az emberek bemutatásának módjáról, amely Sidoniust vette mintául. A kánont Geoffroi de Vinsauf fogalmazta meg az 1200 körül írt *Documentum de arte versificandi* című művében. Ebben egyértelmű a minden prózaíró számára követendő példa: „*Si tamen affectatis prosaica, recurrite ad secundam epistolam Sidonii, ubi describit regem Theodoricum quantum ad habitum corporis, quantum ad mensam, quantum ad ludum, quantum ad alia*”²³⁵³

A levél ismétlődő kiadásainak megléte alátámasztani látszik azt, hogy a portré és a *panegyricus* műfaji mintájául nálunk is ez szolgált.²³⁵⁴

Propemptikon

Sidonius *exemplum*ként szerepelhet a *propemptikon* XV. századra önállóvá váló, és Magyarországon is populáris²³⁵⁵ műforma esetében is. Már maga a műfajra használt szó is csak Statiusnál és Sidoniusnál fordult elő, így a sidoniusi példa, szintén külföldi közvetítéssel, elért hozzánk is.²³⁵⁶ A leghíresebb búcsúversként Janus Pannonius Búcsú Váradtól²³⁵⁷ c. költeményét ismerjük, de a Perinushoz írt elégia²³⁵⁸ is szabályos *propemptikon*. A műfaj a XVI. század magyar irodalmában, különösen a protestánsok által kedvelt műforma.²³⁵⁹ Hatását általában Statiustól eredeztetik, akinél először fordult elő, de az ő műfaji befolyása sokkal szűkebb közönséget ért el, mint maga Sidonius.

Epithalamium

Sidoniust egy másik műfaj, az *epithalamium* kapcsán is mintául használták. Az RMK névtelen szerzőinek alkalmi versei kapcsán Szilády Áron több ismert nevet is megemlít, köztük Sziráky Balázsét (1550), mint világiás költőét. Szilády a műfaji előzmények között Venantius Fortunatust és Sidoniust említi, jöllehet elítélőleg, mint akiknél vallásos mivoltuk ellenére Amor, Cupido, Venus uralkodik.²³⁶⁰ Feltehetően azonban épp ez volt az, ami miatt példaképpé lettek.

²³⁴⁹ DOLVECK 2020. 342.

²³⁵⁰ Pl. a *Dernschym-leltár 6384 és 6385.* tétele szerint egy 1531-es *Procopius-kiadásban*, amit megtalálhatunk a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állományában is. EMÓDI 2005. 318.

²³⁵¹ Procopius 1531. 689–690. EMÓDI 2005. 128, 318.

²³⁵² Pl. Egy Hervagius-kiadás: OSZK Ant. 808. és egy 1600-as párizsi: OSZK Ant. 6568 (BNH Cat. C 424).

²³⁵³ Idézi: FARAL 1924. 273.

²³⁵⁴ Ez a levél már a korai középkortól kezdődően például szolgált Sidonius egyéb műveivel együtt. Pl. Galfredus de Vinosalvo XII. századi angol nyelvész *Poetria nova* és *Documentum de arte versificandi* c. műveiben mindkét műfaj, a vers és a próza példaként szerepel. In: FARAL 1924. 197–262, 265–320.

²³⁵⁵ A műfaj magyar vonatkozásait Móré Tünde vizsgálta doktori disszertációjában: MÓRÉ 2015.

²³⁵⁶ Stat. *Silvae* 3, 2. az első, amely ezt a műfaji megjelölést mutatja. Tőle veszi át Sidonius, és ezzel műfajt is teremt. Sid. *Carm.* 24, SANTELLA 2002. A műfajként való önállósodás eredetére P. Harsting kifejezetten Sidoniust hozza példának. HARSTING 1995. 208–209. A protestáns búcsúversek műfajára nálunk mindketten hatottak.

²³⁵⁷ Janus Pannonius 21. *Abiens valere inbet sanctos reges, Waradini.*

²³⁵⁸ Janus Pannonius 23. *Ad Perinum.*

²³⁵⁹ BEREGSZÁSZI 1569. stb.

²³⁶⁰ RMK IV. 298.

Fordítás és allúziók

A kötet-leltárak alapján csak következtethetünk a Sidonius-művek ismeretére és felhasználására. Hatásának felmérésekor azonban sokkal fontosabb, hogy szerzőnk ténylegesen is megjelenjen a magyar szerzők szövegeiben. Ez a valódi irodalmi átvétel már látszott Janus Pannonius allúzióiban. Konkrét *citátumai* azonban a vizsgált művekben még nem jelentek meg. Ezek megjelenése csak a XV–XVI. század irodalmában mutatható ki. Példa rá a korai fordításirodalom egyik darabja a Prágai András által fordított és 1628-ban Bártfán megjelenttetett *Fejedelmeknek serkentő órája*.²³⁶¹ a Prágai András *Fejedelmek serkentő órája*²³⁶² – amely Antonio de Guevara (1485 körül), királytükrenek²³⁶³ fordítása. Az eredeti szövegtől eltérő latin fordítás, amelyet aztán Prágai ültetett át magyarra, Johannes Conrad Wanckel (1553–1616) munkája, és ötször is utal Sidoniusra.²³⁶⁴

A királytükörök forrásairól korábban elmondottakat támasztja alá, hogy éppen vele egészítette ki de Guevara szövegét. Az most nem feladatunk kideríteni, hogy vajon Wanckel milyen mélységben ismerte Sidonius, de a Prágai-fordítások egy kivételével egész pontos fordítások,²³⁶⁵ látszik rajtuk a szöveg elmélyült ismerete. Nem tartom valószínűnek, hogy Prágai pusztán a Wanckel-féle beszúrásokból dolgozott volna, ugyanis szerzőnk latinsága elég bonyolult ahhoz, hogy szöveggörnyezetükből kiragadva ilyen jól fordítsák őket. A mű filológiai elemzése kapcsán Fazekas Sándor tanulmánya²³⁶⁶ – a Sidonius–Statius hatásról fentebb elmondottakat alátámasztva – azt is bizonyítja, hogy Sidonius Statiusra visszamenő, ellentétekre épülő stílusa a késő-reneszánsz jelentős szerzőjének, Rimay Jánosnak a költészetére is hatott. Az biztos, hogy Prágainak a Wanckel-féle kiegészítések a rendelkezésére álltak, de azt nem tudjuk bizonyítani, hogy Rimay honnan ismerte.²³⁶⁷ Fazekas Sándor egy másik cikkében²³⁶⁸ a „bíborrongy-toposz”²³⁶⁹ elemzése kapcsán kifejti, hogy ez a Sidoniustól eredő motívum Rimayn keresztül Laskay Jánoson és Madách Gáspáron át egészen Gyöngyösiig kimutatható. A humanista hagyományokat és caludianusi–sidoniusi motívumokat Gyöngyösi másutt is folytatja, így a *Palinódia*²³⁷⁰ (Kesergő Nimfa)²³⁷¹ c. 1681-ben kiadott

²³⁶¹ FAZEKAS 2012. 192. n. 10.

²³⁶² FAZEKAS 2012. 192. n. 10.

²³⁶³ *Libro aureo de Marco Aurelio*. 1529.

²³⁶⁴ „Az jó esztenőt nem az bevsegről kell dicsírni hanem az jó Fejedelemsegről”: Sid. Ep. III. 6. 3: „Legalábbis az egyszerű provinciálisok gyakran mondogatják, hogy nem az a jó esztendő, mikor bőséges a termés, hanem amikor jó a kormányzás.” (Ford. T. Horváth Á.) Sid. Ep. VIII. 3. 1; II. 10. 4; V. 10. 2. az elsőhöz hasonlóan szép, a Sid. Ep. VIII. 10. 4. már nem egészen pontos fordítás.

²³⁶⁵ „Az jó esztendőt nem az bevsegről kell dicsírni hanem az jó Fejedelemsegről”: Sid. Ep. III. 6, 3: „Legalábbis az egyszerű provinciálisok gyakran mondogatják, hogy nem az a jó esztendő, mikor bőséges a termés, hanem amikor jó a kormányzás.” (Ford. T. Horváth Á.) stb.

²³⁶⁶ FAZEKAS 2012. 189–196.

²³⁶⁷ Ugyanis sem az ő, sem a neki a *Fejedelmek serkentő óráját* megküldő I. Rákóczi György erdélyi fejedelem általunk ismert könyvjegyzékein nem szerepelt. Azonban nem lehetetlen, hogy a Rákóczi-könyvtárban megvolt. A fejedelem ugyanis eszmei példaképének tekintette Mátyást, nemcsak mint uralkodót, de mint könyvtáralapítót is.

²³⁶⁸ FAZEKAS 2015. 275–284.

²³⁶⁹ „sic omnes nobilitum sermonum purpurae per incuriam vulgi decolorabuntur” Sid. Ep. II, 10, 1. „opulentet ut meraco/ bibulum colore vellus” SIDONIUS, Ep. IX, 13, 5. v. 18–19. stb.

²³⁷⁰ Eredeti címe: *Maga gyámoltalanságát kesergő, és abban a Kardos Griffnek szánya alá folyamodó Nimfa, amellyel Magyarország mostani állapotját példászza.*

²³⁷¹ JANKOVICS 2000. 131–157.

művében is. Itt a „kesegő nimfa” előképét látja Trencsényi–Waldapfel Imre²³⁷² a Sidonius Avitus-panegyricusában is megtalálható megszemélyesített Róma istennőben.²³⁷³

A magyar középkori és főleg a reneszánsz irodalom kapcsán tehát elmondhatjuk, hogy ismerték Sidonius Apollinarist. Művei az iskolai példatárak válogatásaitól a teljes *corpus*ig, mind kéziratban, mind nyomtatott formában terjedtek. Főként műfaji exemplumként szerepelt (*suasoria, epistola, panegyricus, propemptikon*, jellemzés), de költői formakincse, az antikot a vallással ötvöző gondolatvilága által is hatott a születőben lévő magyar irodalomra. Történeti forrásként még nem használták. A Theoderich királyt bemutató levele nem a gótok története, hanem a leírás műfaji kliséje miatt volt népszerű, a hunok neve pedig csak Vitéz Jánosnak szűrt szemet. Sidonius mégis bekerült a tankönyvekbe. Bírálói főként arra hivatkozva szoktak csodálkozni ezen, hogy hiányzott belőle az igazi eredetiség. Azonban az *imitatio* nagymestere volt. Róma egész költészete a horatiusi „*Aeolium carmen ad Italos...modos*”²³⁷⁴-on alapszik, mind műfaji, mind metrikai, mind pedig gondolati tekintetben tele van átköltésekkel és átvételekkel. Ily módon Sidonius az antikvitás iránti érdeklődés feléledésének időszakában kitűnő példatárnak és valóságos formai kincseshányának bizonyult.

Sidonius olvasásának kiszélesedése, citátumok

A humanizmus szellemisége nem múlt el, de a XVI. századra a világi formák ismét az egyházi témák felé fordultak a reformáció és ellenreformáció harcaiban. A könyvnyomtatás által széles körben is terjedő művek ismét gyűjtemények lettek, ezúttal már nem annyira szemelvénygyűjtemények, hanem a kiadók teljes szerzői életművek kiadására is vállalkozhattak. Ez különösen igaz volt a patrisztikus irodalom szerzőire, akiknek műveihez előszeretettel nyúltak vissza a XVI. századtól kezdve. Sidoniusnak több nyomtatott kiadása is napvilágot látott. A magyarországi könyvtárakban ma megtalálható példányok alapján²³⁷⁵ már a legkorábbi nyomtatott kiadványok is bekerültek a gyűjtők bibliotékáiba. Már az 1498-as kiadás is legalább két példányban található meg ma is könyvtárainkban,²³⁷⁶ de ott találhatjuk az 1542-es kiadást²³⁷⁷ is. Ha hozzászámítjuk a Pázmány által ismert *Bibliotheca Patrum* sorozatait is, akkor tizenkilenc kiadásának különböző kötetei²³⁷⁸ találhatók meg jelenleg. Ezek provenienciája nem minden esetben ismert, de Sidonius folyamatos olvasása így is alátámasztható velük.

²³⁷² TRENCSENYI-WALDAPFEL 1932. 58.

²³⁷³ Id. Sid. *Carm.* 2.391–523; 5.13–53, 63–106, 351–67; Vö. ROBERTS 2001.

²³⁷⁴ Hor. *Carm.* III, 30, 12–13.

²³⁷⁵ Az elérhető katalógusok alapján nem lehet teljes képet felvázolni. Erre csak egy szegedi példát hoznék, ahol a Somogyi Könyvtár gyűjteményében szereplő, MIGNE PL kötetet gyakran használtam, de a nyilvános katalógusban nem szerepel, mert a Somogyi-gyűjtemény része.

²³⁷⁶ OSzK, Kaposvári Szent István Egyetem.

²³⁷⁷ ELTE Ant. 1574.

²³⁷⁸ SIDONIUS 1498 (OSzK, SZIE); 1542 (ELTE Ant. 1764); 1598 (MTA, SZIE, OSzK); 1599 (SZIE); 1600 (ELTE, a kötet provenienciája alapján a pozsonyi jezsuita kollégiumból való); 1652 (A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára); 1844 (SZIE); 1847 (SZIE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, PPKE); 1862 (PTE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Somogyi Könyvtár, ELTE, Esztergomi Főegyházmege Hittudományi Főiskola Könyvtára); 1887 (OSzK, ELTE); 1895 (PTE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Somogyi Könyvtár, ELTE, Esztergomi Főegyházmege Hittudományi Főiskola Könyvtára); 1960 (SZTE, PPKE, ELTE); 1961 (SZTE, Balassa István Művelődési Ház és Könyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtár); 1963 (SZTE); 1980 (PPKE, ELTE); 1985 (SZTE, OSZK).

Ezek közül a legnépszerűbbnek az 1598-ban Párizsban Jean Savaron munkájaként²³⁷⁹ megjelent kötet számít, amelynek az OSZK-ban ma is megtalálható egy példánya,²³⁸⁰ de ott szerepel ugyanennek a kötetnek a második kiadása is.²³⁸¹ A kötetek provenienciáját nem sikerült a katalógusból kideríteni. Ugyanez a kötet szerepel az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban²³⁸² is, ahol az ex librisek tanúsága szerint a könyv először Fugger Anton (1552–1616) tulajdona volt, majd Lippay György esztergomi érseké (1642–1666) lett. Lippay volt az, aki érsekké szentelése után megvásárolta a Fugger-gyűjteményt Fugger Antontól, vagy annak kisebbik fiától, Fugger Heinrich Raymund gróftól (1611–1656).²³⁸³ Így került a Fugger-könyvtár részeként a Savaron-féle Sidonius kötet Esztergomba.

A XVII. század vallásos irodalmát Sidonius hatása után kutatva átvizsgálni herkulési feladat lenne. Már nemcsak a katolikus oktatás, de az ellenreformáció prédikátorainak képzése is alapműként tekintett rá. Az eddig feltárt gall–francia, olasz hatás mellett feltűnnek a német nyelvterület iskoláinak tankönyvei, és ezek is tartalmaznak Sidonius remiszenciákat. A nálunk is megtalálható kiadások pedig Bázeltől²³⁸⁴ származnak.

Pázmány Péter és a jezsuiták

A század könyvgyűjtői megszorodtak, a gyűjtemények is egyre nőttek, a könyvtár a vagyon részeként öröklődött. A legnagyobbak közül emeljük ki Pázmány Pétert (1570–1637). Pázmány 1606-ban megjelentetett Imádságos könyvében²³⁸⁵ két Sidonius-level szerepel lapszéli jegyzetként: SIDONIUS, *Ep.* VII. 1; V. 14. Illetve a *Davidnak, het poenitencia* 267:6 soránál: „*Sidonius Apollinaris lib. II.*” jegyzet.²³⁸⁶ Ez három különböző könyv három levele, aminek alapján ugyan feltételezhetnénk szöveggyűjteményt, de Pázmány olvasottságához nem fér kétség, tehát Pázmánynak valahonnan ismernie kellett egy, legalább a levelek gyűjteményét tartalmazó kéziratot. Az Imádságos könyv 1606-os dátumát figyelembe véve egy ennél korábbi Sidonius kiadás lehetett a kezében, és nem a jezsuiták által kiadott *Bibliotheca Patrum*, hanem feltehetően annak egy korábbi, a születő franciaországi protestantizmus elleni küzdelem „fegyvereként” összeállított, Bigne-féle kiadása.²³⁸⁷ Ez a sorozat mintegy kétszáz korai egyházatyá művét tartalmazta, köztük Sidoniusét is. Azt már Bitskey István is bizonyította, hogy Pázmány *Bibliotheca Patrum* mindkét sorozatát ismerte és használta is.²³⁸⁸ Az is kétségtelen, hogy ha ő szerepeltette Sidoniusét ebben az igen népszerű művében, akkor mint forrásinformáció, igencsak sokfelé eljutott, és elindíthatott egy *imitatio*-sort, amelyben Sidonius a pázmányi szövegekből átvéve, a konkrét sidoniusi szöveg ismerete nélkül is terjedhetett. A *Bibliotheca Patrum*ra történő utalások száma oly nagy, hogy azokból Sidoniusét kibozni szintén szétfeszítené jelen tanulmányunk kereteit.

²³⁷⁹ SIDONIUS APOLLINARIS 1598.

²³⁸⁰ Ant. 6294.

²³⁸¹ SIDONIUS APOLLINARIS 1598. Ant 2099.

²³⁸² BV658

²³⁸³ S. SASVÁRY 2005.

²³⁸⁴ J. B. Pto 1542, 1597.

²³⁸⁵ PÁZMÁNY 1895. 220.

²³⁸⁶ Vö. BAJÁKI 2009.

²³⁸⁷ *Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Latine*. Párizs, 1575–1579.

²³⁸⁸ BITSKEY 1975. 23–36.

Sidonius versei és levelei világi és egyházi körökben egyaránt hozzáférhetőek voltak. Nem kívánnék direkt összefüggést találni a fentebb tárgyalt Pázmány és a jezsuiták között, de iskoláikban való megjelenése bizonyosra vehető. Az egyházi körökben való ismertsége még töredékes információink által is igazolhatók. A Sidonius művek magyarországi jezsuita könyvtárakban való meglétére példa a rend pozsonyi gyűjteményének²³⁸⁹ 1639-es adata a *Patrus Graeci et Latini*²³⁹⁰ felsorolásában, és ugyanitt a „*Poetae*” listán is megtalálható.²³⁹¹ A két Sidonius mű mellett ott szerepel a B. P. jelzés, ami azt jelentette, hogy ezt a kivonatot az egyházatyák egyéb műveivel egy kötetben együtt adták ki, és a Bigne-féle az 1654-ig hét kiadást megért *Bibliotheca Patrum*²³⁹² modern jezsuita kiadásából, az 1618-as *Magna bibliotheca veterum patrum*²³⁹³ származik, amely Pázmány prédikációinak forrásalapját is jelentette. Ebben a kiadásban az V. kötetben szerepeltek a Sidonius-levelek. Ez a monumentális mű magába foglalta Gregorius Turonensis munkáját is, amely életrajzi információt is tartalmazott Sidoniusról, és megtalálható benne Gregorius értékelése és Sidonius csodáló kritikája is. Ezeknek a passzusoknak a felhasználása a későbbi szerzőknél szintén tetten érhető.

Forgách Ferenc (1560–1615) esztergomi érsek nagyszombati könyvtárának 1614-es jegyzékében szintén ott szerepel egy Sidonius-összes: *Caij Solij Apollinaris opera*.²³⁹⁴ Figyelemre méltó a könyvlista megjegyzése is: „*Catalogus Librorum, qui aducti sunt Francofurto ex nundinis Vernalibus*”. Ennek tanúsága szerint a könyvek a frankfurti könyvvásárról valók, ahol ugyan kéziratok is árultak, de feltehetően, mint újdonság, ezen a listán a Jacques Sirmond által kiadott, nyomtatott mű, a *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, Paris, 1614. szerepelt. Ugyanis, ha a fentebb már említett, nálunk is népszerű Savaron-féle 1609-es újranyomás lett volna, az aligha szerepelhetett volna az újdonságok között. Forgách érdeklődését dicséri, hogy kétszáznál több könyv szerepel a listáján, amelyet Frankfurtból szerzett be. Forgách Ferenc szívéen viselte a könyvtárügyet, ő volt az, aki az 1611-es nagyszombati zsinaton rendeleti úton biztosította az érseki könyvtárnak az érsekek és a kanonokok hagyatékából a könyveket. Ez azért is érdekes, mert az esztergomi könyvtár már fent említett Savaron-kiadása ekkor még nem volt a könyvtár (az érsek) birtokában, csak Forgách halála után került a gyűjteménybe. Ez igazolja, hogy Forgách szerezte be, és halála után saját rendelete értelmében az érseki könyvtárba került.

A reformátusok

A mérvadó, a maig is használt kommentár és kiadás a fent említett Sirmond-kiadás 1652-es második kiadása és annak utánnomásai lettek. Ez is eljutott Magyarországra. A példány provenienciáját nem ismerem, de a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében ma is megtalálható egy példánya,²³⁹⁵ jelezvén, hogy nemcsak a jezsuiták, de a református prédikátorok is ismerték.

²³⁸⁹ *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis Soc(ietatis) Jesu Anno Domini 1639*. B.P. 5. 1. 1042.

²³⁹⁰ FARKAS – MONOK – POZSÁR – VARGA 1990. 91.

²³⁹¹ FARKAS – MONOK – POZSÁR – VARGA 1990. 131.

²³⁹² Első kiadása *Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Latine*. ed. M. de la Bigne, Paris, 1589.

²³⁹³ *Magna Bibliotheca veterum patrum*. Sumptibus Antonii Hierati sub signo Gryphi, Colonia Agrippina, 1618.

²³⁹⁴ VARGA 1986. 98

²³⁹⁵ Ráday Cat. 0-1243.

Sidonius XVII. századi, evangélikus körökben való népszerűségét mutatta ki Papp Ingrid²³⁹⁶ Jakub Stephanides Pribislavsky evangélikus lelkész két, 1632-ben, illetve 1637-ben elmondott gyászbeszéde kapcsán. Mindkettőben a SIDONIUS, *Ep.* VIII. 11. 4.-et idézi *exemplumként* az emberi múlandóság kapcsán.²³⁹⁷ Stephanides Pribislavsky viszonyát Sidoniushoz nehéz megítélni, a hely valóban találó, de mint a disszertáció szerzője is kimutatta, Pribislavskyra jellemző, hogy néhány idézetet variál és ismétél, így nem lehet biztosan kideríteni, hogy ő maga lapozta-e végig Sidoniust, esetleg tanulmányaiból emlékezett a passzusra, vagy valamilyen idegen átvételtől lehet szó, lett légyen az *florilegium*, tankönyv, iskolai előadás, vagy más által elmondott beszéd.

Listius László és a kötelező olvasmányok

Egy mára alig ismert költő, Listius László (1628–1662), 1653-ban adta ki a *Magyar Márs, avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete* c. munkáját. Ez, a tartalmában Brodarics és Zrínyi Szigeti veszedelme, formájában Balassi által inspirált mű érdekes darabja a Sidoniust idéző műveknek. A munka nem keltett nagy visszhangot, a botrányos életű, végül hamis pénzverésért halálra ítélt gróf költeményében is fellelhetünk hamis sorokat. A mű lényegében Brodarics István²³⁹⁸ latin prózai szövegének magyar nyelvű, verses átköltése, amelyben a saját szövegek mellett, mint Pintér Jenő kimutatta, mintegy harminc klasszikus és tizen-nyolc biblikus hely többszörös citátuma található meg.²³⁹⁹ De mint Pintér is rámutat, ez a hatalmasnak látszó ismeretanyag azonban leginkább „hamis pénzt” tartalmaz. Pintér kimutatja ugyan, hogy az idézetek jó része valamilyen „jobb klasszikus” kiadásának névanyagából származik. De a *Magyar Márs* előszavában (*Az Nemes Magyarország Státussiboz, Ajánlólevél*) egy olyan Sidonius-idézet van, amely kiválóan illeszkedik a korszemlemezhez, és látszólag a levelek beható ismeretére utalna: „*Sidonius azt írja: Ducum antiquorum dextra solebat non minus stylum tractare quam gladium. Sidon. 4. 17. az az a' régi had-viselő Kapitányoknak szjntén olyan gyakran forgót könyv a' kezekben mint a' mezételen szablya.*”²⁴⁰⁰ Ott a hely megjelölése is, de nem bizonyítható, hogy nem valamely *florilegium*ból való, és pusztán véletlen, hogy ide betoldhatta. A hely azért gyanús, mert ezzel már találkoztunk Filippo Beroaldónál, ahol Sidonius reneszánsz kori népszerűségét bizonyítva a Sidonius-allúziók egyik példájaként idéztük. A hely maga – ha nem is az életmű egészéből – ismert lehetett, Listius becsületesen meg is adja a forrás helyét. Emellett még el kell mondanunk Listius védelmében azt is, hogy a „*non minus*” valóban Sidonius kedvelt fordulata volt, huszonzétszer használja a levelekben, és a gondolat is igazolható Sidoniusból, hiszen gyakran bíztat az olvasás szorgalmas gyakorlására, még hadi körülmények között is. Listius tehát egész egyszerűen átköltötte Sidoniust is. Az azonban mégis beszédes, hogy ennek a magyar rablólovagnak az irodalmi fosztogatásai milyen környezetben szerepeltetik szerzőnket.²⁴⁰¹ Könnyen feltehető, hogy Listiusnál találtuk meg azt az antik *florilegiumot*, vagy „kötelező irodalom jegyzéket”, amely a XVII. század előkelő neveltetésű ifjainak általánosan ismerendő olvasmányait tartalmazta. És a listán Sidonius is szerepelt.

²³⁹⁶ PAPP 2016.

²³⁹⁷ PAPP 2016. 81 és 91–92.

²³⁹⁸ BRODARICS 1527.

²³⁹⁹ PINTÉR 1906a. és 196b.

²⁴⁰⁰ LISTIUS 1653. 2.

²⁴⁰¹ Diodoros, Ennius, Gellius, Hesiodos, Juvenalis, Lucanus, Solonius, Suidas, Strabon, Rutilus, Tibullus, Claudianus, Herodotos, Horatius, Papinianus, Seneca, Cicero, Plinius, Martialis, Plutarchos, Virgilius, Ovidius, Quintus Curtius, Sidonius, Velleius, Livius, Bonfini.

Miután csak az egyházi gyűjtemények jelentettek valamiféle szervezett és megkötésekkel, de nyilvános könyvtárat, továbbiakban is a magánkönyvtárak, a legnagyobb könyvgyűjtők leltárai fontosak számunkra. A reformáció előretörésével az ország egyes területein elpusztították a katolikus könyvtárak egy részét. Szerencsés helyzetben ezek könyvállománya magángyűjtők kezébe került. Ez a korszak volt a magánkönyvtárak felvirágzásának korszaka. A legmagasabb köröktől a szerény jövedelmű *rectorok*ig sokféle és különböző nagyságú könyvgyűjtemények jöttek létre. A korai egyházatyákat – szemben a korabeli katolikus vita-irodalommal – megőrizték. Sidonius birtoklására is találunk példát. Esterházy József országbíró (1682–1748), cseklézi könyvtára 1749. évi összeírásának egyik tétele: „(255) *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Opera Paris 1609*”.²⁴⁰² A cím és a címlap alapján ez a *Sidonii Opera ex officina Plantiniana, apud Hadrianvm Perrier*, 1609-es, második kiadása volt. Ebben a 210 oldalas, nyomtatott könyvben a levelek és a *carmenek* egyaránt megtalálhatók.

Bél Mátyás

Vitéz János kapcsán már idéztük Bél Mátyást (1684–1749). A polihisztor Bélről már rövid vizsgálódás után is kiderült, hogy maga is ismerte szerzőnket, nem alap nélküli tehát a megállapítása Vitéz leveleinek sidoniusi hasonlóságáról. Sidonius Bél Mátyásnál is feltűnik hivatkozásaiban, így az *Adparatusban*,²⁴⁰³ de még a *Notitiae Hungariae*...-ban is.²⁴⁰⁴ A két idézett helyen a levelekből és a *carmenekből* is citált, tehát rendelkeznie kellett egy olyan kiadással, amelyben mindkettő megtalálható. Az, hogy épp a megfelelő helyen, épp a megfelelő Sidonius passzust volt képes idézni, kétségtelenné teszi, hogy a teljes Sidonius életmű ismert volt Bél kutatási körében.

Az egyházi és irodalmi művek szerzői mellett történeti munkák írói is ismerősként kezelték. Egy szép magyar nyelvű példa Bod Péter (1712–1769) *Az Isten, Vitézkedő Anyaszentegyháza*²⁴⁰⁵ című munkája 1760-ból, amelyben így jellemzi Sidonius: „Nagy familiából való Úri ember”, aki „*az ítélő székből a prédikáló székebe vitetett át.*” Forrása azonban nem maga Sidonius, hanem Tours-i Gergely lehetett.

Költői exemplumból történelmi forrás

A latin klasszikusok, és különösen a későrómai irodalom, a magyar irodalmi nyelv kialakulásával párhuzamosan veszítettek népszerűségükből. A nemzeti irodalom megerősödése és virágzása háttérbe szorította a görög–latin példákat. Azonban ismeretük – néhol csak iskolás szinten – megmaradt. Sidoniusra irodalmi *exemplum*ként már nem volt szükség, de műveiben felfedezték a történeti forrásértéket. XIX. század történeti és irodalomtörténeti munkáinak sora szintén tükrözi a korszak Sidonius-olvasottságát. A XIX. századi történetírás Crocén²⁴⁰⁶ alapuló módszertana a romantika és a pozitívizmus.²⁴⁰⁷ Ez adott esetben a nemzeti romantikában és a forráskutatásban nyilvánult meg. Ebben a korszakban egyesült a történetfilozófia a filológiával, és született meg a művészi, irodalmi igényű történetírás

²⁴⁰² CZEGLÉDI – KRUPPA – MONOK – ZVÁRA 2010. 124.

²⁴⁰³ BÉL 1735.101. not b.: *Carm.* VIII; 103. not. u: *Carm.* VIII.

²⁴⁰⁴ *Bányavárosok* 2004. 215. BÉL 1742. IV. Bars XXIV. „*Nimirum , quod C. Sollis Sidonius Apollinaris (m) ad. Thaumastum suum, de Galliae provincialibus queritur, huc id omne prorsus quadrat.*”

²⁴⁰⁵ BOD Péter: *Az Isten, Vitézkedő Anyaszentegyháza Allapotjának*, 1760. 158.

²⁴⁰⁶ CROCE 1915.

²⁴⁰⁷ A témához ld. R. VÁRKONYI 1973.

eszméje. Ennek legnagyobb alakjai Barthold Georg Niebuhr, Theodor Mommsen, Amédée Thierry, Fustel de Coulanges, akik ókori kutatásaikkal a nemzeti eredetkutatás alapjait is megvetették. Valamennyien erősen hatottak a magyar történetiszemléletre, különösen Mommsen, aki a „történelem művészi ábrázolásának legnagyobb élő mestereként” kapott történelemszaki irodalmi Nobel-díjat.

A XIX. század a magyarság nemzeti tudatának kiépítésére irányuló törekvések százada. Történeti és nyelvészeti irodalmunk nagy gonddal kutatta fel az igencsak töredékes forrásanyagot, hogy kialakítsa saját nemzettudatának őstörténeti kötődési pontjait, a rokonságkutatás és gyakran a délibábos nyelvhasznítás eszközeivel.

A cél pedig tiszta és nemes volt, ahogy a Magyar Történelmi Társulat alapítóinak egyike, Horváth Mihály fogalmazott: „*a nemzeti érzelemnek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkjáját ... A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják: részei annak a letűnt nemzedékek is egyiránt, s a boltak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre... nem lehet öntudatos nemzeti érzelem senkiben, a ki nemzeti történelmét nem ismeri ... minden nemzetnek legelső kötelessége közé tartozik a maga történelmének buzgó tanulmányozása... Nehogy... téveszmék, hibás nézetek kapjanak lábra történelmünkben: a valóság, a hűség és alaposság mindenekelőtt a lelkiismeretes történetnyomozást, a kútfők ... ütéletes fűrkészletét, az adatok összes tömegének felbúvárlását és megrostálását teszik műlbatalan kötelességünké.*”²⁴⁰⁸ Az „*ütéletesen felbúvárlott kútfők*” között legkorábban talán a hunokra és a népvándorlás egyéb – néha rokonnak tekintett – népeire koncentráltak. A dicsőséges nép, a Római Birodalmat is megtámadó hunok története kapcsán Priszkosz mellett a nyugati források is előkerültek.

Sidonius történeti forrásként történő felhasználására mutat egy kötet²⁴⁰⁹ az OSZK ritkaságai között, a Johann von der Woweren hamburgi humanista szerkesztette és Petrus Colvius kommentálta 1598-as, párizsi Sidonius-kiadás. Ez gróf Apponyi Sándor (1844–1925) gyűjteményéből való. Az Apponyi-gyűjtemény 283. és 284. darabja eredetileg két kötetben tartalmazta a szöveget és a kommentárt.²⁴¹⁰ Apponyi főként hungaricumokat gyűjtött, a „*Rariora et curiosa*” gyűjteménye olyan műveket tartalmaz, amely kapcsolatban áll Magyarország történetével. Így nyilván történeti forrásközlőként szerezte be az értékes Sidonius-t. Ez is tükrözi azt a másik érdeklődési vonulat, amely már nem szépirodalmi *exemplum*ként használja Sidonius-t, nem költői *imitatio*s minta, hanem mint primer forrást keresik a korai magyar történelem rekonstruálására.

Hunok

A hunokról szóló adataiért is forgatták Sidonius írásait is, különösen a *panegyricus*okat. Mind a hunok, mind a kunok kutatása felhasználta, hiszen mint kortárs, valóban látott hunokat, ezért nagy respektussal bírt. Ipolyi Arnold, aki igazi műgonddal nyomozta ki a magyar középkor mindaddig ismeretlen emlékeit, a *Magyar mythológiájában*, mint a magyar ősvallás és mitológia elsődleges kútfőjét tartotta számon,²⁴¹¹ de csak mint a hunokra vonatkozó adatközlőt. Pontos helyet nem idéz tőle, így kideríthetetlen, hogy olvasta, vagy másodlagos forrásból ismerte a nevét.

²⁴⁰⁸ HORVÁTH 1867.

²⁴⁰⁹ OSZK Ant. 5356.

²⁴¹⁰ VÉGH 1925. 56.

²⁴¹¹ IPOLYI 1854. XLIII. n. 1.

Az 1892-ben összeállított Attila-bibliográfiában²⁴¹² Ballagi Aladár sajnálattal fedezte fel Sidonius Attiláról írott történeti művét, amelyet William Cave az elveszett munkák közé sorolt.²⁴¹³ Cave ugyan tévedett, hiszen Sidonius maga írta meg²⁴¹⁴ Prospernek, hogy nem képes megírni ezt a történeti munkát. Abban viszont egyet érthetünk Ballagival, hogy bár sajnálatos tény, hogy ez a mű meg sem született, de ennél az még sajnálatosabb lenne, ha létezett, de elveszett volna.

Ne feledjük, ez a „szittyva” és „hun-magyar” rokonság bizonyításának korszaka, amikor a regényes történelem rendkívüli népszerűségével csak nehezen vette fel a harcot a kritikai történetírás. A korszak Sidonius-helyeinek magyarozatával és felhasználásával szövegkontextusaival ma már nem minden ponton lehet azonosulni, de itt és most nem is felhasználásának kritikája a cél.

Amikor Sidonius ismételtelen feltűnik forrásainkban, úgy tűnik, hogy az egy ideje már polcokon porosodó köteteit vették elő, ugyanis az egyre sűrűbben hivatkozott *locusok* igencsak régi nyomtatványok lapjairól kerültek be a korabeli feldolgozásokba. Ismerete ennek alapján inkább arra utal, hogy egyszeri felfedezés után futótűzként terjedtek citátumai, szinte toposz szerűen idézik újra és újra, de mint Attila kortársát, nagy respektus övezi, és a rá való hivatkozás kihagyhatatlan.

Catalaunum

A hun történet egyik ismert eseménye a római–hun összeütközés csúcspontja, a catalaunumi (campus Mauriacus) csata. Megtaláljuk *Fejér György Codex diplomaticus*ába is, ahol a 451. évnél²⁴¹⁵ az *Ep.* VIII, 15-re hivatkozik, amit aztán a 60. lapon teljes terjedelmében latinul közöl is. Mivel a korábbi Sidonius szövegközlések – eltekintve Prágai néhány mondatától – nem voltak magyarországiak, úgy tűnik, ez az első eset, amikor hazai munkában teljes terjedelmében közöltek egy Sidonius-levelet. A csata kapcsán a Sidonius Avitus-*panegyricus*át²⁴¹⁶ – érdekes módon – nem ismeri, így feltehető, hogy ez a szöveghely átvétel volt, de tisztességgel utánanézett, és az egész forrást leköszölte.

Aquincum: „Martia pollet Acincus”.

A hunok történetének kutatása miatt Aquincumot is új nézőpontból szemlélték. Aquincum feltárásai 1778-ban kezdődtek el, de a kutatás csak az 1820-as évektől vált rendszeressé. A klasszikus források közül Sidoniusnál fordul elő Aquincum (*Acincum*) neve utoljára a római

²⁴¹² BALLAGI 1892. 234.: „De SS. et Cave: C. Sollius Apollinaris Sidonius, *História Attilae Regis et Obsidionis Aurelianensis, suadente Leone Evarigis Regis Consiliario suscepta et inchoata, statim vero prae taedio laboris intermissa.*” A zágrábi érsekség könyvtárában, L. *Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum, ex bibliotheca Exc. D. Episcopi Zagrabienis.* — *Martini Georgii Kovachich Senquiciensis Manuscriptorum volumen complectens Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum in expeditione diplomatico-literaria conscriptum, anno 1810. 1811. 1812.* (kéziratban) p. 207. — Kovachich főntebbí jegyzetét, Sidoniusnak, Atilla gallus kortársának életével együtt azon mód megjelentem Guilielmi Cave Scriptorum Ecclesiasticorum *História Litteraria* ez. művében (Genevae, 1693. p. 259. 2-r.), hol e munka Sidonius »scripta deperditá» közt van említve.”

²⁴¹³ CAVE 1705. 292.

²⁴¹⁴ Sid. *Ep.* VIII. 15. 2. „Te pedig, mint igazságos hitelező, majd dicséretesen megbocsátdot könnyelmű adósodnak ezt a nem szándékosan késlekedő oktalanságot, hogy ami számomra megoldhatatlannak tűnik, az te sem fogod tőlem követelni.” (ford. T. Horváth Á).

²⁴¹⁵ FEJÉR 1830. 12; 60.

²⁴¹⁶ SIDONIUS, *Carm.* 7.

irodalomban.²⁴¹⁷ Ő volt a legfőbb bizonyíték arra, hogy a várost a hunok nem pusztították el, ezért elkezdték idézni. A legkorábban talán Hampel József Aquincumról írott munkája,²⁴¹⁸ majd a magyar őstörténeti kutatások kapcsán egyre többen ismerték – vagy vették át egymástól – a Sidonius-citátumokat.

Az Aquincum bibliográfiáját összeállító munka, amely 1939-ben jelent meg,²⁴¹⁹ egy olyan Sidonius kötetre hivatkozik,²⁴²⁰ amelynek meglétéről a bibliográfia által jelzett helyen jelen pillanatban nincs tudomásunk. Ezzel szemben ismerős, már Pázmány Péternél feltűnt, de a későbbiekben talán kikerült a Nemzeti Múzeum könyvtárának anyagából. Különös azonban, hogy miért épp a *Veterum Patrum* sorozatra hivatkoznak, amikor voltak modernebb kiadásai is.

Szászok

Ugyanez a helyzet egy másik Sidonius-*locusszal*. A barbárokról szóló adatait, mint kortárs szemtanúét igen komoly forrásértékkel ruházták fel, így szerepelt Érdy János²⁴²¹ tanulmányába a szászokról írottak miatt,²⁴²² aki SIDONIUS, *Ep.* VIII, 9. sorait idézte. Ő is egy meglehetősen régi, Jean Savaron kiadásra hivatkozott. Ez a mű ekkor már majdnem háromszáz éves, az 1599-es kiadás. Ez a kötet már szóba került a Fugger-könyvtár Esztergomba kerülése kapcsán, ezt találtuk meg Forgách Ferenc könyvtárában is, és úgy tűnik, Lenhossék József is ezt látta, bár közlését csak feltételekkel fogadhatjuk el.²⁴²³ Azt nem állíthatjuk, hogy valamennyien ezt látták, sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy milyen forrásból vették, de úgy tűnik, hogy azok a munkák, amelyeket alapul vettek, Sidonius kiadásai közül erre hivatkoztak.

Numizmatika

Nem állíthatjuk azonban, hogy senki sem ismerte volna jól a Sidonius-életművet. Ugyan csak beszédes adat ugyanis Sidonius tekintélyét illetően az, hogy Luczenbacher (Érdy) János, az MTA éremgyűjteményének őre alapműként ismerhette Sidonius. Egy I. Constantinus idején Narbóban vert érme kapcsán²⁴²⁴ úgy idézi a narbói pénzverőházról Sidonius,²⁴²⁵ mint ami közkezen forgott. A várost igyekszik elhelyezni a topográfiai ismeretek térében, de semmi magyarázatot nem fűz ahhoz, hogy ki volt a szerző. Ez azt jelzi, hogy Narbonne a magyar történelem számára nem volt számottevő, viszont Sidoniusnak ismertnek kellett lennie. Luczenbacher számára, feltehetően, sokat forgatott olvasmány lehetett, és alaposan elmélyülhetett benne. Az idézett költemény, a Consentius-hoz írott vers, ugyanis 512 sorból áll, és ő a 40–41. sort idézi, nem kétséges tehát, hogy otthonosan mozgott a Sidonius-versgyűjteményben, különben miért épp őt idézte volna Narbo pénzverése kapcsán?

²⁴¹⁷ SIDONIUS, *Carm.* V.: „Martia pollet Acincus?”.

²⁴¹⁸ HAMPEL 1871.159. n. 7.

²⁴¹⁹ *Aquincum irodalma.* 1939.

²⁴²⁰ *Bibliotheca veterum patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum.* Tom. X. Venetiis: Hieron 1765.

²⁴²¹ ÉRDY 1871. 73–83.

²⁴²² ÉRDY 1871. 80: C. S. Sidonii Appolinaris, Opera. Parisiis, 1599. 4; Epistolarum Lib. VIII. Epistola IX. pag. 491. pag. 495. in notis.

²⁴²³ LENHOSSÉK 1882. 156–157. Ld. a frenológia fejezetben.

²⁴²⁴ LUCZENBACHER 1841. 62.

²⁴²⁵ „Narbo Gallia Narbonensis római tartomány? városa, ezt Sidonius pénzverő házról is dicséri: „*Portis, porticibus, foro, theatro, / Delubris, captiolis, MONETIS*” (Sid. *Carm.* XXIII. Kiemelés tőlem [T. Horváth Á.]

Sidonius visszatérése az irodalomba: az őseposz, a történelmi regény és a regényes történelem

A magyar őstörténet

A történelmi érdeklődés a művelődés minden területére jellemző volt. Ennek alapján főként a középkori krónikairódalom (Anonymus, Ákos mester, Kézai, Thuróczy) hun történetének forrásait keresték a nyugati irodalomban. Természetesen az V. századi kortársak jelentették a legfontosabb primer anyagot. Így kerültek elő a népvándorlás népeit említő Sidonius-helyek. A hunok mellett számos nép, alán, gót, herul, szász stb. szerepel *panegyricu-*saiban és leveleiben. Ő maga is találkozott ezekkel a népekkel – legalábbis jó részükkel – és mint szemtanúét keresték munkáiban a rájuk vonatkozó közléseket.

Dugonics

Dugonics András, az első magyar nyelvű regény szerzőjének 1806-ban megjelentetett munkája, a *Szittyai történetek*²⁴²⁶ már nem regény, de a regényes történelem műfajába sorolandó. Forrásismerete azonban igen imponáló, számunkra kiemelendő, hogy Sidonius is ismerte és a SIDONIUS, *Carm.* VII, 5, 241. sorára hivatkozik is.²⁴²⁷ Szegeden lévő könyvtárában²⁴²⁸ azonban, jelenlegi tudásunk szerint, nem volt Sidonius-kötet. Dugonics jelentősége, hogy magyar nyelvű munkái már a nagyközönség számára is érthető történeteket nyújtottak. Hatása a korszak íróin folyamatosan tetten érhető. A vele kezdődő, majd báró Jósika Miklóssal folytatódó történelmi regényirodalmunk párhuzamosan fejlődött az ekkor szaktudománnyá váló történettudománnyal. Dugonics nyelvezete a népszerű irodalom, írói módszere a tudományos héttérkutatás alapján átmenetet képez a regényes történelem és a történetírás között. Dugonics szövegkommentárjai példát – nem minden esetben pozitív példát – mutathattak a kritikai forrásfelhasználás úttörőinek.

Ez a megszületett magyar múlt került elő Pálóczi Horváth Ádámnál is. Dugonics hatása mindkét őstörténelmi regényén erősen érződik. A kettő közül²⁴²⁹ *A magyar Magóg pátriárkától fogva I. István királyig* sikerült jobban. Módszerei ugyan nem tartalmaznak forráskritikát, minden közlést egyformán fontosnak fogad el, de modern abban a tekintetben, hogy már nemcsak a történelmi forrásokra, de kora legújabb nyelvészeti felfedezésire is támaszkodott. Igaz, nyelvészkedése nem mellőzi kora irodalmának délibábos magyarázatait sem. Azonban a történelmi nyelvészetben megjelenő finnugor elmélet először nála került a hun hagyományokkal való összeegyeztethetőség kontextusába. Sidonius a harcmódor kapcsán²⁴³⁰ őseinkre nézve nem éppen dicső módon idézi, amikor az öldöklés művészetében a vad lerohanás mintájaként említi.

²⁴²⁶ DUGONICS 1806

²⁴²⁷ DUGONICS 1806. 76.

²⁴²⁸ Szeged, Somogyi Könyvtár. <http://dugonics.sk-szeged.hu/katalogus.html#251>

²⁴²⁹ A másik a, Barragóné és Zalád (1818), már sokkal kevésbé tekinthető tudományosnak, jórészt az ismeretanyag összedobálása egy fikció köré.

²⁴³⁰ PÁLÓCZI HORVÁTH 1817. 317. n. 103. Sid. *Carm.* II. v. 241.

Az őseposz felé

Ahogy a történetírás, a szépirodalom is valamiféle magyar őstörténetet kívánt megrajzolni, amelynek töredékei talán Ráday Gedeonnal²⁴³¹ kezdődnek, majd Batsányi tízsorosa után Csokonai Vitéz Mihály Árpádiásának terve már a forráskutatást is célul tűzte ki. A magyar őstörténet, amely ekkor nem több egy mitológiai fikciónál, Vörösmarty eposzában, a Zalán futásában (1825) öltött testet. A mű azonban nem érte el azt a kívánt történeti szintet, amelyet a hitelesség tekintetében egyesek vele szemben támasztottak. Maga Arany bírálta a hiányzó történeti forrásbázis hiányát. Ő maga, akitől a közvélemény a Toldi után a „nemzeti eposzt” is várta, a történelmi regényeknek is témát adó forrásanyagban valóban alaposan nekikezdett a romantikus háttérkutatásnak.

Thierry

Sidonius friss népszerűségéért és újra felfedezéséért alighanem Thierry Amadée a felelős. A magyarra fordított, és rendkívül népszerű szerző két kötete: *Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században: a nyugati birodalom végső napjai*,²⁴³² és az *Attila: Attila fiai és utódai történelme a magyarok Európába településéig*.²⁴³³ c. munkái Sidoniust tekintették egyik alapvető forrásuknak. Műveit Arany tanártársa és barátja, Szabó Károly fordította magyarra. (Attila. Francziából Thierry Amadé után).²⁴³⁴ Thierry elsöprő hatással volt minden olvasójára, így a fordító Szabó Károlyra is, akinek irodalmi jártassága elegendő lett volna, hogy felfedezze, hogy a nálunk is élő hun mondák főként külföldi munkákból származnak, mégis lelkesen magáévá tette – talán a Grimm testvérek hatására is – Thierry nézetét, hogy Pannóniában maradnia kellett Attila-hagyománynak. Ezért már 1854-ben a magyar hun hagyományok összegyűjtését szorgalmazta.²⁴³⁵ Ehhez hatalmas lelkesedéssel neki is vágtak, míg Horváth Mihály saját kutatásai nyomán végül le nem szűrte a tanulságot, hogy a hun mondák történelmi alapjait már nem lehet feltárni.²⁴³⁶ De Thierry befolyása miatt nagy lendülettel indult meg a hunok kutatása, a kor neves tudósai közül szinte mindenki a hatása alá került, így Szilágyi Sándor,²⁴³⁷ Csengery János,²⁴³⁸ Toldy Ferenc²⁴³⁹ stb. is. Valamennyien összebúvárkodták a szóba jöhető forrásanyagot, köztük Sidoniust is. Ez a romantikus tekintély azonban komoly feladat elé állítja a mai kutatókat, hogy rájöjjenek: vajon Thierry hatására ténylegesen el is olvasták Sidoniust, vagy pusztán átvették tőle az információkat. Az utóbbi látszik valószínűbbnek. Ennek bizonyosságául szolgál Vámbéry²⁴⁴⁰ A magyarság keletkezése c. munkája, ahol Sidonius-hivatkozásainál – becsületesen – feltüntette Thierryt is, mint forrásközlőt.

²⁴³¹ *Árpádról írandó bajnoki énekek kezdete*. 1787.

²⁴³² THIERRY 1884.

²⁴³³ THIERRY 1865.

²⁴³⁴ SÁFRÁN – BISZTRAY – SÁNDOR – KERESZTURY 1983. 890.

²⁴³⁵ R. VÁRKONYI 1973. 407.

²⁴³⁶ HORVÁTH 1868.

²⁴³⁷ SZILÁGYI 1854.

²⁴³⁸ CSENGERY 1856. stb.

²⁴³⁹ TOLDY 1853; Toldy 1865–1866.

²⁴⁴⁰ VÁMBÉRY 1895. 52, 54.

Arany

Arany a nagy nemzeti eposz munkálatai közben beszerzett mindent, ami a magyarok őstörténetére vonatkozhatott. Szabó Károly folyamatosan adta ki az általa fordított szövegeket, többek között Priszkoszt és a Sidonius citátumokban is bővelkedő Thierryt is. Szabó és Arany Nagykőrösön együtt is tanárkodtak, így Szabó lelkesedése Aranyt is megihlette, különösen Thierryt illetően. Arany János Keveháza c. költeményében (1853) a *szjürr* népnév magyarításában talán Sidoniusra megy vissza: „Alán, berul, gót, longobárd, / Szjürr, kelta hozza táborát.”²⁴⁴¹ A *szjürr*-nél maga jegyzi meg: „Így íráom a scyrrri nép nevét.” Erről a népnévről már Tolnai Vilmos bizonyította,²⁴⁴² hogy Thierry művéből²⁴⁴³ merítette forrását. A népnevek felsorolásakor Thierry²⁴⁴⁴ Sidonius *Avitus-panegyricus*-ára hivatkozik, így ezt a formát Arany se vehette máshonnan. A korszak nagyjait jellemző tudásszomj bizonyítéka az, hogy Arany nem a Szabó Károly-féle fordítást olvasta, hanem a *Revue des deux Mondes*-ban megjelent francia nyelvű, bemutató részekből ismerte meg először a művet.²⁴⁴⁵ Azt is hozzá kell tennünk, hogy Thierryt máshol is felhasználta, ami nem véletlen, ugyanis Thierry történetírói stílusa felelt meg leginkább a korszak jellemző, a mesélő, mitologizáló, de komoly forrásbázison alapuló történetírásnak.

A történeti forráskutatáson alapuló irodalmi háttér, és a történelmet népszerűsítő irodalom nemcsak a nemzeti őseposzt, de a történeti dráma és a történeti regény műfaját is népszerűvé tette. Mivel nem volt konkrétan megfogható történet, Priszkosz²⁴⁴⁶ és Sidonius alapján a Thierry-féle fikciót is tovább vitték.

Vajda

Thierry volt a forrása²⁴⁴⁷ Vajda János Ildikó c. drámájának is, amely csak sugópéldányokban maradt fenn.²⁴⁴⁸ A mű talán mindössze két előadást ért meg, a kritika kedvezőtlenül fogadta. Ennek oka Attila személyének a nemzeti romantika által elvárttól elütő ábrázolása volt.

Primer forrás

Vannak azonban olyan adataink is, amelyek azt mutatják, hogy Sidonius maga is olvasott volt.

Erre elég csak báró Eötvös Józsefet (1813–1871) idéznünk, aki nemcsak politikus, jogász, de szépíró is. Életműve tüzetes átvizsgálása nélkül is megtaláljuk, hogy az államok felbomlása kapcsán például hozott burgundok, gótok, frankok és hunok kapcsán az általa Jordanes mellett emlegetett Sidonius valódi olvasmányélményként került a példatárába.²⁴⁴⁹

²⁴⁴¹ ARANY JÁNOS, Keveháza 4.

²⁴⁴² TOLNAI 1922. 27–38.

²⁴⁴³ Thierryt még magyar megjelenése előtt, franciául olvasta. TOLNAI 1922. 31–32.

²⁴⁴⁴ THIERRY 1856. I. 141.

²⁴⁴⁵ TOLNAI 1922.

²⁴⁴⁶ JÓKAI 1854–1860. jegyzeteiben Priszkoszra hivatkozott.

²⁴⁴⁷ Pl. II. felvonás 250.: „Hírheűt vezérek — élükön Leóval, Az egyház főnökével” sorában Gennadius Avienus kapcsán Thierry (THIERRY, Amade: Történeti beszély. Budapest, 1855. 162) konkrétan Sidoniuszt idézte: „fejedelem volt a fejedelem után, ki a bíbort viselte”. BIKÁCSI – PÓR 1977. 406.

²⁴⁴⁸ Quart. Hung. 2372; Quart. Hung. 2623.

²⁴⁴⁹ Pl. EÖTVÖS 1902. 113.

Kétségünk sem lehet arról, hogy báró Jósika Miklós: A magyarok őstörténelme²⁴⁵⁰ megírásakor szintén magát Sidoniust olvasta. Ő ugyanis az 1852-es párizsi kiadást tüntette fel forrásként,²⁴⁵¹ így mint a legfrissebb kiadás olvasója, mindenképpen forgatnia is kellett szerzőnket.

Sidonius primer történelmi forrásértékét olyannyira nagyra tartották, hogy bár a reneszánsz kapcsán már kiemeltük tanító leveleit, Jacob Burkhardt magyar fordítója, Bánóczi József (1849–1926) nem áttolta Burkhardt jegyzeteit is megtoldani Sidoniusszal.²⁴⁵² A filozófiában és irodalomtörténetben jártas²⁴⁵³ Bánóczinak, aki Révay Miklósról és Kisfaludy Károlyról maga is kiváló életrajzokat írt, még a XIX. század végén is a sidoniusi portré műfaji követelményrendszere jutott az eszébe, miközben a reneszánszról szóló irodalomelmélet egyik alapművét fordította.

A latin Sidonius a deákos latinságú kora-újkori, újkori szerzők számára hozzáférhető kellett, hogy legyen, bár nincs magyar kiadása. Fordítása sem született, a korban jól-rosszul, de mindenki tudott latinul azokban a körökben, ahol a művelődés virágzott. Ezzel magyarázható, hogy a Millenniumra készülő irodalomtörténeti és történeti szakmunkák úgy idézik, mintha a könyvespolcra egyszerűen leemelhető klasszikus *auctor* lenne. A Nagy képes világtörténetől (szerk. Marczali Henrik) Szilágyi Sándor: A Magyar nemzet történetén (1894) át felsorolhatatlanul sok munkában szerepelt.²⁴⁵⁴

A frenológia forrása

Sidoniusra az irodalom és történelem mellett a kor természettudományos irodalma is felfigyelt. Az őstörténeti kutatásoknak egy másik vonulata a régészeti felfedezéseken túl az anatómia és főként a frenológia előretörése volt. A Franz Joseph Gall által kifejlesztett koponyatan nálunk mint anatómiai szakterület is megjelent. A fentiekben Sidonius könnyű elérhetőségéről és olvasottságáról elmondottaknak kissé ellentmond az a Lenhossék József: *Az emberi koponyaisme*²⁴⁵⁵ (1875) c. művének 79. oldalán megtalált hivatkozás, amelyet teljes terjedelmében szeretnék idézni: „Így Davis B. idézi Sidonius Apollinaris latin költőt, ki a bunnok leírásánál ezt mondja: »*Consurgit in arctum massci rotunda caput*«¹ már pedig egy mesterséges *macrocephal* koponya épen nem lehet gömbölyű.” A közlésnél csak a lábjegyzet izgalmasabb: „*Mint hogy Sidonius Apollinaris e munkája előttem ismeretlen vala, Davis B. urnak, Angolhon legelső anthropologusának irtam, kérve őt fevilágosításért, mire ő oly szíves volt f. é. május 9-én írt levelében velem a következőket közölni, mely eredetiben így hangzik: »It seems me, that in the learned Commentary of Professor von Baer: »Über Papuas und. Alfuren«, the respective passage from Sidonius Apollinaris is given. It is from his Panegyric upon Anthemius. In this verse the expression »Consurgit in arctum massa rotunda caput,« occurs pag. 37. 1 truth that You will find von Baers Commentary in the Library of the University of Pest.«/ Baer*

²⁴⁵⁰ JÓSIKA 1861.

²⁴⁵¹ I. 65, 276;

²⁴⁵² Burkhardt 1860-as Baselben kiadott munkájában (BURKHARDT 1860. 341) nem található meg ez a jegyzet: „Igaz, hogy némely már hanyatlófélben levő irodalmak is buzgók a rendkívül pontos leírásban. V. ö. p. o. Sidonius Apollinarisnál a nyugati gót király rajzát (Epist. I. 2), egy személyes ellenségét (Epist. III. 13), vagy költeményeiben az egyes germán népségek típusait.” BURKHARDT 1896. 75.

²⁴⁵³ Többek között Schopenhauer és Kantot is magyarra fordította.

²⁴⁵⁴ Csak néhány: PODHRADZKY 1838; HUNFALVY 1876; VÁMBÉRY 1881; HUNFALVY 1894; BEKSICS 1895; BÁRCZAY 1895; ORTVAY 1896; MÁRKI 1899. stb.

²⁴⁵⁵ LENHOSSÉK 1875.

K. E. tanár említett műve: *Über Papuas und Alfuren. Ein Commentar zu der Abhandlung: Crania selecta ex thesauris anthropologicis Academiae imperialis Petropolitanae. St. Petersburg 1859. meg van ugyan az egyetemi könyvtárban, de az Apollinarisra vonatkozó említett hely nem jön elő. Sidonius Apollinaris panegyricus-a Anthemius föltött azonban egy könyvtárban sincsen meg.* Tekintve, hogy Lenhossék a budapesti nyilvános könyvtárakat nézhette meg, azt a következtetést kellene levonnunk, hogy fővárosunk nyilvános könyvtáraiban 1875-ben nincs Sidonius-kötet. Miután a történe-szek és régészek művei azt sugallják, hogy láttak Sidonius-kötetet, csak azt feltételezhetnénk, hogy szerzőnk csak a magánkönyvtárakban szerepelt. Ennek némiképp ellentmond, hogy az MTA könyvtárában egy 1598-as párizsi kiadás is megtalálható,²⁴⁵⁶ amely 1662-ben Jacob Daniel Ernest tulajdonában volt, innen került a Telekiek alapítványához, majd az MTA könyvtárába. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusában valóban nem szerepelt. Az ELTE könyvtára viszont egy 1542-es²⁴⁵⁷ kiadás birtokosa volt. Lenhossék ezek szerint csak az orvosegyetemi könyvtárat, vagy a Fővárosi Könyvtárat tekintette át. A későbbiekben pedig ugyanazt a művet vette Sidonius-forrásul, mint sok más hun rajongó, Thierryt. Idézi ugyan a Szeged környéki ásatások leletei kapcsán az 1690-es Savaron-féle kiadást, de az Thierry áttételes adata lehet, de még az is pontatlan, ugyanis az Attila és hunjainak francia kiadási dátumát is írta.²⁴⁵⁸ A másodlagos átvétel nála talán bocsánatosabb lenne, mint egy törté-nésznél, az már kevésbé, hogy a hely embertani leleteinek elemzésekor éppoly pontatlansá-gokat mutat, mint antik forrásainál.²⁴⁵⁹

Azonban a Lenhossék-hely a kutatások kapcsán szemet szúrt az orvostársadalomnak is. Akadtak klasszikusokban járatosabb kollégái is, és Scheuthauer Gusztáv, az orvosi egyetem kórbonctani tanára előadásában már az egyetemi ifjúság is hallhatott Lenhossék Scheutha-uer által pontosított Sidonius-idézetéről a macrocephalia kapcsán. Scheuthauer így nyilatko-zott a szaktársa idézte helyről: „csak tökéletlenül idéztetik és tévesen értelmeztetik.”²⁴⁶⁰ Ő latinul közölte is az *Avitus-panegyricus* vitatott passzusát. Scheuthauer számára tehát hozzá-férhető volt latinul, nem sajnálta a fáradságot a hely megkeresésére, közlésére, és inentől az orvosi szakirodalom is bőségesen, és immár helyesen értelmezve idézte.

Sidonius tehát igen sokáig elsődleges forrásként használták a magyar–hun őstörténet történetének és irodalmának, valamint a születő néprajzi (népisme) stúdiumok kutatásá-hoz. Idézték mondatait a barbárokról, elemezték név- és helynévközléseit. Népleírásainak pon-tossága, és az, hogy ő valóban látott eleven gótot, alánt, hunt stb., pótolhatatlan adatközlővé tették. Műfaji példaként (*panegyricus, epitafium, epistola*) és történelmi kincsestárként tekintettek rá. Kiadásai, ha nem is könnyen, de az igazi érdeklődők számára elérhetőek voltak. Szegedi vonatkozása, hogy a Somogyi Károly által 1881-ben Szeged városának ajándékozott könyv-tára tartalmazta többek között a *Patrologiae cursus completus* köteteit, így a Sidonius-kötetet is (PL LVIII), amely a későbbiekben az olvasók rendelkezésére állt.

Sidonius a ponyván

A tudományos közönség általi ismertségtől már csak a ponyvai népszerűség megszerzése volt hátra. A nagyközönség számára Margalits Ede: *Florilegium proverbiorum universae latinitatis*:

²⁴⁵⁶ MTA 543.569, de ugyanez ott van az OSZK és a MATE Kaposvári Campus Könyvtárában.

²⁴⁵⁷ Ant.1764.

²⁴⁵⁸ LENHOSSÉK 1882. 156–157.

²⁴⁵⁹ BÁLINT 1968. 47–48. not. 2.

²⁴⁶⁰ SCHEUTHAUER 1881. 559–560.

proverbia, proverbiales sententiae gnomaeque classicae, mediae et infimae latinitatis. Kókai, Budapest, (1895) c. munkája volt az első, amely még az oktatási művek népszerűségi szintjén, tucatnyi-nál is több helyen idézte speciális szóhasználatát. Neve aztán az 1901-ben kiadott, Tóth Béla által összegyűjtött *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai.*²⁴⁶¹ című anekdota-gyűjteményben is ott szerepelt Buda és Etzelburg kapcsán. A hunok széles körben szaktekintéllyé vált forrásává pedig az avatta, hogy 1911-ben bevonult a Kincses Kalendárium lapjaira, mondván: „Más nép csak ül a ló hátán, a hun rajta lakik...”²⁴⁶² Az idézet a Szilágyi Sándor szerkesztette *A magyar nemzet története* c. művéből való. A hunokról szóló fejezetet Nagy Géza írta, de a Kincses Kalendárium teremtette meg az új hun toposzt, amely a köztudatból a mai napig sem törlődött ki.

A MAGYAR SIDONIUS-KUTATÁS TÖRTÉNETE

Az első komoly tanulmányt Sidoniusról Pirchala Imre (1845–1923) nyelvész, gimnáziumi tanár, tankerületi felügyelő írta 1912-ben. Az alapos szakmunka főként magára Sidoniusra, Gregorius Turonensire, Cassiodorusra, Mommsenre, az MGH AA kiadásra és Büdingerre²⁴⁶³ épített. Tekintve, hogy a Sidonius-szakirodalom csak a XIX. század végén kezdett tanulmányokkal bővíteni, ez szép teljesítmény volt Pirchalától, különösen, ha hozzátesszük, hogy cikkének adatai, némi kiegészítéssel, ma is helyállók.

Aztán Sidonius többé-kevésbé eltűnt a köztudatból és a történeti irodalomból is. Ennek egyik oka a latin oktatás és a klasszika-filológia politikai megokolású háttérbe szorítása volt a második világháború után. Ahol még megmaradt a latin oktatás, ott inkább a klasszikus szerzőkkel, vagy a magyarországi humanista irodalommal foglalkoztak. A magyar őstörténet feltárása egy ideig szintén megtorpant, majd egészen más alapokon kezdődtek meg kutatásai. A hun-magyar rokonság háttérbe szorult, helyére a finnugor elmélet lépett, és elsődleges forrassá a bizánci történetírók és a középkori annales- és krónikairodalom, de főként a magyarországi forrásbázis lépett.

Volt azonban egy olyan terület, ahol elengedhetetlen volt Sidonius ismerete: a késő római birodalom története és irodalma. Magyarországon nagyon kevesen vizsgálták ezt a korszakot. A szintén politikai indíttatású, „polgárinak” kikiáltott kutatási területek itt is háttérbe szorultak. Természetesen nem feledkezhetünk meg e téren sem Alföldi András, sem Alföldy Géza vagy Várady László munkáiról, és a pannóniai régészet volt és jelenlegi jeles képviselőiről sem, de modern értelemben vett „történeti vagy filológiai iskola” a Sidonius-kutatások mentén nem jött létre. A Szegedi Tudományegyetemen²⁴⁶⁴ Szádeczky-Kardoss Samu, majd Czúth Béla kezdett el foglalkozni a műveivel, először az 50-es évek szellemének megfelelő osztályharcos bagauda mozgalmak kutatásával. Szádeczky-Kardoss professzor úr azonban az avar történelem felé fordult, Czúth Béla azonban folytatta munkáit a későrómai politika-történettel is. Sidonius leveleit, mint forrást használta, és tanítványai több szakdolgozatban

²⁴⁶¹ TÓTH 1901.

²⁴⁶² *A hun nép és birodalma.* Kincses Kalendárium. Rákosi Jenő Budapesti Újság Kiadóvállalata, Budapest, 1911. 221–231. 222.

²⁴⁶³ BÜDINGER 1881. Büdinger érdeklődött a magyar történelem iránt is (BÜDINGER 1866), feltehetően ez hívta fel Pirchala figyelmét a szerző más műveire is.

²⁴⁶⁴ Akkor még József Attila Tudományegyetem.

is magyarra fordították.²⁴⁶⁵ Ezek különböző szintű, általában csak egy történeti záródolgozathoz illő fordítások voltak. Czúth Bélát korai halála megakadályozta abban, hogy igazi kutatói iskolát teremtsen az egyetemen. Bár szorgalmazta a fordítást, de nem állt szándékában sem egy Sidonius-kutatócsoportot létrehozni, sem a Sidonius-corpus teljes fordítását és kommentárját elvégezni. Elve volt: ókortörténeti szakdolgozat nem születhet fordítás nélkül, és tanítványainak Sidonius lett a teljesítendő penzum. A Sidonius-kutatás így elszigetelt maradt. A diákként megkezdett munkák nem folytatódtak.²⁴⁶⁶ Az Ókortörténeti Tanszék késő ókori kutatásai,²⁴⁶⁷ bár nem Sidoniusra irányulnak, de valamennyire folytatják a szegedi egyetemi hagyományt. A magyar egyetemek doktori iskoláinak disszertációit áttekintve úgy tűnik, megélnkül a késő ókor, korai egyetemes középkor kutatása. Szegeden két (Kovács Tamás, Bara Péter Tamás) ilyen témájú disszertáció is született az utóbbi években, de egyik sem konkrétan Sidoniusszal foglalkozik. A fentiekben bemutatott korai magyar irodalom kutatói szintén használják legújabb munkáikban, de náluk sem ő a központi téma.

Irodalomtörténeti értékelése is sokat változott Lefflertől, aki ízléstelennek nevezte nyelvezetét, és csak történeti forrásértékét emelte ki,²⁴⁶⁸ egészen a legutolsó, korrekt irodalomtörténeti értékeléséig Adamik Tamás művében.²⁴⁶⁹ Ezzel együtt életműve kikerült az általánosan ismert olvasmányok köréből.

Sidonius eddig magyarul megjelent, lefordított művei a teljes *corpus* tekintve jelentéktelen töredékek csupán. A mondatokra szorítókozó citátumokon túlmenő, teljes levelek vagy versek fordításai a költeményekre koncentráltak: Csengery János: A görög líra gyöngyszemei, 1933. (1 epigramma); Római költők antológiája 1963. Kárpáty Csilla fordításában közül 5 verset. Legújabbban Diószegi Szabó Pál: IdőmÉrték húsz év verseiből (1991–2001). Hódmezővásárhely, 2011. ültette magyarra az Ep. II. 8; II. 10; VIII. 9; IX. 16. versbetéteit.

Jómagam a témában írt diplomamunkák²⁴⁷⁰ és cikkeim²⁴⁷¹ mellett római epistolográfiával foglalkoztam, amiből a PhD disszertációmon alapuló monográfiám is megjelent.²⁴⁷² Ezeknek elengedhetetlen része volt Sidonius ismerete, és így lett a tudományos háttérkutatások eredménye a magyar Sidonius levélgűjtemény-fordítás.

²⁴⁶⁵ BOZSÓ KLÁRA: Sidonius Apollinaris. (SIDONIUS, *Ep.* I); T. HORVÁTH ÁGNES: Sidonius, *Ep.* VII; SZABÓ SÁRA (Horváth Gyuláné): Sidonius Apollinaris levelei alapján a gall arisztokrácia politikai törekvései az i.sz. V. században. SIDONIUS, *Ep.* VIII. 1–9; HORVÁTH GYULA: Sidonius Apollinaris műveltsége és püspöki tevékenysége. *Ep.* VIII. 10–16.; SIMON ERZSÉBET: Sidonius Apollinaris és kora. (1972).

²⁴⁶⁶ Mayer Péter foglalkozott Sidoniusszal diák korában, Sidonius leveleiből írta szakdolgozatát, de ő sem folytatta ezirányú tanulmányait, ma a görög nyelv és irodalom oktatójaként működik. MAYER PÉTER: *Sidonius Apollinaris levélgűjteménye*. 1994. MA szakdolgozat (Témavezető: Dr. Tar Ibolya)

²⁴⁶⁷ A Tanszék jelenlegi vezetője, Draskóczy Székely Melinda fordításai ebben a tárgykorban Sevillai Izidort és Pacatust érintik.

²⁴⁶⁸ LEFFLER 1893. 183–184.

²⁴⁶⁹ ADAMIK 1996. 307–319.

²⁴⁷⁰ T. HORVÁTH 1981. [Sidonius, *Ep.* VII]; T. HORVÁTH 1984 [Sidonius, *Ep.* IV.]; T. HORVÁTH 1999a.

²⁴⁷¹ T. HORVÁTH 1982; T. HORVÁTH 1991; T. HORVÁTH 1992; T. HORVÁTH 1994; T. HORVÁTH 1995; T. HORVÁTH 1997; T. HORVÁTH 1999b; T. HORVÁTH 2000; T. HORVÁTH 2001; T. HORVÁTH 2007.

²⁴⁷² T. HORVÁTH 2002.